

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KAFKAS
KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI

HAZIRLAYAN
HALİL KAHRİMAN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. AYŞE PUL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2021

ÖĞRENCİ BEYAN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak savunduğum “XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Kafkas Kökenli Devlet Adamları” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmada yazdığımı ve yararlandığım kaynakların “Kaynakça” bölümünde gösterilenlerden farklı olmadığını, belirtilen kaynaklara atıf yapılarak yararlandığımı belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31/08/ 2021

Halil KAHRİMAN
o18530300009

TEŞEKKÜR

Çalıőmamız boyunca, tez konusunun belirlenmesinde, gerekli kaynakların temininde, eserin redaksiyonunda yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Ayşe Pul'a teőekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez yazımı öncesi ve yazım sırasında yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşım Furkan Ertürk'e teşekkür ederim. Özellikle tez çalışmam sırasında benden desteğini esirgemeyen kıymetli annem Muradiye Kahrıman'a ve kardeőim Oğuz Kahrıman'a teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER	ii
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR.....	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	5
1. KAFKASYA’NIN COĞRAFI, ETNİK, DİNİ VE DİL YAPISI.....	5
1.1. Kafkasya’nın Coğrafi Yapısı.....	5
1.2. Kafkasya’nın Etnik Yapısı	6
1.2.1. Çerkes/Adigeler.....	6
1.2.2. Abaza/Abhazlar	9
1.2.3. Lek/Laklar	10
1.2.4. Kumuklar.....	11
1.2.5. Lezgiler.....	11
1.2.6. Dargin/Dargılar	12
1.2.7. Osetler	12
1.2.8. Kabardaylar	13
1.2.9. Gürcüler.....	13
1.2.10. Azeriler.....	15
1.2.11. İnguşlar	16
1.2.12. Nogaylar	16
1.2.13. Karaçay-Balkar/Malkarlar	16
1.2.14. Avarlar.....	17
1.2.15. Çeçenler.....	17
1.2.16. Lazlar.....	18
1.2.17. Ermeniler.....	18
1.3. Kafkasya’nın Dini Yapısı.....	18
1.4. Kafkasya’nın Dil Yapısı.....	19
İKİNCİ BÖLÜM.....	20
2. KAFKASYA’NIN TÜRK HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ	20
2.1. Büyük Selçuklu Öncesi Kafkasya.....	20
2.2. Büyük Selçuklu Devleti Dönemi Kafkasya	24
2.3. Büyük Selçuklu Devleti Sonrası Kafkasya	27

2.4. Osmanlı Devleti Dönemi Kafkasya	30
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	59
3. OSMANLI DEVLETİ'NDE KAFKAS KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI	59
3.1. ABAZA KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI	60
3.1.1. Veziriazamlar	60
3.1.1.1. Melek Ahmed Paşa	60
3.1.1.2. Siyavuş Paşa	66
3.1.1.3. İbşir Mustafa Paşa.....	70
3.1.1.4. Köprülü Damadı/Hacı Siyavuş Paşa.....	75
3.1.2. Beylerbeyleri-Sancakbeyleri-Beyler	77
3.1.2.1. Abaza Mehmed Paşa.....	77
3.1.2.2. Abaza Hasan Paşa	84
3.1.2.3. Siyavuş Paşa.....	86
3.1.2.4. Sarı Hüseyin Paşa.....	86
3.1.2.5. Sarı Hüseyin Paşa.....	87
3.1.2.6. Kör Hüseyin Paşa.....	88
3.1.2.7. Damad-ı Şehriyârî Ahmed Paşa.....	89
3.1.2.8. Abaza Koca Murtaza Paşa	89
3.1.2.9. Mustafa Paşa	90
3.1.3. Diğer Görevliler	90
3.2. ÇERKES KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI.....	91
3.2.1. Veziriazamlar	91
3.2.1.1. Çerkes Mehmed Paşa	91
3.2.1.2 Derviş Mehmed Paşa	93
3.2.2. Beylerbeyleri-Sancakbeyleri-Beyler	96
3.2.2.1. Tırnakçı Hasan Paşa.....	96
3.2.2.2. Tırnakçı Hüseyin Paşa	98
3.2.2.3 Yek-Çeşm/Kör Hüseyin Paşa.....	99
3.2.2.4. Ahmed Paşa	100
3.2.2.5. Zor Murtaza Paşa	100
3.2.2.6. Piyale Paşa	101
3.2.2.7. Koca Dilaver Paşa.....	102
3.2.2.8. Çerkes Ahmed Paşa	103
3.2.2.9. Çerkes Osman Paşa.....	104
3.2.2.10. Çerkes Hasan Paşa	105
3.2.2.11. Şehsüvar Bey.....	105

3.2.2.12. Şehsüvarzade Şah Gazi Paşa	106
3.2.2.13. Kansu Paşa	106
3.2.2.14. Çerkes Yusuf Paşa	106
3.2.2.15. Çelebi Yusuf Paşa	107
3.2.2.16. Çerkes/Küçük Osman Paşa	108
3.2.2.17. Hacıkıran Hasan Paşa.....	110
3.2.2.18. Çerkes Kenan Paşa.....	111
3.2.2.19. Damad-ı Şehriyârî/Tırnakçı İbrahim Paşa	111
3.2.2.20. Hacı Eyvad/Sarı Süleyman Paşa	112
3.2.2.21. Mehmed Paşa	113
3.2.2.24. Mehmed Bey.....	115
3.2.3. Diğer Görevliler	115
3.3. GÜRCÜ KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI.....	117
3.3.1. Veziriazamlar	117
3.3.1.1. Gürcü Hadım Mehmed Paşa	117
3.3.1.2. Gürcü Mehmed Paşa	121
3.3.2. Beylerbeyleri-Sancakbeyleri-Beyler	125
3.3.2.1. Mağrol Han/Mağrol Mehmed Paşa.....	125
3.3.2.2. Aleksandr Han/İskender Paşa	127
3.3.2.3. Erzurumî Hüseyin Paşa	128
3.3.2.4. Cafer Paşa	128
3.3.2.5. Koca Kenan Paşa	129
3.3.2.6. Kenan Süleyman Paşa.....	131
3.3.2.7. Uzun Piyale Paşa.....	131
3.3.2.8. Gürcü Abdünnebi Ağa	133
3.3.2.9. Maryolzade Mehmed Paşa	134
3.3.2.10. Gürcü Kör Hüseyin Paşa.....	136
3.3.2.11. Çelebi/Kör İbrahim Paşa	136
3.3.2.12. Gürcü Mustafa Paşa	137
3.3.2.13. Murtaza Paşa	138
3.3.2.14. Gürcü Sefer Paşa.....	139
3.3.2.15. Arslan Mehmed Paşa	140
3.3.2.16. Rüstem Paşa	140
3.3.2.17. İbrahim Paşa.....	140
3.3.2.18. Kethüda Mehmed Paşa.....	141
3.3.2.19. Abdullah Paşa	141

3.3.2.20. Konakçı Osman Paşa	142
3.3.2.21. Çetrefilzade Hüseyin Paşa	142
3.3.2.22. Çetrefilzade Yusuf Paşa	142
3.3.2.23. Yusuf Paşa	143
3.3.2.24. Küçük İsmail Paşa.....	144
3.3.2.25. Ahmed Paşa	144
3.3.2.26. Süleyman Paşa	145
3.3.2.27. Süleyman Paşa	145
3.3.2.28. Menücehr Mustafa Paşa	145
3.3.2.29. II. Menücehr Paşa	146
3.3.2.30. Gürcü Hüseyin Paşa	146
3.3.2.31. Davut Paşa	146
3.3.2.32. Dilaver Paşa	146
3.3.2.33. Ömer Paşa	146
3.3.2.34. Hasan Paşa	147
3.3.2.35. Elçi İbrahim Paşa	147
3.3.2.36. İbrahim Bey	147
3.3.2.37. Heftadi Ahmed Bey	147
3.3.2.38. Zaim Mustafa Bey.....	148
3.3.3. Diğer Görevliler	148
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	151
KAYNAKÇA.....	154
EK	170
ÖZGEÇMİŞ	173

ÖZET

XVII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KAFKAS KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI

Osmanlı Devleti kuruluşundan II. Mehmed dönemine kadar fetih politikalarının yönü genellikle Balkanlar ve Rumeli idi. II. Mehmed döneminden itibaren yönünü doğuya ve kuzeye döndürmeye başlamıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin doğudaki en önemli rakibi olan Akkoyunlu Devleti, Otlukbeli savaşı ile yıkılma sürecine girmiş ve Osmanlı Devleti Doğu Anadolu'ya hâkim olmaya başlamış idi. Kırım Hanlığı'nın da ilhak edilmesiyle birlikte devlet yönünü kuzeye dönmüş oldu. I. Selim döneminde Çaldıran Savaşı ile Osmanlılar, İran coğrafyasının batısını ve Güney Kafkasya'yı kontrolü altına almıştır. I. Süleyman döneminde de Batı İran ve Güney Kafkasya yönünde seferler gerçekleştirilmiştir. 1578-1590 yılları arasında süren uzun Safevi savaşları neticesinde Kafkasya bölgesinin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesi III. Murad döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kafkas halklarının ekseriyeti Osmanlı otoritesini tanımıştır. Kafkas halklarının kendi iç çekişmelerinden dolayı, bu halklar arasında yağma ve esir ticareti oldukça yaygındı. Esir ticaretinin asıl merkezi de Kırım Hanlığı idi. Esir ticareti çerçevesinde Osmanlı topraklarına gelenler azımsanmayacak ölçüdedir. Bu esirler içerisinde saraya alınanlar da oldukça fazla sayıdadır. Saraydaki eğitimlerinin akabinde aralarından en üst kademeye kadar yükselenler olmuştur. Bu isimler, devletin idarî, siyâsî, askerî gibi pekçok alanında hizmet vermişlerdir. Bilhassa XVII. yüzyıl, Kafkas menşeli bu devlet adamlarının etkinlikleri bağlamında mühimdir.

Bu çalışmada XVII. yüzyılda Kafkasya'dan, Osmanlı Devleti'ne gelen ya da getirilen kişiler arasında Osmanlı Devleti'nin çeşitli hizmetlerinde bulunanların kimler olduğu ve Osmanlı Devleti'ni olumlu veya olumsuz ne şekilde etkilediği dönemin Osmanlı arşiv kayıtları ve Osmanlı kronikleri başta olmak üzere ilgili tüm literatür değerlendirilerek ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeleri: XVII. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Kafkasya, Devlet Adamları.

ABSTRACT

Statesman Who Are Originally Caucasian In 17th Centuries Ottoman Empire

The policy conquest of Ottoman State was over the Balkan's and Rumelia from the establishment of the state to the Mehmed the Second. Then Mehmed the Second changed the direction to East and North. In this period, Akkoyunlu State, the most important opponent of the Ottoman State in the East, entered the process of collapse with the Otlukbeli war and the Ottoman State began to dominate Eastern Anatolia. With the annexation of the Crimean Khanate, the direction of the state turned to the North. During the reign of Selim the First, with the Çaldıran war the Ottomans dominate the west of the Persia and the South Caucasasia. During the reign of Süleyman the First, expeditions were made in the direction of Western Persia and Southern Caucasasia. As a result of the Safavid wars that took place between 1578-1590, the Ottoman State dominate the Caucasus region during the reign of Murad the Third. During this period, most of the Caucasian people recognized the Ottoman authority. Due to the internal conflicts of the Caucasian peoples, plunder and slave trade were quite common among these peoples. The main center of the slave trade was the Crimean Khanate. The number of people who brought to the Ottoman State as a result of the slave trade is substantial. Among these captives, the number of those admitted to the palace is quite much. After their training in the palace, there were those who reached to the highest status among them. These people served on behalf of the state in many areas such as administrative, political and military. Especially XVII. century is important in the context of the activities of these statesman of Caucasian origin.

In this study, by examining all the relevant literature and the Ottoman archive records and Ottoman chronicles, it will be studied who among the people Ottoman State in XVII. century, who were in various services of the Ottoman State and how they affected the Ottoman State positively or negatively.

Keywords: XVII. Century, Ottoman State, Caucasasia, Statesman

KISALTMALAR

A, DVNSMHH, d.	:Bab-1 Asafi Mühimme Defteri Tasnifi
AE, SAMD III.	:Ali Emiri III. Ahmed Tasnifi
AE, SİBR.	:Ali Emiri Sultan İbrahim Tasnifi
AE, SMMD IV.	:Ali Emiri Mehmed IV Tasnifi
AE, SMST II.	:Ali Emiri Mustafa II Tasnifi
AİBÜ.	:Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Bkz.	:Bakınız
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:Cilt
Ca.	:Cemaziyelevvel
Çev.	:Çeviren
D, HSK, d.	:Bab-1 Defteri Hasları Mukataası Kalemî Defteri Tasnifi
DİA.	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
Edt.	:Editör
Eski Yazı Akt.	:Eski Yazıdan Aktaran
H.	:Hicri
Haz.	:Hazırlayan
İA.	:İslam Ansiklopedisi
İE, DH.	:İbnülemin Dâhiliye Tasnifi
İE, TCT.	:İbnülemin Tercihât Tasnifi
İE, TZ.	:İbnülemin Tımar ve Zeamet Tasnifi
M.	:Miladi
MEB.	:Millî Eğitim Bakanlığı
Nşr.	:Neşreden

ODÜ.	:Ordu Üniversitesi
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Tnt.	:Tanıtın
Trc.	:Tercüme
TSMA, d.	:Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri Tasnifi
TSMA, E.	:Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı Tasnifi
TTK.	:Türk Tarih Kurumu
vd.	:ve diğeri
Yay. Haz.	:Yayına Hazırlayan
Yay.	:Yayımları

GİRİŞ

Osmanlı Devleti, kuruluş yıllarından itibaren uyguladığı fetih politikaları neticesinde sınırlarını genişletmiş ve cihanşümul bir devlet haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi tartışmalı olsa dahi, II. Mehmed dönemine kadar ki fetih hareketinin yönü genellikle Balkanlar-Rumeli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin teşkilatlandığı ve bürokratik olarak geliştiği Rumeli ve Balkan coğrafyasında birçok savaş yaşanmış ve sınırları genişlemiştir. Osmanlı Devleti'nin doğu ve kuzey yönündeki fetih hareketlerinin II. Mehmed dönemi ile başladığı görülmektedir. Trabzon Rum İmparatorluğu, Akkoyunlu Devleti, Karamanoğulları Beyliği gibi güçlü ve rakip unsurların varlığı Osmanlıların yönünü o bölgeye çevirmesine neden olmuştur. II. Mehmed, 1461'de Trabzon İmparatorluğu başta olmak üzere Candaroğullarından Amasya ve Sinop'un almış, Ceneviz hâkimiyetinde olan Amasra'yı ele geçirmiştir. Osmanlı'nın doğudaki en güçlü rakibi olan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan bu dönemde Venedik elçisi Zeno ile görüşür, Fatih'i kast ederek "aynı anda her taraftan saldırılması gerektiğini ve adının yeryüzünden ancak bu şekilde silineceğini" belirtir¹. 1473 yılında Otlukbeli seferi ile Osmanlı Devleti doğuda kendisine güçlü bir rakip olarak gördüğü Akkoyunluları etkisiz hale getirir. 1475 yılında ise Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin otoritesini tanıyarak Osmanlı Devleti'ne ilhak edilir. I. Selim döneminde Çaldıran Savaşı ile Osmanlı Devleti'ne karşı tehdit olan Safevi Devleti'ne ağır bir darbe vurulmuş, Nahçıvan, Karabağ ve Tebriz ele geçirilerek ilk defa Güney Kafkasya Osmanlı hâkimiyeti altına girmiştir. I. Süleyman döneminde ise Safevi Devleti üzerine büyük seferler düzenlenerek Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Batı İran coğrafyası ve Güney Kafkasya, tekrardan Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu büyük seferlerin yanında Osmanlı Devleti'nin doğuya ve bilhassa çalışmaya konu olan Kafkasya coğrafyasına gerçekleştirilen en büyük sefer III. Murad dönemine rast gelmekle beraber, Osmanlı Devleti, Gürcistan, Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya'yı hâkimiyeti altına almıştır.

Osmanlı Devleti'nin bu fetihleri sonucunda hâkimiyeti altında farklı etnik unsurları barındırmaya başlamıştır. Çalışmanın temelini oluşturan Kuzey Kafkasya halklarının da çeşitli zamanlarda Osmanlı Devleti egemenliğine girdiği görülmektedir. Kafkasya da yaşayan etnik yapının hepsinin Osmanlı egemenliği

¹ Halil İnalçık, *Fâtih Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2020, s. 255.

altına girdiğini söylemek afakî bir teori olur. Temellerinin I. Murad dönemine dayandığı devşirme sistemi ile devlet, birçok başarılı devlet adamlarının ortaya çıkmasına temel hazırlamıştır. Devşirme sistemiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne getirilen, esir olarak tacirlerden alınan veya Kırım Hanı'nın hediye olarak gönderdiği çocuklar iyi bir eğitim neticesinde Osmanlı Devleti'nde köle sınıfından bir kişinin gelebileceği en üst düzeye kadar gelebildiği bilinmektedir. Tabi bu devlet görevlilerinin içerisinde Kafkas kökenlilerin de olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde Kafkasya kökenli devlet adamlarının ortaya çıkışının tarihsel olarak XVI. yüzyıla denk geldiği görülmektedir. XVII. yüzyıla gelindiğinde ise devletin en alt kademesinden veziriazamlık makamına kadar birçok Kafkas kökenli devlet adamı bulunmaktadır. Bu çalışmamızda bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girişi ve XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Kuzey Kafkasya kökenli seyfiye sınıfına mensup devlet adamları ele alınarak kimler oldukları, ne gibi görevlerde buldukları, devletin geleceğine etkileri değerlendirilecektir. Çalışmada her kadar da seyfiye sınıfını esas almış olsak da ilmiye ve kalemiye sınıflarında da Kafkas kökenli devlet adamlarını göremekteyiz. XVII. yüzyılı ele almamızın sebebi ise bu yüzyılın Osmanlı Devleti için büyük sıkıntıların baş göstermeye başlamasından kaynaklanmaktadır. XVI. yüzyılın sonunda başlayan XVII. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam eden Celali isyanları ile başlayan bu yüzyıl bir padişahın askeri isyanda öldürüldüğü, üç padişahın hal edildiği, Anadolu'da birçok isyanın çıktığı ve 1683 yılında başlayan Viyana Kuşatması sonrası Osmanlı ordularının birçok yerde bozulduğu ve 1699'da Karlofça gibi bir anlaşmayla sona eren bu yüzyıl Osmanlı için zor bir dönem olmuştur.

XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi için, sarayda yetişen ve sancağa gönderilmeyen şehzadeler dönemi olarak da ifade edilebilir. Bundan dolayı yönetim tecrübesi olmayan şehzadeler padişahlığa geldiğinde, sürekli temas içerisinde oldukları valideleri, hasekileri ve saray görevlileri tarafından etkilenmiş ve onların nüfuzları altına girmişlerdir. Valideleri ve hasekilerinden etkilenen padişahlar, devlet görevlilerinin tayininde de etkileri altında kalmıştır. Bu durum bilhassa XVI.

yüzyılda Hürrem Sultan ile başlamış ve IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan ile sona ermiştir².

Çalışmanın hazırlanmasında bilhassa XVII. yüzyıl mühimme defterleri elimizden geldiği kadarıyla taranmış ve eserimizin muhteviyatıyla ilgili olan hükümleri kullanılmıştır. 73, 82, 84, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 100, 101, 105, 109 Numaralı Mühimme Defterleri ve H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları adlı mühimmelerin eserimizle ilgili hükümler konumuzu oluşturan devlet adamlarını ilgilendirmektedir.

Tezin hazırlanmasında mühimmelerin yanında dönem kronikleri de kullanılmıştır. Bunların başında Naima Mustafa Efendi'nin Tarih-i Naima adlı eseri gelmektedir. Bu eser çalışmanın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun yanında Kâtip Çelebi'nin Fezleke adlı eseri ve Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'nın Zeyl-i Fezleke adlı eserler önem teşkil etmiştir. Bir diğer kaynak ise Müneccimbaşı Tarihi idi ve XVI. yüzyılı ihtiva etmektedir. Peçevi İbrahim Efendi'nin Peçevi Tarihi adlı eseri, Selânikî Mustafa Efendi'nin Tarih-i Selânikî, Solakzâde Tarihi ve Hasan Beyzâde'nin Hasan Beyzâde Târîhi XVII. yüzyılın başılarını ihtiva etmesi hasebiyle dikkati çekmektedir. Nevîzâde Atâyi Hadâ'ikul-Hakâ'ik Fî Tek Miletî'ş-Şaka'ik ve Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin Kadri Tarihi eserleri çalışmada önemli bir yer tutmaktadır.

Bilhassa üçüncü bölümde sıkça göreceğiniz kaynaklardan biride Sarı Mehmed Paşa'nın Zübde-i Vekayiât eseridir. Uşşâkîzâde İbrahim Hasîb Efendi'nin Zeyl-i Şakâ'ik, Hadikatü'l- Vüzera ve Zeyleri ile Tayyârzâde Atâ'nın Târîh-i Enderûn adlı eseri ile Mehmed Halife'nin Tarih-i Gilmanî bilhassa veziriazamlar ile ilgili detaylı bilgiler verdiği için önemlidir. Tezin denizçi paşaları ile ilgili bilgileri ise Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l Bihar ve Kazasker Mehmed Hafid'in Sefinetü'l Vüzera adlı eserlerden sağladık. Abdülaziz Karaçelebizade'nin Tarih-i Ravzatü'l-Ebrar'ı ve Solak Hüseyin Tugi'nin İbretnüma adlı eseri tezimizde önem teşkil etmektedir.

Çalışmanın önemli kaynaklarından biri de seyahatnameler idi. Bunların arasında yerli ve yabancı seyyahlar bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatname adlı eseri çalışmamızın en önemli kaynakları arasındadır. Bu

² Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 157.

seyahatnameden hem etnik bilgi hem coğrafya hem siyasi açıdan hem de bazı devlet görevlilerin biyografisi açısından bolça istifade edildi. Ayrıca Ogier Ghiselinde Busbecq, Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560), Jean Thevenot'un 1655-1656'da Türkiye, Jean Baptiste Tavernier'in Tavernier Seyahatnamesi, Stephan Gerlach, Türkiye Günlüğü 1577-1578, Hans Jacob Breüning'in Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk İstanbul: 1579 ve Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi adlı eserler ile yabancı seyyahların Osmanlı'ya bakışlarından faydalanarak çalışmamızı zenginleştirmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde "Kafkasya'nın Coğrafi, Etnik, Dini ve Dil Yapısı" başlığı altında bölgenin girift coğrafyasını ele alarak bir giriş yaptık. Bununla birlikte bölgede yaşayan birbirinden farklı etnik unsurların kimler oldukları, adlarının nereden geldiğini ve ne şekilde yaşadıklarını ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde "Kafkasya'nın Türk Hâkimiyetine Girişi" başlığı altında ilk olarak Büyük Selçuklu Devleti öncesinde Kafkasya bölgesinde hâkimiyet kurmuş olan Sabar Devleti, Hazar Devleti, Büyük Bulgar Devleti, İdil Bulgar Devletlerini ele aldık. Daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesi ve yıkılışıyla birlikte akabinde bölgeyi kontrolleri altına alan Şirvanşahlar, Harezmsahlar, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devletlerini ele adık. Bu bölümün son alt başlığında ise bölgede Osmanlı Devleti'nin III. Murat dönemine kadar olan fetih hareketini ele alarak sonlandırılmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde "Osmanlı Devleti'nde Kafkas Kökenli Devlet Adamları" başlığı altında çalışmamızın merkezini teşkil eden Kafkasya kökenli devlet adamlarını Abaza, Çerkes ve Gürcü kökenli olarak üç alt başlıkta veziriazam ve beylerbeyleri-sancakbeyleri-beyler başlıkları altında kim olduklarını, devletin hangi kademelerinde görev yaptıklarını, Osmanlı tarihini ne şekilde etkilediklerini, ne zaman ve ne şekilde öldüklerini ele alınmıştır.

Tezimizde mümkün olduğunca XVII. yüzyıldaki tüm Kafkas kökenli devlet adamlarını tespit etmeye çalışmakla birlikte sehven gözden kaçırdıklarımız da olabilir. Bunun için okuyucunun affına sığınıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAFKASYA'NIN COĞRAFI, ETNİK, DİNİ VE DİL YAPISI

1.1. KAFKASYA'NIN COĞRAFI YAPISI

Kafkasya birçok etnik unsurun ve kültürün bir arada yaşadığı geniş bir coğrafyadır. Tarihte ilk defa Kafkasya adı, Yunan tragedya şâiri Aiskhylos'un MÖ. 490'da yazdığı "Zincire Vurulmuş Prometheus" oyununda "Kavkasos" olarak geçmektedir, Ortaçağ İslâm müellifleri ise "Kabk" olarak adlandırmaktadır³. Eski Yunanlıların "As" diye nitelendirdiği Kafkasya bölgesi bugünkü Asya Kıtası'nın temelini oluşturmaktadır. "Asların Dağı" anlamındaki Kafkaslar, daha sonraları Tatarlar tarafından "Jal buz" (Buz Yelesi), Nogaylar tarafından "Yıldız Dağları" olarak adlandırılmıştır. Bir görüşe göre ise, "Kafkas" adı Farsça "Dağ" anlamına gelen "Kuh" ile eski Türkçe'de "Beyaz" anlamına gelen "Kas" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir⁴. Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman Yarımadası'ndan, Hazar Denizi'nin batısındaki, Apşeron (Apcheron) Yarımadası'na kadar devam eden dağlık bölgeye Kafkasya denmektedir⁵. Genellikle dağlık bir bölge olan Kafkasya topografik bakımdan çok farklı özellikler sergiler. Bölgeyi ikiye ayıran Büyük Kafkas Dağları yaklaşık 1200 km. uzunluğunda ve 110-180 km. genişliğindedir. En yüksek yerleri orta kesimdeki Elbruz (5642m.) ve Kazbek (5033m.) doruklarıdır. Büyük Kafkas Dağları'nı güney-kuzey doğrultusunda aşan en önemli iki geçit Daryal ve Derbent'tir⁶. Kafkas Dağları'nın kuzeyine Kafkas önü (Mâdûn-ı Kafkas), güneyine ise Transkafkasya (Mâverâ-yı Kafkas) denmektedir⁷. Kafkas Dağı, Türk-İslam eserlerinde Alburuz Dağı olarak adlandırılır⁸. Cevdet Paşa, Kafkas Dağı'nın bir ucundan bir ucuna 290 saatlik bir mesafe olduğunu belirtmektedir⁹.

³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015, s. 1.

⁴ Ergin Ayan, "Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık, 2010, s. 21.

⁵ Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 1979, s. 3.

⁶ Davut Dursun, "Kafkasya Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 157.

⁷ Nur Kartalçı Polat, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Kafkasya*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018, s. 8.

⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi (1451-1590)*, TTK Yay., Ankara, 1998, s. XV.

⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Kırım Ve Kafkasya Tarihi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1305, s. 46.

Kafkas Dağı konumundan dolayı Asya'dan Avrupa'ya köprüsüdür¹⁰. Kafkasya'nın önemli akarsularına baktığımızda ise Kafkas Dağları'nın karla kaplı zirvelerinden doğan Kuban, Terek, Kuma, Malka, Çerek, Çegem, Bakşan, Sulak, İngur/Enguri ve Faş/Rion ile Doğu Anadolu'dan doğarak Hazar Denizi'ne dökülen Aras ve Kür/Mtkvari nehirleri karşımıza çıkmaktadır¹¹.

1.2. KAFKASYA'NIN ETNİK YAPISI

Kafkasya birçok etnik unsurun bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Bu bölgede yaşayan etnik unsurlara baktığımızda bir kısmı Kafkasya'ya başka bölgelerden gelen, bazıları da Kafkasya'nın yerleşik unsurlarıdır. Kafkasya'da yaşayan unsurlara bakacak olursak karşımıza Çerkes/Adige, Abaza, Çeçen, İnguş, Avar, Kumuk, Lezgi, Dargı, Gürcü, Laz, Karaçay-Malkar, Nogay, Azeri, Ermeni, Osetler çıkmaktadır¹².

1.2.1. Çerkes/Adigeler

Çerkes adı Kuzeybatı Kafkasya'nın, Azak ve Karadeniz sahilleri ile bu sahillere yakın step ve dağlık bölgede yaşayan kavme verilen addir¹³. Çerkeslerin yaşadıkları bu bölgeye Çerkezistan denmektedir¹⁴. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne seyahat eden Jean Baptiste Tavernier, Çerkezistan'ı gezmiş ve bölgenin doğal güzelliklerinden bahsetmiştir¹⁵. Çerkeslerin Kafkasya'ya ne zaman geldikleri tam olarak bilinmese de MÖ. IV. yüzyılda Karadeniz'in bütün doğu sahillerini ele geçirdikleri düşünülmektedir¹⁶. Çerkes sözcüğünün etimolojisi hakkında günümüzde pek çok farklı görüş ileri sürülmektedir. Ayhan Kaya, Çerkes sözcüğünün kimilerince Antik Yunanca bir sözcük olan ve Kuzeybatı Karadeniz kıyısında yaşayan halkları tanımlamak için kullanılan "Kerket" (Kercetai) sözcüğünün günümüze değin değişerek gelmiş hali olduğunu, bir diğer görüş ise Çerkes sözcüğünün kökeninin Antik Yunanca olmadığını, Tatarca olduğunu savunur. Tatarca da "Jarkaz" sözünün Anadolu'da Çerkes'e dönüştüğü

¹⁰ Mehmed Fetgherey Soenu, *Çerkezler*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1338, s. 11.

¹¹ Bilge, 2015, 2.

¹² Bilge, 2015, 9-10.

¹³ Mirza Bala, "Çerkesler", *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 375; Gökçe, 1979, s. 4.

¹⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova*, 7. Kitap, 2. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011a, s. 609.

¹⁵ Jean Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi Stefanos Yerasimos'un Anısına*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Edt. Stefanos Yerasimos, Kitap Yay., İstanbul, 2006, s. 313.

¹⁶ Gökçe, 1979, 7.

ileri sürülmektedir¹⁷. Kendilerini Adige olarak adlandıran Çerkesler, eski Yunan kaynaklarında “Zigoi”, Ortaçağ İslam ve Rus kaynaklarında “Keşek” veya “Kasog” diye adlandırılırken, halk için ilk defa 1245 yılında Papa IV. İnnoni’nin Moğol Hanı’na elçi olarak gönderdiği Giovanni da Pian del Carpini’nin eserinde Çerkes adının geçmesinden bu tarihten itibaren kullanılmaya ve yaygınlaşmaya başlandığı düşünülebilir¹⁸. Osmanlı Devleti’nde “Çerkez”, Tatarlar arasında “Serkis”, Acem dilinde “Serkeş” yani “Başbozuk” şeklinde ifade edilmektedir¹⁹. Osmanlı Devleti, Adigeler ve bütün Kuzey Kafkas halklarını kapsayacak şekilde kullandıkları Çerkes ismini etnik olarak değil, Kuzey Kafkasya’nın “savaşçı dağlı kavimleri”ni tanımlamak için kullanmıştır²⁰.

Çerkeslerin kökenleri hakkında elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır²¹. Bununla beraber kökenlerinin Kafkasya ve Karadeniz kıyılarında yaşamış olan Meot ve Sind kavimlerinden geldikleri düşünülmektedir²². Çerkes dilini ele alacak olursak, çok zor bir dil olduğu zikredilebilir. Evliya Çelebi, Çerkes dilinin gırtlaktan söylendiğini belirtmektedir²³. Evliya Çelebi, “51 senedir yedi iklimi gezdiğini” söyleyerek gittiği her bölgedeki lisanlar hakkında cümle ve kelime örnekleri vermiştir. Buna mukabil Çerkezistan bölgesinde iken halkın konuştuğu dilden herhangi bir örnek verememiştir²⁴. Çerkeslerin dini yapısına değinecek olursak belirli bir din anlayışı bulunmamaktadır. Çerkesler, Türklere yakın oldukları bölgede Müslümanlığı seçseler de eski adet ve geleneklerini korumuşlardır²⁵.

Osmanlı Devleti, II. Mehmed döneminde 1479 yılında Taman ve Çerkezistan sahillerine bir donanma göndererek bölgeyi hâkimiyeti altına

¹⁷ Ayhan Kaya, *Türkiye’de Çerkesler Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 74.

¹⁸ Sadık Müfit Bilge, “Çerkezler”, *DİA*, C. Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 289; Bilge, 2015, 11.

¹⁹ Evliya Çelebi, 2011a, 615.

²⁰ Bilge, 2015, s. 11.

²¹ Alexandre Grigorianz, *Kafkas Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1999, s. 108.

²² Polat, 2018, 26-27.

²³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdat-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Kitap, 1. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010a, s. 202.

²⁴ Evliya Çelebi, 2011a, 616.

²⁵ Minas P. Bıjşkyan, *Karadeniz Kıyıları ve Coğrafyası 1817-1819*, Trc. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969, s. 86.

almıştır²⁶. Yohann Blaramberg; Osmanlı'nın sadece Karadeniz kıyılarını ele geçirdiğini ve Çerkeslerin yaşadığı iç kısımlara akınlar yapmadığını belirtmektedir²⁷. XVI. yüzyılda Çerkeslerin, Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerinin artmasıyla beraber, Kırım Hanlığı'nın da etkisiyle Çerkesler arasında İslamiyeti seçen ilk kabile Şapsıglar olmuştur²⁸. Çerkeslerin, Müslüman olmasının en etkili isim Ferah Ali Paşa'dır²⁹.

Evliya Çelebi, Çerkeslerin kılık kıyafetlerini ele alacak olursak; hepsinin kıllı kebeden siyah takke giydiklerini, üzerlerine yine siyah koyunun yününden eğrilmiş ihram gibi dokunmuş incecik, siyah daracık aba dolama giyip gezerler, üzerlerine başka bir şey giymediklerini yazar. Bunun yanında ancak bayları, yani zenginleri kış günlerinde kuzu kürkü giyerler ve yine ince abadan diz çakşırı giyip gezerler. Ayaklarında bir çeşit üzerinden dikme, altı bütün çarık giydiklerini belirtir³⁰. Çerkeslerin ekonomik olarak en önemli gelirleri büyükbaş hayvan ve attır. Ayrıca koyun ve keçi yetiştiriciliğinden de gelir sağlarlar³¹. Evliya Çelebi, Çerkes kavminin hırsızlık ve yağmalarda bulunduğunu ve bu işte çok mahir olduklarını zikreder. Aynı zamanda hırsızlık yapmayan kişiye kız dahi verilmediğini belirtmektedir. Kafkas halklarında genel olarak görülen yağma ve esir etmenin de görüldüğünü belirtmekle beraber kendilerine misafir olarak gelen kişiyi de el üzerinde tuttıklarını malını ve canını muhafaza ettiklerini belirtir³². Hatta misafirlerine o kadar değer veriler ki misafirin kaldığı gece bir çocukları doğduğunda direkt misafirin adını verirler idi³³. Evliya Çelebi Çerkeslerin ne asi ne de itaatkâr olduklarını belirtir. Bununla beraber gönüllerinin alındığı zaman ulufesiz bir şekilde Osmanlı ordusuna katıldıklarını söyler. Ne Müslüman ne de bir mezhebe dahil olmadıklarını söyleyerek “Allah sayılarını daha da arttıra... Bir

²⁶ Mehmet İnbaşı-Ersin Gülsoy-Zübeyde Güneş Yağcı, “Güçlü Sultanlar Dönemi”, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Edt. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., İstanbul, 2012, s. 97.

²⁷ Yohann F. Blaramberg, *Kafkasya Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik ve Askeri Tasviri*, Rusça Çev. Habibe Eren, Kafdav Yay., Ankara, 2017, s. 99.

²⁸ Grigorianz, 1999, 108; Kaya, 2011, 78.

²⁹ Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi*, C. 1, Türkçeleştiren. Fahri Huvaj, Adıge Yay., Ankara, 2002, s. 258.

³⁰ Evliya Çelebi, 2011a, 617.

³¹ Yusuf Yıldız, “17. ve 18. Yüzyıl Batılı Seyyahların Eserlerinde Çerkez Kültürüne Dair Notlar”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1, Bolu, 2018, s. 222.

³² Evliya Çelebi, 2011a, 618-619.

³³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümülcine-Kavala-Selanik-Tirhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandıye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı*, 8. Kitap, 1. Cilt, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011b, s. 13.

sevimli adamdırlar” şeklinde bir yorumda bulunmuştur³⁴. Evlenecek olan bir Çerkes sınıfsal konum bakımından kendine benzer veya eş düzeyde birine talip olabilirdi. Evleneceği kızın ailesine “wasey” yani mehir adı altında bir nevi başlık parası vermektedir. Bu mehir kimi zaman nakit kimi zaman mal veya hayvan olabilirdi³⁵.

1.2.2. Abaza/Abhazlar

Abazalar Batı Kafkasya’da, Çerkezistan’ın kuzeybatısında³⁶ yer alan ve Doğu Karadeniz sahillerinde yaşayan bir kabiledir. Eskiçağlarda Abazalar, “Abaskoi” veya “Abasgi” şeklinde ifade edilirdi³⁷. Abhazlar Karadeniz kıyısında yaşayan en eski kavimlerden biridir³⁸. Batı Kafkasya’da yaşayan Abaza ve Çerkesler ki bunlar Avrupa’dan Asya’ya hicret eden taifelerin Karadeniz deniz kıyılarında kalan bakıyeleridir³⁹. Gürcü tarihçilere göre; Abazalar ilk dönemlerde kendi prensleri tarafından yönetilirken daha sonra Gürcülere boyun eğmişlerdir⁴⁰. Abazalar’ın yaşadığı bölgeler Antikçağ’dan itibaren Kolhid Krallığı ile Romalılar ve Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir⁴¹. Abhazya kıyıları tarih boyunca burada ticaret merkezleri kuran Yunanlar ve Cenovalılar tarafından ziyaret edildi. Öte yandan bu bölge ardı ardına Gürcülerin, Romalıların, Bizanslıların, Moğolların, İranlıların, Türklerin ve son olarak da Rusların egemenliğine girmiştir⁴².

Abazaların, Osmanlı hâkimiyetine girmesi ise, 1451 veya 1454 tarihinde 56 gemilik Osmanlı donanması Abhazistan’ın merkezi olan ve Cenevizlilerin Sebastopolis isimindeki Sohum’u fethetmesi ile gerçekleşmiştir⁴³. Bu olayın ardından Abazalar arasında İslam dini yayılmaya başlamakla birlikte, 1637 yılında Abazaları ziyaret eden Dominiken keşiş Jean de Luc’un Abazaların halen Hıristiyan olduklarını lakin artık Hıristiyanlığın gerektirdiği ritüelleri yerine getirmediğini belirtmektedir⁴⁴. Bu görüşün yanında Grigorianz’ın, Abazalar üzerinde İslamiyet ile Hıristiyanlığın etkisinin büyük olmasına rağmen hâlâ daha

³⁴ Evliya Çelebi, 2011a, 570.

³⁵ Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, 2002, 244.

³⁶ Gökçe, 1979, 4.

³⁷ Wilhelm Barthold, “Abazalar”, *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 6.

³⁸ Grigorianz, 1999, 138.

³⁹ Soenu, 1338, 15.

⁴⁰ Blaramberg, 2017, 75.

⁴¹ Mustafa Aydın, “Abazalar”, *DİA*, C. Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 1.

⁴² Grigorianz, 1999, 134.

⁴³ Bilge, 2015, 30; Kırzioğlu, 1998, 1; Grigorianz, 1999, 137.

⁴⁴ Barthold, 1978, 7.

çok tanrılı dinlerini muhafaza ettiklerini belirtmektedir⁴⁵. I. Süleyman döneminde Kafkasya'daki Osmanlı Devleti'ne tabi olan Abaza kavimlerine baktığımızda ilk olarak Kuzeydoğu Karadeniz kıyısında bulunan Câclar aşireti, Arlan aşireti, Dağ Candalar aşireti, Büyük Canlalar daha sonra ise Keçler aşireti, Arıtlar aşireti, Kamışlar aşireti, Suçalar aşireti, Bozodok aşireti, Kutası aşireti, Aşağılı aşireti, Yukarılı aşireti, Cembe aşireti, Sovuksu aşireti ve diğer yetmiş kadar aşiretin Osmanlı Devleti'ne tabi olduğu bilinmektedir⁴⁶.

Abazaların sosyal yaşantısını ele alacak olursak; adaletin ön planda olduğu görülmektedir. İşleyişi şu şekildeydi: Abaza kavminin ihtiyarları Samalta denilen bir yerde toplanarak davalı iki tarafı dinledikten sonra başka bir yere giderek aralarında verilecek kararı görüşürler ve geri döndüklerinde kararı ilan ederlerdi. Karardan memnun kalmayan kişinin karara riayet etmeme gibi bir hakkı yoktu. Karara riayet edilmediği takdirde kişi ağır şekilde cezalandırılırdı⁴⁷. Yukarıda da zikredildiği gibi Kafkasya halklarında yağma ve esir alma olayları oldukça fazladır. Bu durum Abaza kavmi arasında da görülmektedir. Bunun en iyi örneği Kamış aşiretinin defalarca Arıt aşiretine saldırması ve beyini esir etmesidir. Bu saldırılarda Arıt aşiretinin kadın ve çocukları Kamışlılar tarafından tutsak edilmiştir⁴⁸. Kafkas halklarının birbirleri arasındaki savaşlar ve yağmalarından elde ettikleri esirler, Kırım üzerinden köle olarak satılmakta idi⁴⁹.

1.2.3. Lek/Laklar

Dağıstan'ın orta kesiminde Dulti Dağı'nın güney ve güneybatı kısımlarında Sulak Nehri'nin dört kolu (Koysu) arasındaki bölgede bulunan Lekler genellikle kaynaklarda Kazı/Gazi-Kumuk adıyla anılır. Gazi Kumuklar VIII. yüzyılda Ebu Müslim komutasındaki Arap ordusuna boyun eğerek, Dağıstan içinde Kumuk kasabası ve civar köylerinde İslamiyet'i kabul eden ilk topluluklardan biri oluşmuştur. İslamiyet'in yayılmasında gösterdikleri çabalardan dolayı kendilerine Araplarca Gazi unvanının verildiği zikredilir. Lekler'in idarecileri İslamiyet'i

⁴⁵ Grigoriants, 1999, 140.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, C. 2, 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008a, s. 100.

⁴⁷ Bijişkyan, 1969, 79.

⁴⁸ Evliya Çelebi, 2008a, 127.

⁴⁹ Halil İnalçık-Donalt Quartert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Çev. Halil Bertay, Eren Yay., İstanbul, 2004, s. 339.

kabul etmeden önce Şavkal unvanıyla anılıyordu⁵⁰. Kendilerini “Lak” veya “Gamuçi” şeklinde adlandıran Lekler, Gürcüler tarafında “Leki” şeklinde ifade edilmekteydi⁵¹.

1.2.4. Kumuklar

Kumuklar hakkında etnik bakımdan çeşitli teoriler bulunmaktadır. Oğuz ve Kıpçak Türkleri'nin karışmasıyla ortaya çıkan bir kol olduğu kabul edilir. Klaproth, Kumukların Hazarların torunları olduklarını belirtmektedir⁵². Dağıstan Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda Hazar Denizi sahili boyunca yüksek kesimlerde yaşamaktadır. Kumukların bir kısmının Sovyetler Birliği döneminde Türkiye, Çeçenistan, Kuzey Osetya, Suriye ve İran topraklarına göç ettiği bilinmektedir⁵³. Kumukların etnik yapısına dair bir diğer teori ise, V. ve VII. yüzyıllarda Oğuz-Kıpçak boylarının Lek ve Dargı gibi yerli halklarla karışması ile oluştuğu düşüncesidir⁵⁴. Kumuk adı, Kaşgarlı Mahmud'a göre bir Türk beyinin ve boyunun adıdır. Klaproth, Hazarların torunu olduğunu, Vambery ise, VIII. yüzyıldan beri Dağıstan bölgesinde oturduklarını belirtir. Kumuk şivesi üzerine çalışan Bekir Çobanzade Kumık, Kumuk ve Kamak kelimelerinin Kuma ve Kama kökünden gelen bir isim olduğunu, buna -ak veya -uk ekinin gelmesiyle ortaya çıktığını belirtmektedir⁵⁵.

1.2.5. Lezgiler

Dağıstan'ın güneydoğusu ile Azerbaycan'ın kuzeydoğusunu içine alan kurak ve çıplak Samur havzasında yaşarlar. Kuzey ve kuzeybatıda Çeçenler, batı ve güneybatıda Gürcüler, güney ve doğuda Azerilerle komşudurlar⁵⁶. Lezgi adının nereden geldiği hakkında yapılan araştırmalarda Lezgilerin farklı şekilde ifade edildiği görülmüştür. Latinler “Legea”, Araplar “Lekz”, veya “Lakz”, Persler “Lekzan”, Gürcüler “Lek(Leki)”, Ruslar “Lezgin” şeklinde ifade etmiştir⁵⁷. Bunun

⁵⁰ Mustafa Aydın, “Lekler”, *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 131-132.

⁵¹ Bilge, 2015, 14.

⁵² Blaramberg, 2017, 266.

⁵³ Rıza Kurtuluş, “Kumuklar”, *DİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2002, s. 372.

⁵⁴ Bilge, 2015, 16.

⁵⁵ Saadettin Yağmur Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2015, s. 463.

⁵⁶ Davut Dursun, “Lezgiler”, *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 169; Gökçe, 1979, 8.

⁵⁷ Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Lezgilerle İlişkileri (1700-1732)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 1.

yanında Ruslar, Dağıstan coğrafyasında yaşayan kavimlerin hepsini Lezgi şeklinde ifade etmektedir. V. yüzyıla dek Albanya, XIII. yüzyıla kadar Alan Devleti içerisinde yaşayan Lezgiler, XIII. yüzyılda Dağıstan'da siyasi bağımsızlıklarını kazanarak devletleşmişlerdir⁵⁸.

1.2.6. Dargın/Dargılar

Avarlar'ın "Zdih", Gazi Kumuklar'ın "Akuşa", Kumuklar'ın "Dargı" adını verdikleri Dargınlar, Lezgi kabilelerinden biri olup içlerinde tarihte önemli roller oynamış olan Haytaklar ile (Kaytaklar) Kübeciler'in de bulunduğu pek çok alt gruba ayrılmışlardır. Kendileri için "Sutkur" adını da kullanmışlardır⁵⁹. Orta Dağıstan'da Derbent/Demirkapı Geçidi'nin kuzeybatısında Dargılar, yedi lehçesi olan Dargı dilini konuşurken, Hazar, Bulgar, Altın Orda hanlıklarının etkisinde kalan Dargılar, Kıpçak Türkçesi de konuşmaktadır⁶⁰.

1.2.7. Osetler

Ataları I. yüzyılda Don Nehri ile Azak Denizi arasındaki bölgede ortaya çıkan göçebe bir kavimlerden olan Alanlardır. Hind-Avrupa ırkından İranî bir kavim olduğu düşünülen ve Hunların baskısıyla Avrupa'ya doğru hareket ederken Alanların bir kolu da Kafkasya'da kalmıştır⁶¹. Osetler kendilerine "İron" yaşadıkları ülkeye ise "İronistan" olarak adlandırmaktadırlar. Gürcüler tarafından "Ossi" veya "Ovsni" ülkelerine Osetya olarak anılan Osetler, Avrupalılar tarafından da Oset olarak bilinmektedir⁶². Asetinler olarak da anılan Osetler, Kuzey Kafkasya'nın orta bölümünde sıradağların kuzey ve güney yamaçlarına yerleşmişlerdir. Buldukları bölge Osetya diye anılmakta olup üçte ikisi dağlıktır. Yeraltı kaynakları zengin olup, coğrafi şartlar bakımından tarıma elverişli değildir. Osetler'in asıl geçim kaynakları hayvancılıktır. Osetler, Hıristiyan olmakla beraber Müslümanlarla olan ilişkileri sonucu İslam dinini kabul etmiştir. Lakin yaygın bir şekilde iki dine de rastlanmaktadır⁶³.

⁵⁸ Bilge, 2015, 14.

⁵⁹ Rıza Kurtuluş, "Dargınlar", *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 492.

⁶⁰ Bilge, 2015, 14-15.

⁶¹ Bilge, 2015, 17.

⁶² Blaramberg, 2017, 166.

⁶³ Abdullah Saydam, "Osetler", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 437.

1.2.8. Kabardaylar

Mehmed Fetgherey, Çerkesleri anlatırken Çerkesler (Adigeler), Abazalar (Abhazlar) ve bu gruplardan birinin de Kabardaylar olduğunu belirtmektedir⁶⁴. Orta Kafkasya'daki Terek ve Kuma Nehirlerinin kollarının suladığı geniş bölgede yaşayan Kabartaylar kendilerini Adige olarak da adlandırmaktadır ve Çerkezler ile akrabadır. Kaynaklarda Kabartay, Kaberdey, Kabarda ve Kabardintsı gibi değişik isimlerle anılmaktadır. Asıl yurtlarının Kuban ve çevresi olduğu düşünülürken Moğolların saldırısı sonrasında Kafkasya'ya geldikleri düşünülmektedir. Menkıbelere göre Kafkas Dağları'nın kuzey yamaçlarına ilk yerleşen kabilelerin Kabardaylar ve Besleneyle olduğu düşünülmektedir⁶⁵. Kabardaylar hakkında bilgiler ve Çerkes rivayetlerinde bir zamanlar Kırım Yarımadası'nda yaşadıkları ve Hazar kökenli kökenli oldukları yönündedir⁶⁶. Dini açıdan Hıristiyanlık ve Müslümanlık görülmektedir. Halk arasında Müslümanlığın yayılması XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlılar ile etkileşim içerisine girmesiyle hızlanmıştır⁶⁷.

1.2.9. Gürcüler

Gürcüler, Kafkasya'nın yerli halklarından ve ilk olarak bugünkü Gürcistan'ın başkenti olan Tiflis şehri yakınlarında varlık göstermişlerdir. Gürcülerin kökenleri ise anlattıkları efsaneye göre Hz. Nuh'un torunlarından olan Targomos'a dayanır. Targomous'un soyundan gelen Kartlos'u ataları olarak kabul ederler⁶⁸. Kendilerine "Kartveli", yurtlarını "Kartvelebi"⁶⁹ veya "Sakartvelo", dillerini "Kartuli" şeklinde adlandıran Gürcüler'e, İranlılar "Gorc", Araplar "Korc" adını vermiştir. Gürcüler Kartvel, Kahet, Svan, Hevsur, Tuş, Pşav, İmaret, Megrel ve Gürel boylarına ayrılmaktadır⁷⁰. Gürcüler, kendi isimleriyle anılan bölgede ve dağınık olarak Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de yaşarlar⁷¹. Gürcistan yüzey şekilleri bakımından üç bölgeye ayrılabilir; 1. Kuzeyde Büyük Kafkas sıradağlarının bulunduğu bölge, 2. Güneydeki Acara-İmereti, Trialeti, Borcomi-Bakuriani ve Ahalstihe dağlarının bulunduğu Küçük Kafkas kütesinden

⁶⁴ Soenu, 1338, 35.

⁶⁵ Bilge, 2015, 12.

⁶⁶ Blaramberg, 2017, 152.

⁶⁷ Davut Dursun, "Kabardaylar", *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 12.

⁶⁸ Polat, 2018, 52.

⁶⁹ İlyas Üstünyer, *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2010, s. 30.

⁷⁰ Sadık Müfit Bilge, "Gürcüler", *DİA*, C. Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 490.

⁷¹ Gökçe, 1979, 8.

oluşan bölge, 3. Bu iki kütle arasında ova ve yaylaların yer aldığı engebeli çöküntü bölgesi. Batıdan doğuya doğru gittikçe yükselen Büyük Kafkas sıradağları ülkeyi günümüzde Rusya Federasyonu'ndan ayırmaktadır⁷².

Gürcüler IV. yüzyıldan itibaren Hıristiyanlığı kabul etmiş ve İncil'i Gürcüce'ye tercüme etmişlerdir⁷³. Gürcülerin, Hıristiyan olmasında Azize Nino adlı bir kadın kölenin etkili olduğu bilinmektedir⁷⁴. Bununla beraber alfabeleri ve edebiyatı V. yüzyıla kadar uzanmaktadır⁷⁵. XVII. yüzyılda Osmanlı topraklarında seyahat eden Tavernier, Hıristiyan Gürcülerin dini konularda cahil olduklarını belirtmekle, Gürcüler arasında okuma-yazmanın düşük olduğunu ve erkeklere oranla kızların okuma oranının daha yüksek olduğunu yazmaktadır⁷⁶.

Gürcistan tarih içerisinde İranlılar, Yunanlılar, Hazarlar, Araplar⁷⁷, Ermeniler, Bizanslılar, Türkler, Osetler-Alanlar ve son olarak da Ruslar tarafından ele geçirilmiştir⁷⁸. Bölgenin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girişi, II. Mehmed döneminde Trabzon Rum İmparatorluğu'nun fethedilmesi ardından Gürcistan'a akınlar yapılması ve 1479 yılında Acaristan (Batum)'nın ele geçirilmesiyle gerçekleşmiştir. 1508 yılında I. Selim, Trabzon'da şehzadelik yaptığı sırada Güryel ve İmeret (Açıkbaş) krallıkları, Osmanlı Devleti'nin otoritesini tanımış ve haraç vermeye başlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Gürcistan'daki kontrol sahası Karadeniz kıyılarından Gürcistan içlerine kadar genişlemiştir. 1514 yılındaki Çaldıran zaferi sonrasında, Kartlı ve Kahet krallıkları Osmanlı Devleti'nin otoritesini tanımış ve haraç ödemeyi kabul etmişlerdir. Böylece Doğu Gürcistan bölgesi de Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁷⁹. XVII. yüzyılda Gürcistan bölgesini gezen İngiliz seyyah Edward Brown; Türklerin diğer milletlere karşı duruşlarını ve gözlemlerini aktarırken Rusların çok iyi kürek çektiğini, Gürcülerin ise devlet adamı olmaya ve danışmanlık yapmaya uygun olduklarını

⁷² Davut Dursun, "Gürcistan Fiziki ve Beşiri Coğrafya", *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 310.

⁷³ Dursun, 1996, 311.

⁷⁴ *Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi*, Haz. İsmail H. Demircioğlu vd., Yeditepe Yay., İstanbul, 2020, s. 68.

⁷⁵ Bilge, 2015, 15.

⁷⁶ Tavernier, 2006, 304.

⁷⁷ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan Tarihi", *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 311-312.

⁷⁸ Grigorianz, 1999, 199-200.

⁷⁹ Hüsamettin M. Karamanlı, "Gürcistan Osmanlı Hâkimiyetine Dönemi", *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 314.

yazmaktadır⁸⁰. Ayrıca Brown, Gürcülerin yaptıkları anlaşmalara bağlı kaldıklarını, ılımlı, sakin, dürüst ve kandırılmaya müsait olduklarını da ifade etmektedir⁸¹. Ayrıca XVII. yüzyılda Gürcistan’da misyoner olarak 18 yıl yaşamış olan Archengelo Lamberti, Gürcü kadınlarının öneminden bahsederken Gürcü alfabesinin ve yazısının kaybolmasını engellediklerini belirtmektedir⁸².

1.2.10. Azeriler

Anadolu ve Kafkasya dağ sistemleri arasında bir geçiş alanı meydana getiren Azerbaycan dağlık bir bölgedir. Dağlık alanlar bölgenin güneyinde yer alan İran Azerbaycan’ında daha geniş yer tutar. Güney Azerbaycan daima yaylak, Kuzey Azerbaycan ise daima kışlak olarak kullanılmıştır. Azerbaycan genel olarak, yazları kurak ve sıcak geçen bir step (bozkır) iklimine sahiptir. Ancak yükseklik farkları yüzünden bazı yörelerinde iklim değişikliklerine rastlanır⁸³.

Azeri kelimesinin manasına bakacak olursak ikiye ayrılabilir. Birincisi: Azerbaycan’da eskiden beri kullanılan yerli lehçeye X-XIII. yüzyıllarda İslam müelliflerinden Masüdi, IX. yüzyılda Azeri tabirini Azerbaycan’da yaşayan İranlılar için kullanmıştır. İkincisi ise, Güney ve Kuzey Azerbaycan’da XII-XV. yüzyıllarda Türkleşmesi sonrası kullanılmıştır⁸⁴. Azerbaycan adının ise nereden geldiğini hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Umumi görüşe göre, Azerbaycan adı Güney Azerbaycan ve İran’ın batı taraflarında kurulmuş olan Atropatena Devleti’nden gelmiştir⁸⁵. Eski Yunan ve Roma çağında Albanya, Arap fetihlerinden sonra Arrân⁸⁶ ve Şirvan olarak adlandırılan Azerbaycan’a Türklerin yerleşmesi Hunlar ve Hazarlar döneminde başlamıştır⁸⁷. Kafkasya’ya yerleşmiş olan Oğuz ve Kıpçak aşiretleri bugünkü Azerbaycan Türkleri’nin atalarıdır⁸⁸.

⁸⁰ Seyyahların Gözüyle Gürcistan..., 2020, 49.

⁸¹ Seyyahların Gözüyle Gürcistan..., 2020, 69.

⁸² Üstünyer, 2010, 77.

⁸³ Ziya Musa Buniyatov, “Azerbaycan”, *DİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 317.

⁸⁴ Mehmet Fuad Köprülü, “Azeri”, *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 118.

⁸⁵ Gömeç, 2015, 29.

⁸⁶ Bkz. Abdülkerim Özaydın, “Arran”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991.

⁸⁷ Bilge, 2015, 17.

⁸⁸ Aliyev Salih Muhammedoğlu, “Kafkasya Tarihi”, *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 159.

1.2.11. İnguşlar

Kafkasya'nın kadim halklarından olan ve kendilerini “Galgay” olarak adlandırılan İnguşlar, Çeçenler ile birlikte Vaynağ kökenlidir⁸⁹. Kendilerini “Lamur” yani “Dağ İnsanları” olarak adlandırmaktadırlar⁹⁰. İnguşlar, Kafkas Dağları'ndan başlayarak Sunja ve Asap ırmakları arasından kuzeye doğru Terek Nehri'ne kadar uzanan bölgelerde yaşamaktırlar. XVII. yüzyıldan itibaren İslam dinini benimsemişlerdir⁹¹.

1.2.12. Nogaylar

Türk boyları arasında kendilerine ait vatanı olmayan gruplardan biridir. Topluluğun adının Altın Orda emirlerinden Emir Nogay'dan geldiği ileri sürülse de bu durum kesin biçimde ispatlanamamıştır. Nogaylar farklı gruplardan meydana gelen topluluk özelliği gösterir. Yönetim kadrosunu Mangıtlar teşkil ederken, halk tabakasının esas unsuru Kıpçak Türkleri'dir⁹². Evliya Çelebi Nogayları şu şekilde anlatır; “*Yedikleri dari, giydikleri deri, evleri saz, kendileri na-saz. Asla buğday ekmeği yemezler*” der⁹³. Kıpçak Türkçesi'nin bir kolu olan Nogayca; Nogay, Kara Nogay ve Ak Nogay lehçelerine ayrılır⁹⁴.

1.2.13. Karaçay-Balkar/Malkarlar

Karaçay ve Balkarlar, Kafkas dağının kuzeyinde Osetler ve Çerkesler arasındaki geniş coğrafyada hüküm sürmektedirler⁹⁵. Karaçay ve Balkarların etnik unsurları hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de Hun, Bulgar, Hazar ve Kıpçak Türkleri'nden oluştuğu düşünülmektedir⁹⁶. Karaçay ve Balkarlar, Kuzey Kafkasya'da yüzyıllardır yaşayan bir Türk kavmi olmakla birlikte, Saadettin Gömeç Karaçay ve Balkarlar'ın, Türklerin, Kıpçak grubuna bağlı olduğunu belirtmektedir⁹⁷. Karaçay ve Balkarlar kendilerini Tavlı, Malkarlı ve Alan şeklinde ifade eder. Çerkesler ise Karaçay ve Balkarları, “Karçaga” ve “Kuşha”,

⁸⁹ Ali Arslan, “İnguşlar”, *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 311.

⁹⁰ Blaramberg, 2017, 245.

⁹¹ Bilge, 2015, 13.

⁹² Mehmet Alpargu, “Nogaylar”, *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 202.

⁹³ Gömeç, 2015, 471.

⁹⁴ Bilge, 2015, 16.

⁹⁵ Mirza Bala, “Karaçay ve Balkarlar”, *İA*, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 218.

⁹⁶ İsmail Türkoğlu, “Karaçay-Balkarlar”, *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 380.

⁹⁷ Gömeç, 2015, 409.

Kabardaylar ise “Kuşha” şeklinde ifade etmektedir⁹⁸. Karaçay ve Balkar lehçesi konuşan Karaçay-Balkarlar XVII. yüzyılın sonundan itibaren başlayarak XVIII. yüzyılın ortalarına kadar İslam dinini kabul etmişlerdir⁹⁹.

1.2.14. Avarlar

Günümüz Avarlarının tarihte önemli rol oynamış Avar Hakanlığı’nı (558-805) kuranların torunları oldukları kabul edilir. Avarlar, Hunzah platosunun kuzeyindeki Maarulal ve güneydeki aşiretlerin birleşmesinden meydana gelen Bagaulal olmak üzere iki ana gruptan meydana gelmektedir. Doğuda Gazi Kumuklar, batıda ise Çeçenler’le komşudurlar. Avarların Müslüman olmasında ise Şeyh Ebu Mesleme’nin faaliyetleri olduğu düşünölmektedir¹⁰⁰. Kendilerini “Maarulal” diye adlandıran ve Maarulal Mats (Dağlı Dili) denilen bir Kafkas dili konuşan bu halka, Türkçe “Başıboş gezen” anlamına gelen Avar ismi Kumuklar tarafından verilmiş, Osmanlılar ve Ruslar da bu ismi kullanmışlardır¹⁰¹.

1.2.15. Çeçenler

Kafkasya’nın yerli halklarından olan Çeçenler, Çerkesler ve Osetler tarafından “Nuhta”, Kabardaylar tarafından ise “Şeşen” olarak adlandırılır¹⁰².Günümüzde dünyada Ruslar’ın verdiği isim ile tanınan Çeçenler, kendilerine “Nahçiy” olarak ifade etmektedirler. Çeçenler’in milli dili Kafkas-İberya dil ailesinin Nah grubundan Nahçıço’dur. Kafkasya’nın en eski halklarından olan Çeçenler İslamiyeti kabul etmeden önce putperest bir kavim idi. İlk olarak Gürcü kralı David ve Kraliçe Tamara’nın, Hıristiyanlık propagandasından etkilenerek Hıristiyan olan Çeçenler’in, İslamiyeti seçmesi ilk olarak Arap-Hazar savaşlarında gerçekleşmeye başlamıştır. Çeçenlerin XIII-XIV. yüzyıllar arasında İslamiyet’i benimsemeye devam etmiştir. Bunda Altın Orda Hanlığı’nın etkisi çok fazladır¹⁰³.

⁹⁸ Bilge, 2015, 15.

⁹⁹ Bilge, 2015, 16.

¹⁰⁰ Nadir Devlet, “Avarlar”, *DİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 110.

¹⁰¹ Bilge, 2015, 14.

¹⁰² Bilge, 2015, 13.

¹⁰³ Jamuhanov Suleyman Sultanrıvıç, “Çeçenistan-Etnik Durum”, *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 245.

1.2.16. Lazlar

Türkiye’de Laz, Gürcistan’da “Megrel” olarak adlandırılan bu kavim, Türkiye’de Rize ve Artvin şehirlerinde, Gürcistan’ın ise Batum şehrinde yoğun bir şekilde yaşamaktadır. En eski yurtlarının Tuapse olduğu düşünülmektedir. Romalı tarihçi Plinius, Lazların vatanlarının Batum şehrinin kuzeyi olduğunu belirtirken, bu kavmin zamanla güneye doğru inerek Karadeniz sahillerine yerleşmiş olduğundan bahseder¹⁰⁴. Kendilerini “Lazi” olarak adlandıran ve Megrelce ile akraba bir dil konuşan Lazlar, XVI. yüzyıldan itibaren Müslüman olmaya başlamışlardır¹⁰⁵.

1.2.17. Ermeniler

Bazı dilbilimciler ve tarihçiler Ermenilerin Hind-Avrupa ırkından İranî bir kavim olduklarını, MÖ. VI. yüzyılda batıdan göç ederek Kars’la Gökçegöl arasındaki toprakları yurt tuttuklarını, bazıları ise Ermenilerin Hititler, Albanya ve Gürcistan halklarıyla birlikte Alarud adlı ırkı teşkil ettiklerini, Arîlerle ortak tarafları olmadığını, anayurtlarının yukarıda da belirtildiği gibi Kars’la Gökçegöl arası olduğunu belirtirler. Ermeniler kendilerini “Hayk”, yaşadıkları bölgeyi de “Hayastan” olarak adlandırmaktadırlar¹⁰⁶.

1.3. KAFKASYA’NIN DİNİ YAPISI

Kafkasya, coğrafi konumundan dolayı birçok medeniyetin ve devletin kontrolünde bulunmuştur. Bizans’ın hâkim olduğu dönemlerde, bölgede Hıristiyanlık yaygın bir din idi. Bölgede Hıristiyanlık yayılmadan önce Grigorianz’ın Abazalar için belirttiği çok tanrılı bir yapının Kafkasya’da hâkim olduğu varsayılabilir¹⁰⁷. Tabi bunun yanında Hazar Hakanlığı döneminde Kafkasya’da Museviliğin de yaygın bir din halini aldığı görülmektedir¹⁰⁸. Kafkasya’da İslam fütuhâtı sonrasında Müslümanlığın tam manasıyla yerleştiği söylenilemez. Hazar-Arap savaşlarında Hazar Hanlığı’nın kısa bir süreliğine İslam dinini seçtiği, lakin sonradan da eski dinlerine geri döndüğü bilinmektedir¹⁰⁹.

İslam dininin ortaya çıkmasından önce Kafkasya Bizanslılar, Sasaniler ve Hazarlar arasında iktisadi ve siyasi rekabetin baş gösterdiği bir alan haline

¹⁰⁴ İbrahim Tellioglu, “Lazlar”, *DİA*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 149.

¹⁰⁵ Bilge, 2015, 15.

¹⁰⁶ Bilge, 2015, 17.

¹⁰⁷ Grigorianz, 1999, 140.

¹⁰⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2014, s. 166.

¹⁰⁹ Kafesoğlu, 2014, 162.

gelmişti. Bölgenin Asya ile Avrupa arasındaki ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması ve buradaki siyasi teşekküllerin zayıflığı rekabeti etkilemiş, bununla beraber bölgeye yapılan İslam akınlarından sonra Kafkasya'nın Müslümanların hâkimiyetine girmesiyle birlikte bağımsızlıklarını kaybeden Hıristiyan prenslikleri, Bizans'ın da desteğiyle yer yer ayaklanmışlardır¹¹⁰. XVI. yüzyılın son çeyreğinde I. Süleyman'ın İran seferi sırasında Gürcistan, Azerbaycan ve Dağıstan Osmanlı egemenliği altına girdiğinde Kafkasya'da İslam dini daha yaygın hale gelmiştir¹¹¹. Kuzey Kafkasya halkları arasında İslam dininin yaygınlaşması, XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Sohum'u ele geçirmesi ve Kırım Hanlığı'nın tesiriyle olmuştur¹¹². Ahmet Cevdet Paşa, XIX. yüzyılda Kafkasya ahalisini anlatırken halkın ekserinin Müslüman olduğunu zikreder ve bu halkın Rus Çarlığı'nın saldırılarına mazur kaldığını belirtir¹¹³.

1.4. KAFKASYA'NIN DİL YAPISI

Kafkasya bölgesindeki etnik zenginlik dilde de göze çarpmaktadır. Orta Çağ Arap coğrafyacısı olan El Mes'udî'nin "yetmiş iki millet, her birinin kendi hükümdarı ve diğerlerinden farklı dili var" diye anlattığı, İslam tarihçileri ve coğrafyacılarının Cebelü'l-Elsan (Diller Dağı) olarak adlandırdıkları Kafkasya'da çok fazla dini-etnik çeşitlilik bulunmakta, kırk kadar farklı dil ve lehçe konuşulmaktadır¹¹⁴. Davut Dursun, Kafkasya'da toplam otuz yedi farklı dil yapısının olduğu belirtmektedir. Bu diller ise üç farklı dil ailesine göre tasnif edilebilir. Bunlar; İber-Kafkas dil ailesi, Hint-Avrupa dil ailesi ve Altay dil aileleridir. İber-Kafkas dil ailesi Kartuel, Abhaz-Adige ve Dağıstan dillerinden ibarettir. Hint-Avrupa dil ailesi Ruslar, Ukraynalılar, Ermeniler, Osetler, Kürtler, Tatlar ve Yahudiler tarafından konuşulmaktadır. Altay dilini ise Azeriler, Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Tatarlar ve Kafkas Türkmenleri konuşmaktadır¹¹⁵.

¹¹⁰ Muhammedoğlu, 2001, 158.

¹¹¹ Kaya, 2011, 78.

¹¹² Bilge, 2015, 21.

¹¹³ Cevdet Paşa, 1305, 56.

¹¹⁴ Bilge, 2015, 9.

¹¹⁵ Dursun, 2001, 158.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAFKASYA’NIN TÜRK HÂKİMİYETİNE GİRİŞİ

2.1. BÜYÜK SELÇUKLU ÖNCESİ KAFKASYA

Kafkasya, coğrafi konumundan dolayı birçok kavim ve kültürün bulunduğu bu bölgedir. Kafkasya tarihi boyunca, çeşitli devlet ve milletlerin hâkimiyetine girmiştir. Türk hâkimiyetine girmeden önce bölgeye, İranlı kavimlerden olan Medler daha sonra da Persler egemen olmuştur. Kafkasya’nın kadim dönemlerinden itibaren bölgede yaşayan Ermeni ve Gürcülerin de kontrolüne girdiği bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde Kafkasya, Roma İmparatorluğu’nun da egemenliğine girmiştir. Milattan önceki dönemlerden başlayarak Türklerin anayurdu haline gelen bölgelerden biri de Kafkasya idi¹¹⁶. MS. V-VI. yüzyıllarda Batı Sibirya ve Kafkasya’nın kuzey bölgesinde mühim rol oynayan Türk devletlerinden biri de Sabar Devleti idi. Sabar Devleti’nin erken dönemi ile ilgili elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu devlet, Bizans kaynaklarında “Sabar”, “Sabeir”, “Saber”, Ermeni-Süryani ve İslam kaynaklarında “Savır”, “Sabr”, “Sebir” vb. şekillerde ifade edilmektedir¹¹⁷. Sabar Devleti, 503 yılında Doğu Avrupa’ya doğru hâkimiyet alanını genişleterek bölgede bulunan bir kısım Bulgar topluluklarını kontrolü altına almış, 515 yılının sonlarına doğru da büyük bir Sabar topluluğu Don-Volga Nehirleri arasına ve Kafkasların kuzeyindeki Kuban Irmağı boylarına yerleşmeye başlamıştır¹¹⁸. Sabarlar buldukları bölgeden dolayı Bizans ve Sasaniler ile münasebet halinde olmuşlardır. Ayrıca Sabarlar’ın önce Güney Kafkasya’daki Bizans topraklarına, daha sonra Bizans’ın kontrolünde bulunan Anadolu’ya akınlar yapmaya başladığı bilinmektedir¹¹⁹. Böylelikle Sabar Devleti döneminde Kuzey-Güney Kafkasya bölgesi, Türk hâkimiyetine girmiştir.

Kafkasya’ya hükmeden bir diğer Türk Devleti ise, İdil Nehri ile Kırım arasında MS. VII-XI. yüzyıllarda hüküm sürmüş Hazar Hakanlığı’dır¹²⁰. Bu

¹¹⁶ Ahmet Toksoy, “Revan’dan Erivan’a”, *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 577.

¹¹⁷ Kafesoğlu, 2014, 151.

¹¹⁸ Kafesoğlu, 2014, 152.

¹¹⁹ Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya Kadar)*, TTK Yay., Ankara, 1988, s. 14-15.

¹²⁰ Zeki Velidi Togan, “Hazarlar”, *İA*, C. 5, 1. Kısım, MEB Yay., İstanbul, 1987, s. 397.

hakanlığın tarih sahnesine çıkışına baktığımızda Sabar Devleti'nin devamı olduğu düşünülebilir¹²¹. Hazarlar, Arap kaynaklarında “Hazar”, İbranice’de “Kuzari”, Latince’de “Chazari”, “Gazari”, Grekçe’de “Khazaroi”, Rusça’da “Kozar/Kazarin”, Macarca’da “Kozar/Kazar”, Ermenice’de “Hazir-k”, Gürcüce’de “Hazar-i”, Çince’de “T’u-Chüe Ho-sa” şeklinde ifade edilmektedir¹²². Batı Göktürk Devleti’nin yıkılması sonrası 630 yılında Hazar Hakanlığı bağımsızlığını ilan etmiştir¹²³. Karadeniz’in kuzeyindeki “Büyük Bulgarya” Devleti’nin Hazarların genişlemesi karşısında dayanamayıp parçalanması neticesinde Dinyeper’e kadarki düzlükler Hazarların hâkimiyetine girmiş ve böylelikle Hazar Hakanlığı’nın sınırları genişlemiştir. Hazar Hakanlığı bulunduğu coğrafyadan dolayı önemli bir ekonomik güce ulaşmıştır. Hazar Hakanlığı, Kafkasların güneyinde de İslam ileri harekâtına karşı yolları kapamış böylece İslamiyet’in bölgede yayılmasını sekteye uğratmıştır¹²⁴. Hazar Hakanlığı, Hıristiyanlık ve Musevilik arasında gidip gelmiştir. Buna rağmen IX. yüzyılda Museviliği devletin resmi dini haline getirmişlerdir¹²⁵.

Hazar Hakanlığı, 627 yılındaki Sasani-Bizans savaşında, Bizans ile müttefik olmuş ve Sasani kontrolünde bulunan Azerbaycan’ı ele geçirmiştir. 627 yılından itibaren Hazar Hakanlığı’nın kontrolüne giren Azerbaycan, 642 yılında Hz. Ömer zamanında İslam ordusu tarafından fethedilmiştir. Hz. Osman’ın, Erdebil merkez olmak üzere Azerbaycan’ın çeşitli şehirlerine asker yerleştiği ve İslamiyet’in yayılması için yoğun bir gayret gösterdiği de bilinmektedir. Emeviler devrinden itibaren Azerbaycan, Kafkaslar’daki fetih harekâtı için bir üs olarak kullanılmıştır. İslamiyet döneminde bölgedeki ticaret gelişmiş ve Güney Kafkasya’da yer alan şehirler önemli ticaret merkezleri haline gelmiştir¹²⁶. Togan’a göre; Hazar Hakanlığı Arapların saldırıları başladığında, Kafkasya’da Arran ve Ermeniyeye’nin Sisacan tarafı ile Gürcistan bölgesinin kontrolünü elinde bulunduruyordu. Arapların bölgede tam anlamıyla hâkimiyet kurması 642 yılında olmuştur¹²⁷. Lakin VIII. yüzyılda Hazar Hakanlığı, Güney Kafkasya’yı ve Azerbaycan’ı Arap

¹²¹ Ahmet Taşağıl, “Hazarlar”, *DİA*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 116.

¹²² Taşağıl, 1998, 116.

¹²³ Taşağıl, 1998, 117.

¹²⁴ Kafesoğlu, 2014, 163.

¹²⁵ Togan, 1987, 400.

¹²⁶ Buniyatov, 1991, 319.

¹²⁷ Zeki Velidi Togan, “Azerbaycan”, *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 94.

hâkimiyetine bırakarak geri çekilmiştir¹²⁸. Yukarıda da aktarıldığı üzere bu dönemde Hazar Hakanı İslam dinini seçmiş lakin daha sonra eski dinleri olan Museviliğe dönmüştür. İslamiyet'in Kafkasya'nın özellikle doğu kısmında ve Dağıstan'da yayılmasını Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik'in kardeşi Mesleme b. Abdülmelik ile Mervan b. Muhammed sağlamıştır. Araplar, Büyük Kafkas sıradağlarının kuzeyindeki halkları ve kabileleri hâkimiyetleri altına alma konusunda çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Emeviler, kuzey sınırını teşkil eden Hazar Hakanlığı'nın tehdidini kolay kolay savuşturamamış ve bu sebepten dolayı bölgedeki komutanlarını sürekli değiştirmek durumunda kalmışlardır¹²⁹. 796 yılında Hazar Hakanlığı, Emevi halifeliğinin kontrolünde olan Derbend'i zaptederek bölgedeki İslam hâkimiyetine son vermiştir¹³⁰.

854 yılında Kabarların daha sonrasında da Macar ve İskillerin Hazar yurdundan ayrılmasından sonra, hakanlık güç kaybetmeye başlamıştır. Bu sebepten dolayı artık Hazar yurdunda asayişsizlik baş göstermiştir. Bu durumu engellemeye çalışan hakanlar Hazarlardan ayrılan Slavları daha da kızdırmıştır. Bu durum üzerine Kiev Rus Prensi Svyatoslav, Türk tarzında bir ordu hazırlayarak Hazar Hakanlığı'nın başkentini zapt ve diğer şehirlerini tahrip etmiştir. Böylece Hazar Hakanlığı tarih sahnesinden silinmiş olur¹³¹. Hazar Hakanlığı'nın Museviliği resmi din olarak benimsenmesinden sonra halk arasında huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. Buna karşın 1066 yılında Müslüman olan 3000 kadar Hazarlılar, Oğuzların tesiriyle Derbend'e geçmiş ve burada Büyük Selçuklu kumandanı Sav Tegin tarafından 1076'da onlar için kurulan Kahtan adındaki şehre yerleştirilmişlerdir. Günümüzde ise, Musevi Karaim Türkleri'nin ve Karaçayların, Hazar Hakanlığı'nın bakiyesi oldukları kabul edilir¹³².

Kafkasya'ya hükmeden bir diğer Türk devleti İdil Bulgar Devleti idi. Bulgar kelimesine ve bu kavmin kökenlerine bakacak olursak; Bulgar isminin Avrupa'da kurulmuş olan Avrupa Hun Devleti'nin, hükümdarı Atilla'nın ölmesi sonrasında Hunları etrafına toplayan ikinci oğlu Dengizik'in, 469'da Bizans ile savaşırken ölmesi üzerine küçük oğlu İrnək yönetimindeki Hunlar, Orta Avrupa'yı terk

¹²⁸ Togan, 1987, 398.

¹²⁹ Bayram Arif Köse, "İlk Müslüman Hâkimiyetinden Abbasilere Müslümanların Güney Kafkasya Politikalarına Etki Eden İç ve Dış Gelişmeler", *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 333.

¹³⁰ Muhammedoğlu, 2001, 158.

¹³¹ Kafesoğlu, 2014, 171.

¹³² Taşağıl, 1998, 118.

ederek Karadeniz'in kuzeyine çekilmişler ve bölgedeki Oğuz Türkleriyle birleşerek, karışmak manasına gelen Bulgar adını almışlardır¹³³. Büyük Bulgar Devleti'nin VI. yüzyıldan itibaren Bizans, Ermeni ve Süryani kaynaklarında Kuzey Kafkasya'da kurulduğu belirtilmektedir. Büyük Bulgar Devleti'nin dağılması sonrası ortaya çıkan ve ardılı olarak nitelendirilebileceğimiz diğer Türk Devleti ise İdil (Volga) Bulgar Devleti'dir. Adını devletin merkezi olan şehrin adından almış olan ve VII. yüzyıldan XV. yüzyılın ortasına kadar devam eden bir Türk devletidir¹³⁴. Büyük Bulgar Devleti'nin büyük bir topluluğu hanları Kobrat'ın ölmesi sonrası kuzeye gitmişlerdir. Bu grubun başında Kobrat'ın oğlu Kotrag yönetimindeki topluluk İdil ve Kama Nehirlerinin birleştiği bölgeye çekilerek bu bölgede İdil Bulgar Devleti kurmuşlardır. Büyük ihtimalle bu çekilme VII. yüzyıl sonu ile VIII. yüzyıl başlarında olmuştur¹³⁵.

Bulgarların VII-IX. yüzyıllar arasındaki durumu hakkında elimizde pek bilgi bulunmamakta, sadece günümüz tabiriyle özerk bir yapıya sahip olduğu yani iç işlerinde serbest, dış işlerinde Hazar Hakanlığı'na bağlı olduğu bilinmektedir¹³⁶. Gömeç, Bulgar Hanlığı'nın başlangıç döneminde Hazar Hakanlığı ile birlikte Gök Türk Devleti'nin batı sınırının muhafazasını sağladığını belirtmektedir¹³⁷. Bir müddet Hazar Hakanlığı'na bağlı bulunmuşsa da sağlam bir siyasi teşkilat kurdukları devletin Moğol istilasına kadar beş buçuk asır yaşamasından anlaşılmaktadır. İdil Bulgar Devleti ile ilgili en detaylı bilgiyi Arap yazar İbn-i Fadlan vermektedir. Ticari temaslardan dolayı İslam dininin İdil Bulgar ülkesinde yayılmaya başlamasıyla Bulgar Hanı Almış, Abbasi halifesinden ülkesinde İslam dininin yayılması, mescitler yapılması için heyet göndermesini istemiş ve bu heyet içerisinde gelen İbn-i Fadlan, İdil Bulgar Devleti ile ilgili birçok bilgiyi vermektedir¹³⁸. İdil Bulgar Devleti'nin ekonomik durumuna bakacak olursak; Hazar Hakanlığı gibi ekonomik refah içerisinde idi. Çünkü İdil Bulgar Devleti'nin sınırları içerisinde geçen İran, Kafkaslar ve Türkistan'dan başlayan ve Avrupa'ya giden ticaret yolları bulunmakta idi¹³⁹.

¹³³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2014, s. 112.

¹³⁴ Akdes Nimet Kurat, "Bulgar", *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 781.

¹³⁵ Yazıcı, 2014, 117.

¹³⁶ Kurat, 1979, 782-783.

¹³⁷ Gömeç, 2015, 315.

¹³⁸ Kafesoğlu, 2014, 200-201.

¹³⁹ Yazıcı, 2014, 123.

İdil Bulgar Devleti pek çok kez saldırılara maruz kalmıştır. 964 ve 985 yılında Kiev Rus Knezliği'nin saldırılarına uğrayan İdil Bulgar Devleti bu saldırıları püskürtmüştür. 1223 yılında ise, Rus ve Kuman-Kıpçak ordularını Kalka'da bozguna uğratan Moğol ordusu İdil Bulgarları tarafından imha edilince, büyük Moğol Hanı Batu Han 1236 yılında İdil Bulgarlarının üzerine bir sefer düzenleyerek ülkeyi tahrip etmiştir. Jean-Paul Roux, Moğolların saldırısı sonrasında Gürcülere, Bulgarlara, Alanlara, Kıpçaklara ve Ruslara ağır bir darbe indirilmiş olduğunu belirtmiştir¹⁴⁰. Bu saldırılar sonrasında İdil Bulgar Devleti tam manasıyla eski gücüne kavuşmamıştır. Altın Orda Devleti'nin kurulmasıyla bu devlete tabi olarak varlıklarını devam ettiren İdil Bulgarları, 1361 ve 1391 yıllarında Altın Orda Hanı Pulat Timur'un saldırılara maruz kalarak Kazan'a çekilmiştir. En sonunda ise Altın Orda hanlarından Uluğ Muhammed 1437 yılında Kazan Hanlığı'nı kurmuş, böylece İdil Bulgar Devleti tarihe karışmıştır¹⁴¹.

2.2. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ DÖNEMİ KAFKASYA

Kafkasya bölgesine hükmeden önemli bir Türk devleti de Büyük Selçuklu Devleti'dir. Sınırları, doğuda Sibiryaya, batıda Marmara Denizi ve Ege kıyılarına, kuzeyde Kafkaslara ve güneyde Mısır'a kadar uzanmış olan Selçukluların Afrika dışında bütün İslam dünyasını kontrol ettiği bilinmektedir¹⁴². Türkler, Selçukluların ortaya çıkışından önceki tarihlerde Abbasi ordusunda ücretli asker olarak Gürcistan'a girmiş ve kuzeyden gelen ırkdaşlarıyla buraya yerleşmiş bulunuyorlardı. 1045 yılında Selçuklular ile Bizans arasında Gence bölgesinde bir karşılaşma yaşanır. Bu karşılaşmada Bizans bozguna uğratılmıştır. Bu bozgun ile Anadolu ve Kafkasya'ya akınlar başlamıştır¹⁴³. Selçuklular 1049'dan itibaren Gürcistan'a akınlar yapmaya başlamışlardır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in bölgeye sevk ettiği kuvvetlerden biri Kuzey Kafkasya yönünde fetih hareketinde bulunmuştur¹⁴⁴.

¹⁴⁰ Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 209.

¹⁴¹ Ahmet Taşağıl, "İdil Bulgar Devleti", *DİA*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 473.

¹⁴² Yazıcı, 2014, 205.

¹⁴³ İbrahim Tellioglu, *Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2020, s. 50-53.

¹⁴⁴ Sevim, 1988, 34.

Dandanakan Savaşı sonrasında kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olan Tuğrul Bey'in ölmesi üzerine Sultan Alparslan 27 Nisan 1064 günü sultan ilan edilir. Lakin bu sırada Doğu Anadolu'da bulunan Alparslan bölgesinde Büyük Selçuklu Devleti'ne direniş gösteren Gürcüler ile mücadele etmekte idi¹⁴⁵. Sultan Alparslan Gürcistan'ın küfür, isyan ve azgınlık içinde olduğunu söyleyen Türkmen beylerinden Tuğtegin'in teşvikiyle, burayı itaat altına almadan Bizanslılarla savaşmanın tehlikeli olacağını düşünerek Gürcistan seferine çıkmıştır¹⁴⁶. Bölgede bulunan birçok kale ve Bizans'ın elinde bulunan Ani şehrini alarak geri dönmüştü¹⁴⁷. Geri dönmesinin sebebi ise, bu sırada Alparslan'ın ağabeyi olan Kavurd'un isyan etmesiydi. Sultan Alparslan, Kafkas seferini yarım bırakarak süratle Kirman'a gelmiş, bu durumu gören Kavurd af dileyerek isyanı sona erdirmiş ve bağışlanmıştı¹⁴⁸. Kafkasya'da VII. ve X. yüzyıllardaki İslam hâkimiyetine ve XI. yüzyıldan itibaren de Büyük Selçuklu hâkimiyetine karşı en büyük direniş Gürcüler göstermiştir¹⁴⁹. Kardeşinin isyanından dolayı Sultan Alparslan'ın 1064 yılındaki I. Kafkas seferinin yarım kalmasını fırsat bilen IV. Bagrat Şirvanşah'a doğru hareket etmiş, 1067 yılında Şeki'yi istila eden Bagrat, bölgeyi Gagik'in oğlu Ağsartan'a vermiştir. Bölgedeki Selçuklu emirleri Bagrat'ın bu saldırısını durduramamışlardır. Bu durum karşısında Sultan Alparslan, Kavurd ve Fars hâkimi Fazluye'nin isyanını bastırdıktan sonra ikinci Kafkas seferine çıkmıştır. El-Hüseyni, Alparslan'ın Gürcistan coğrafyasında beş ay kaldığını, geri dönme sebebinin Karahanlı hükümdarının ölmesi olduğunu belirtir¹⁵⁰. Sultan Alparslan'ın ikinci Kafkas seferinde IV. Bagrat, Sultan Alparslan'ın karşısına çıkmamıştır. Sultan Alparslan, Gürcistan'ın birçok bölgesine akınlarda bulunmuş ve Tiflis'in fethini sağlamıştır. Bu durum karşısında IV. Bagrat, Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi olmuştur¹⁵¹. Zaten X. yüzyıl sonlarında Doğu Gürcistan'da on binlerce Türk yaşamaya

¹⁴⁵ Faruk Sümer, "Selçuklular-Büyük Selçuklular-Tarih", *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 369.

¹⁴⁶ Karamanlı, 1996, 312.

¹⁴⁷ Sümer, 2009, 369.

¹⁴⁸ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, C. 10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 363.

¹⁴⁹ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Azerbaycan Şehirlerine Yapılan Gürcü Taarruzları (XI ve XII. Yüzyıllar)", *Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya armağan... Türk Tarihine Dair Yazılar*, C. 2, Edt. Alpaslan Demir vd., Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2017, s. 48.

¹⁵⁰ Ergin Ayan, "Sultan Alp Arslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti", *Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi*, S. 2, 2009, s. 24-25.

¹⁵¹ Yazıcı, 2014, 217.

başlamış olduğundan dolayı Gürcüler bölgeye “Didi Turkoba” (Büyük Türkeli) adını vermiştir¹⁵².

Sultan Alparslan'ın 24 Kasım 1072¹⁵³ yılında ölmesi üzerine tahta geçen Sultan Melikşah döneminde devletin sınırları daha da genişlemiştir. Ancak, Sultan Melikşah tahta çıktıktan sonra Gürcistan'ın bazı şehir ve kalelerinde isyan çıkmıştır. Bunun üzerine Melikşah, kendisine bağlı olan Gürcü kumandanlarından Liparit oğlu Yuane ile birlikte Gürcistan üzerine bir sefer düzenlemiştir. Karthili'ye kadar gelip pek çok esir ve ganimetle geri dönmüş ve bölgenin sorumluluğunu Serhenk Savtekin'e bırakmıştır. Sultan Melikşah son olarak 1086'da büyük bir ordu ile bir kez daha Kafkaslara sefer düzenlemiş ve böylece bölge tam manasıyla Türk hâkimiyetine girmiştir. Lakin Melikşah'ın ölmesi üzerine Büyük Selçuklu Devleti'nde bir taht mücadelesi yaşanmıştır. On iki yıl süren bu taht mücadelesinde devlet Sencer, Berkyaruk ve Muhammed Tapar arasında parçalanmıştır. Çalışmamızın merkezini teşkil eden Kafkasya bölgesi Muhammed Tapar'ın kontrolünde kalmıştır. Ancak, Selçuklu hanedanı üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar ve taht kavgaları Büyük Selçuklu Devleti'ni zayıflattığı gibi düşmanları da bu iç karışıklıklardan faydalanmıştır¹⁵⁴. Bunlardan biri de Gürcü Kralı II. David idi. Kıpçaklardan müteşekkil ordusuyla beraber Gence'ye kadar olan bölgeyi istila etmiştir. Bu durum karşısında Muhammed Tapar komutasındaki ordu, Gürcü ordusunu püskürterek Gürcülerin kontrolünde bulunan şehirleri tahrip etmiştir¹⁵⁵. Muhammed Tapar'ın ölmesi üzerine yerine oğlu Mahmud geçmiş, lakin amcası Sultan Sencer'in onun sultanlığını tanımaması neticesinde aralarında yaşanan mücadeleyi Mahmud'un kaybetmesi üzerine kendisine küçük bir toprak verilmiş ve böylece Irak Selçuklu Devleti kurulmuştur¹⁵⁶.

Türkiye Selçuklu Devleti zamanında ise, 1192 yılında II. Süleyman Şah yönetimindeki ordu Gürcistan üzerine sefer düzenlemiştir¹⁵⁷. Bu seferin düzenlenmesindeki en önemli sebep, Gürcülerin sürekli bir şekilde Türkiye Selçuklu Devleti topraklarına saldırması olmuştur. II. Süleyman Şah, 1202'de

¹⁵² Karamanlı, 1996, 312.

¹⁵³ İbrahim Kafesoğlu, “Alparslan”, *DİA*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 529.

¹⁵⁴ Yazıcı, 2014, 233.

¹⁵⁵ Karamanlı, 1996, 312.

¹⁵⁶ Sümer, 2009, 370.

¹⁵⁷ Faruk Sümer, “Selçuklular-Anadolu Selçukluları”, *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 381.

tekrar Gürcistan seferine çıkmıştır. Ancak ordugâhta istirahat halinde iken Gürcülerin ani baskını üzerine ağır kayıplar verilmiştir. II. Süleyman Şah 1204'te üçüncü defa Gürcistan üzerine sefere çıkar lakin yolda hayatını kaybeder¹⁵⁸.

2.3. BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ SONRASI KAFKASYA

Büyük Selçuklu Devleti sonrası Kafkasya'da kurulan bir diğer devlet de Şirvanşahlar idi. Gürcüler ile evlilik yoluyla bağları bulunan bu devletin Türk olmadığı, halkı ve hanedanı İranlılaşan bir devlet olduğu düşünülmektedir¹⁵⁹. Büyük Selçuklu Devleti sonrasında Kafkasya'ya hâkim olan bir diğer Türk devleti Harizmşahlar'dır. Sultan Melikşah döneminde Harizm gelirlerini kontrol yetkisi Anuş Tegin'e verilmiş, ancak Anuş Tegin taht kavgasında Berkyaruk'un safında bulunduğu sırada Merv'de bir gece önemli emirlerden olan Kodan ve Yuruktaş tarafından öldürülmüştür. Bu olay üzerine Berkyaruk, Anuş Tegin'in oğlu Kütbüddin Muhammed'i Harizm valisi tayin etmiş, böylelikle Harizmşah hanedanı kurulmuş olur¹⁶⁰. Sultan Alaaddin Muhammed döneminde Azerbaycan, Arran ve Şirvan'da Harizmşahların otoritesi kurulmuş ve bu bölgelerdeki sikke ve hutbelerde Harezşah Sultanı Alaaddin Muhammed'in adı geçmiştir¹⁶¹. Böylelikle Güney Kafkasya bölgesi Harizmşahlar'ın kontrolüne girmiştir. Moğolların Harizmşahlar'a ağır bir darbe vurmasından sonra İldeniz topraklarını ele geçiren Celaleddin yönetimindeki Harizmşahlar ile Anadolu Selçuklu Devleti arasında 1230 yılında Yassıçimen Savaşı'nda mağlup olan Harizmşahlar'ın sultanı Celaleddin kaçarak Amid'de bir dağ köyüne sığınmış ve burada hayatını kaybetmiştir¹⁶². Harizmşah Devleti'nin ortadan kalmasıyla Kafkasya bölgesi, İlhanlı Devleti ve Altın Orda Devleti'nin kontrolü altına girmiştir¹⁶³.

Kafkasya'da kurulan diğer Türk devletlerine bakacak olursak; XIV. yüzyılda bölgede rol oynayan Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri karşımıza çıkmaktadır. Bu iki devlet de Oğuz boyuna mensuptur. Bu iki Oğuz boyunun Anadolu'ya ne zaman geldikleri tam olarak bilinmese de Argun Han zamanında yani XIII. yüzyılda Maveraünnehir'den kalkarak Anadolu'ya geldikleri tahmin

¹⁵⁸ Karamanlı, 1996, 313.

¹⁵⁹ Hüseyin Kayhan, "Azerbaycan Atabeyleri İldenizlerin Kafkasya Politikası ve Gürcü Krallığı", *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 199-200.

¹⁶⁰ Aydın Taneri, "Harizmşahlar", *DİA*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s. 228.

¹⁶¹ Yazıcı, 2014, 358.

¹⁶² Taneri, 1997, 230.

¹⁶³ Muhammedoğlu, 2001, 159.

edilmektedir. Devletşah, Tezkere adlı eserinde Akkoyunluların asıl menşeyinden bahsetmemiş, lakin Karakoyunluların Türkistan'da Gazkurd Dağları'ndan çıktıklarını ve pek eski devirlerde Azerbaycan ve Bitlis bölgesine geldiklerini belirtmiştir¹⁶⁴.

İlk olarak Karakoyunluları ele alacak olursak; XIV. yüzyılın ikinci yarısı Van Gölü kıyısındaki Erciş merkez olmak üzere kuzeyde Erzurum, güneyde Musul bölgesine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı kontrol etmekteydiler. Karakoyunlu Devleti İran, Irak ve Arran bölgesindeki Moğol İlhanlı hâkimiyetini sona erdirmiştir. Karakoyunlu Devleti'nin ilk beyinin Bayram Hoca olduğu kabul edilmiştir¹⁶⁵. Karakoyunlular bilhassa Azerbaycan'ın Türkleşmesi'nde önemli rol oynamakla birlikte Oğuzlar'ın hangi boyuna mensup oldukları bilinmemektedir¹⁶⁶. XIV. yüzyılın sonunda Timur Devleti'nin Kafkaslar üzerine sefer düzenleyerek bölgeye hâkim olmaları karşısında Karakoyunlu Kara Yusuf Bey, Osmanlı Devleti ile beraber hareket etmiştir. Hatta Timur'un Yıldırım Bayezid'den Kara Yusuf'u istediği bilinmektedir. 1402 yılında Ankara Savaşı sonrası Timur'un Türkistan'a geri dönmesinden faydalanan Kara Yusuf, 1405 yılında ülkesine dönmek için yola çıkmıştır. Bu seyahat sırasında her yöreden gelen Türkmenleri etrafına toplayan Kara Yusuf, Doğu Anadolu topraklarına geri dönmüştür. Bölgede bulunan Timur'un torunu Ebu Bekir Mirza ile 15 Ekim 1406 yılında savaşmış ve Mirza'yı mağlup etmiştir¹⁶⁷. Timur'un ölmesi üzerine iç karışıklıklar yaşayan Timur Devleti, Kafkasya bölgesindeki otoritesini kaybetmeye başlamış ve bu sırada Gürcü Kralı II. Konstantin, Gürcü Krallığı'nı tekrardan örgütlemiştir. Karakoyunlular ise, Timur Devleti'ndeki iç karışıklıktan faydalanarak kendilerini Azerbaycan Şahı olarak ilan etmişlerdir¹⁶⁸. Karakoyunlu beyi Kara Yusuf Bey, Gürcü kuvvetleri ve müttefiklerini yenilgiye uğratması sonrası 1413 yılında II. Konstantin tahtı oğlu I. Aleksandre'a bırakmıştır¹⁶⁹. Timurlu Devleti'nden sonra Bagratoğulları'ndan I. Aleksandre, Gürcistan'da hâkimiyeti tesis edip birliği sağlamaya muvaffak olmuştur. Fakat daha sonra

¹⁶⁴ Mükremin Halil Yinanç, "Akkoyunlular", *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 251-252.

¹⁶⁵ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *İA*, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 292.

¹⁶⁶ Faruk Sümer, "Karakoyunlular", *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 424.

¹⁶⁷ Sümer, 2001, *DİA*, 435.

¹⁶⁸ Kâzım Paydaş, "Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan'a Yaptıkları Seferler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 2, Kasım, 2006, s. 179-180.

¹⁶⁹ Paydaş, 2006, 180-181.

Gürcistan üç krallığa (Kartliya, Kahetya, İmeretiya) ve beş beyliğe bölünmüştür¹⁷⁰. Karakoyunlu Devleti ise, aynı kendileri gibi Oğuzlar'dan olan Akkoyunlu Devleti tarafından ortadan kaldırılmıştır. Karakoyunluların son hükümdarı olan Hasan Ali'nin Akkoyunlu ordusuna yakalanacağını anlaması üzerine intihar etmesiyle yerine geçecek akıl sağlığı tam olan bir kişi olmamasından dolayı Karakoyunlu Devleti tarihe karışmıştır¹⁷¹.

Bölgede kurulan diğer önemli devletlerden olan Akkoyunlu Devleti ise, Oğuzlar'ın Bayındır boyuna mensup olduklarından kendilerine Türk kaynaklarında Bayındır Han Oğlanları, İran kaynaklarında Bayındırıyye şeklinde adlandırılmışlardır. Muhtemelen Moğol istilası sonrasında Anadolu'ya geldikleri ve Diyarbakır-Ergani yöresine yerleşerek Artuklu Beyliği'ne bağlanmışlardır¹⁷². XV. yüzyıldan itibaren Kafkasya bölgesi Şirvanşahlar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular'ın egemenlik mücadelesine sahne olmuştur¹⁷³. Akkoyunlu Devleti'nin Kafkasya seferlerine bakacak olursak; saray tarihçisi olan Ebu Bekr-i Tirhani'ye göre bu seferler Kutlu Bey zamanında başlamıştır. Bu seferler ile Kutlu Bey, Gürcüleri ağır bir yenilgiye uğratmış ve Ahıska Kalesi'ni ele geçirmiştir¹⁷⁴. Mükremin Halil Yinanç ise, Osmanlı Devleti'nin Karamanoğlu Beyliği'ni ortadan kaldırmasından sonra bu beyliğe tabi olan boy ve oymakların Uzun Hasan'ın safına geçtiklerini ve Akkoyunlu Devleti'nin bu şekilde güç kazandığını belirtir¹⁷⁵.

1469 yılında hanedan içerisindeki birliği sağlayarak devletin tek hâkimi olan Uzun Hasan, 1457-1458 ve 1461-1462 yıllarında Gürcistan üzerine iki büyük akın düzenlemiştir. 1461 yılında II. Mehmed'in Trabzon Rum İmparatorluğu seferinde, Rum İmparatorluğunun Osmanlı hâkimiyetine girmesini engelleyemez. Uzun Hasan'ın, Trabzon Rum İmparatorluğu ile olan ilişkisine değinecek olursak o da dedesi Karayülük Osman gibi İmparatorluktan bir prenses ile evlendiği bilinmektedir. Karakoyunlu Devleti'nin ise tarihine karışmasında Uzun Hasan'ın etkisi bulunmaktadır¹⁷⁶. Uzun Hasan'ın kendi dönemindeki en önemli rakibi Osmanlı padişahı II. Mehmed idi. Anadolu'daki siyasi birliği sağlamaya çalışan

¹⁷⁰ Karamanlı, 1996, 313.

¹⁷¹ Sümer, 1977, *IA*, 303-304.

¹⁷² Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *DİA*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 270.

¹⁷³ Muhammedoğlu, 2001, 159.

¹⁷⁴ Paydaş, 2006, 183.

¹⁷⁵ Yinanç, 1978, 253.

¹⁷⁶ Sümer, 1989, 272.

II. Mehmed'in en önemli rakibi Uzun Hasan'dı. Bu iki devletin birbirleriyle karşılaşması 11 Ağustos 1473 günü olmuştur. İki ordu arasında cereyan eden Otlukbeli Savaşı'nda ateşli silahlarla mücadele eden Osmanlı ordusu Akkoyunluları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Böylece Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'ya hâkim olmuştur¹⁷⁷.

Uzun Hasan'ın Gürcüler üzerine yaptığı beşinci sefer ise 1477 yılında gerçekleşmiştir. Bu seferin sebebi ise Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti ile olan Otlukbeli Savaşı öncesinde kendine bağlı Gürcü krallarından yardım istemiş olmasına rağmen yardımın gelmemesidir. Bu sefer ile Uzun Hasan, Tiflis şehrini ele geçirir ve büyük ganimetler elde eder¹⁷⁸.

1478 yılı başında Uzun Hasan, Tebriz'de vefat etmiştir. Uzun Hasan'ın vefat etmeden önce Otlukbeli Savaşı sonrası başkenti Diyarbakır'dan Tebriz'e taşıdığı ve kendine bağlı olan Türkmen boylarını da Tebriz'e götürdüğü bilinmektedir¹⁷⁹. Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasında en önemli etkinin Safevi hükümdarı Şah İsmail olduğu unutulmamalıdır. Şah İsmail, Tebriz'de Safevi Devleti'ni kurarken hem bölgede bulunan Türkmenlerden hem de Anadolu'dan bölgeye giden Türkmen taifelerinden destek aldığı bilinmektedir¹⁸⁰. 1514 yılında Akkoyunlu Devleti tarih sahnesinden silinse de hanedana mensup olanlar Osmanlı hâkimiyeti altındaki Akkoyunlu sahasında yaşamaya devam etmiştir¹⁸¹.

2.4. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ KAFKASYA

Kafkasya hem konumu hem etnik yapısı hem de bölgeye hâkim olan devletler açısından önemli bir konumda bulunuyordu. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren kısa zaman içerisinde sınırlarını Avrupa istikametinde genişletmişti.

Osmanlı Devleti'nin fetih hareketinin kuzeye ve doğuya yönelmesi II. Mehmed zamanında hız kazanmıştır. Bu dönem I. Bayezid'in kurmaya çalıştığı Anadolu siyasi birliğinin de gerçekleştiği dönem olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki ve Safevi Devleti üzerindeki hâkimiyet mücadelesi üç devirde

¹⁷⁷ Erhan Afyoncu, "Otlukbeli Savaşı", *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 6.

¹⁷⁸ Paydaş, 2006, 187-188.

¹⁷⁹ Yinanç, 1978, 260.

¹⁸⁰ Faruk Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yay., Ankara, 2018, s. 18.

¹⁸¹ Sümer, 1989, 273.

incelenebilir. Birinci devreyi; II. Mehmed'in Karadeniz siyaseti kapsamında 1454-1479 yılları arasında yapılan fütuhat ve II. Bayezid dönemindeki fetihleri teşkil eder. İkinci devreyi; I. Selim'in 20 Mart 1514'te çıktığı Safevi seferi ile başlayıp, 17 Mayıs 1639'da imzalanan Kasr-ı Şirin Anlaşması'na kadar aralıklı olarak 125 yıl süren ve iki taraf için de çok yıpratıcı olan savaşları kapsayan Osmanlı-Safevi mücadelesi oluşturur. Üçüncü devreyi; 3 Temmuz 1700'de imzalanan İstanbul Anlaşması'ndan itibaren Kafkasya'yı ele geçirmek isteyen Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 15 Eylül 1829'da imzalanan ve Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyetine son veren Edirne Anlaşması'na kadar 129 yıl süren mücadele teşkil eder¹⁸². Biz bu çalışmamızda birinci devreyi ve ikinci devredeki III. Murad döneminde gerçekleşen Safevi savaşları kısmını ele alacağız.

Konumuzun da temelini teşkil eden Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesindeki fethi hareketini ele alacak olursak, bölgedeki ilk harekât II. Mehmed dönemine denk gelmektedir. Kimi kaynaklara göre 1451¹⁸³ kimi kaynaklara göre 1454 veya 1459¹⁸⁴ yılında II. Mehmed, Kaptan-ı Derya Hamza Bey komutasındaki donanmayla Abhazistan'ın merkezi olan Sohum'u fethetmiştir¹⁸⁵. Osmanlı donanmasının 54 gemi ile fethettiği Sohum aslında bir Ceneviz kolonisi idi. Cenevizliler Sohum'u, Sebastapolis/Sivastopol olarak adlandırmaktaydı¹⁸⁶. Gürcü kronikleri Sohum'un Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesini şu şekilde anlatmaktadır; Gürcistan'ın 75. Kralı Bagratlı III. Dimitri (1445-1452) döneminde 1451 yılında Tatarlar olarak kastettiği Osmanlı Devleti'nin 50 kadırğa ile Abhazyaya kıyılarına gelerek Tzkhom (Sohum) şehrini ve bütün Karadeniz'in kuzeyini (Gürcistan'a göre, Sohum'dan Kuban ağzına değin olan kıyıları) yağmalayarak ele geçirdiklerini söylemektedir¹⁸⁷. Diğer bir görüş ise, II. Mehmed tahta çıktıktan sonra, Trabzon Rum İmparatoru'nun ve Batı Gürcistan Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne sadakatlerini sunmasını istemiş ve 1453 yılında Abhazyaya hâkimi I. Liparit, Osmanlı hâkimiyetini tanımıştır¹⁸⁸.

¹⁸² Bilge, 2015, 27-29.

¹⁸³ Kırzioğlu, 1998, 1.

¹⁸⁴ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958, s. 226.

¹⁸⁵ Bilge, 2015, s. 30; Ebru Boyar, "Doğu'da Osmanlı Genişlemesi", *Türkiye Tarihi 1453-1603 Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, C. 2, Edt. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet, Çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 117.

¹⁸⁶ Cengiz Fedakar, "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi(1723-1729)", *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 165-166.

¹⁸⁷ Kırzioğlu, 1998, 4.

¹⁸⁸ Fedakar, 2017, 165.

1461 yılında II. Mehmed'in Trabzon'u ele geçirmesi, Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz sahillerindeki hâkimiyetini daha da güçlendirmiş oldu. Bölgede zaten Osmanlı'ya tabi olan Abhazya ve Migreli'nin de bu durumları daha da pekişmişti¹⁸⁹. Osmanlı Devleti'nin Trabzon'u fethi ile sınırları Ermenistan'a kadar genişlemiş idi¹⁹⁰. 1454-1461 yılları arasında Rum Beylerbeyliği'ne bağlı olan Abhazistan, Trabzon Rum İmparatorluğu'nun fethedilmesi sonrası Trabzon Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1578 yılında ise Sohum Beylerbeyliği kurulmuştur. II. Mehmed, Trabzon seferine çıkarken Doğu Anadolu'nun önemli gücü olan Akkoyunlu Devleti lideri Uzun Hasan'ın annesi Sare Hatun sayesinde barış yapmış ve Akkoyunlu Devleti'nin tarafsız kalmasını sağlamıştır¹⁹¹. Böylelikle Trabzon'u hem karadan hem de denizden kuşatır ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun kayıtsız şartsız teslim olmasını sağlamıştır¹⁹². Hatta bu iki devlet arasındaki ilişkiler o kadar gelişmişti ki Trabzon'un fethi sonrası II. Mehmed ile görüşen Uzun Hasan'ın annesi Sare Hatun ile iki devlet arasındaki müttefikliğin devam etmesini istediğini ve Uzun Hasan'a hediyeler göndermiştir. Daha sonra Uzun Hasan'dan da hediyeler ve heyetler gelmiştir¹⁹³. Bu barış sayesinde II. Mehmed, Trabzon seferinde rahat hareket edebilmiştir. II. Mehmed'in emri ile Tevkiî Mehmed Paşa'nın Gürcistan bölgesinde seferlerde bulunduğu bilinmektedir. Lakin Paşa'nın hangi bölgeleri ele geçirdiği bilinmemektedir¹⁹⁴. Bu iki devlet arasındaki barış çok uzun sürmemiş ve 1473 yılında iki devlet arasında büyük bir savaş yaşanmıştır. II. Mehmed'in fetih politikalarının doğuya dönmesinin en önemli sebebi Akkoyunlu Devleti hükümdarı Uzun Hasan'ın artık kendini Rum (Anadolu) beylerinin "Üstün Hükümdarı" olarak nitelendirmeye başlaması¹⁹⁵ ve Osmanlı Devleti'ne karşı bir tehlike olmaya başlamasından kaynaklanmaktadır¹⁹⁶.

¹⁸⁹ Rıza Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 1993, s. 31.

¹⁹⁰ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 246.

¹⁹¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul 2011, s. 325.

¹⁹² Metin Kunt, "Siyasi Tarih (1300-1600)", *Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi*, C. 1, Haz. Sina Akşin, Milliyet Yay., İstanbul (Tarihsiz), s. 90.

¹⁹³ Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2018, s. 196.

¹⁹⁴ Danişmend, 2011, C. 1, 382-383.

¹⁹⁵ İnalçık, 2003, 400.

¹⁹⁶ Zinkeisen, 2011, C. 2, 236-237.

Neticede 1454 yılında Sohum'un fethi, 1461 yılında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun ortadan kaldırılması ve 1473 yılında Akkoyunlu Devleti'nin ağır bir mağlubiyete uğratılması sonucu Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki nüfuzunu daha güçlendirmiştir¹⁹⁷. Otlukbeli Savaşı sırasında oğlu Mirza Zeynel'in öldürüldüğünü gören Uzun Hasan artık ordunun da bozulmasının etkisiyle kaçmış ve canını kurtarmıştır¹⁹⁸. 1478 yılında Uzun Hasan ölünce Akkoyunlu nüfuzunda olan Fırat Nehri'nin batı tarafında kalan topraklar Osmanlı Devleti kontrolüne girmiştir. Bunun yanında Trabzon sınırında bulunan Gürcistan'daki fütuhatlar da neticelenmiştir¹⁹⁹.

1475 yılında Kırım Hanlığı'nın iç karışıklığından faydalanmak isteyen II. Mehmed, veziriazam olan Gedik Ahmed Paşa'yı Kefe üzerine kuvvetli bir donanma ile göndermiş ve 6 Haziran 1475 günü Kefe fethedilmiştir²⁰⁰. Daha sonra üç kardeşi ile Cenevizlilerin elinde esir olan Mengli Giray kurtarılıp Kırım tahtına oturtulmuştur. Osmanlı'nın yardımıyla Kırım tahtına oturan Mengli Giray, Osmanlı'ya bir bağlılık senedi imzalayarak tabi olmuştur²⁰¹. I. Mengli Giray Han'ın 1475'te Osmanlı Devleti'ni ve II. Mehmed'i metbu tanınmasıyla Kırım Hanlığı ile bu hanlığa tabi olan Kuzey Kafkasya bölgesi de, Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır²⁰². Bu bağlılık senedinde Mengli Giray "bunun ivazını nasıl kulluk ile ödeyeceğini bilmediğini" yazmıştır. Böylelikle II. Mehmed, Kırım Hanlığı'na karşı izlediği akılcı politika ile hiç kan dökmeden hanlığın, Osmanlı Devleti'ne tabi olmasını sağlamıştır²⁰³. II. Mehmed'in son veziriazamı Karamanî Mehmed Paşa ise kendi görev süresinde fethedilen yerleri şu şekilde yazmaktadır;

Sultan Hazretleri, 884(1479) yılında Şerefli Merkez'inde (İstanbul'da) oturarak, Tanrı'nın yardımı ile düşmanları yenen ordusunun küçük bir fırkasını gönderip, Torul Kalesi ile Mazahalet'i

¹⁹⁷ Özer Küpeli, "Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi", *Cihannüma Dergisi*, C. 1, S. 1, Temmuz, 2015, s. 96.

¹⁹⁸ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, C. 2, Haz. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1970, s. 346-347.

¹⁹⁹ Halil İnalçık, "Mehmed II", *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 527.

²⁰⁰ Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*, Haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2018, s. 93; Feridun Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi(1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016, s. 155-156; Caroline Finkel, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Çev. Zülal Kılıç, Timaş Yay., İstanbul, 2020, s. 62.

²⁰¹ Halil İnalçık, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2017, s. 5-63; İnalçık, 2003, DİA, 403-404.

²⁰² Bilge, 2015, 35.

²⁰³ Halil İnalçık, "Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tâbiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi", *Belleten*, C. 8, S. 30, TTK Yay., Ankara, 1944, s. 206-207.

fethettirdiği gibi; başka bir taife de, Çerkes-Biladı nevahisine irsal etti: Koba ve Anaba memleketlerini aldılar²⁰⁴.

Neşri ise “Karadeniz’in öte kenarı Çerkes’e varınca zapt ettiler” şeklinde anlatmaktadır²⁰⁵. Karamanî Mehmed Paşa’nın Çerkes bölgesini fethettiğini belirttiği donanmanın komutanı büyük ihtimalle Gedik Ahmed Paşa’dır. Çünkü Gedik Ahmed Paşa komutasındaki donanma Kefe civarına sefer yapmış ve Çerkes bölgesini ele geçirmiştir²⁰⁶.

II. Mehmed’in ölmesi üzerine tahta 22 Mayıs 1481 günü oğlu II. Bayezid geçmiştir. II. Bayezid ile kardeşi Şehzade Cem arasında taht mücadelesi yaşanmıştır²⁰⁷. II. Bayezid ile Cem arasındaki taht mücadelesinin Osmanlı Devleti’nin fetih politikalarının yavaşlamasına neden olduğu bilinmektedir. II. Bayezid’in tıpkı Batı politikalarında olduğu gibi Doğu’da da izlediği barışçıl ve temkinli politikalarından dolayı Şah İsmail, Anadolu’da sürdürdüğü Şii propagandası sonucunda 1511 yılında Şah Kulu isyanı çıkmış, bu isyanın büyümesinde ve geniş alanlara yayılmasında Tekeli Türkmenleri’nin etkisi olmuştur²⁰⁸.

II. Bayezid dönemindeki Safevi mücadelesinde ise Trabzon valisi olan Şehzade Selim’in faaliyetleri dikkati çekmektedir. Celalzade Mustafa, Trabzon’da bulunan Şehzade Selim’in Kafkasya bölgesine olan yakınlığını şu şekilde anlatır: “Bir tarafı Çerkes ve Gürcistan vilayeti, bir tarafı Şirvan ve Gilan’a yakın ormanlarla, dağlarla çevrili, Azerbaycan ile de bitişiktir”²⁰⁹. 1501 yılında Şehzade Selim’in, Atabekliler ile İmeret Bagratlılar’ın hâkimiyetinde olan yerlere akınlar düzenlendiği ve Gürcü kroniklerine göre ise önce Batum ve çevresi ile Acara bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girdiği yazılmaktadır²¹⁰.

Osmanlı tarihinin önemli padişahlarından olan I. Selim daha şehzadelik yıllarında Doğu Anadolu’yu hâkimiyeti altında bulunduran Akkoyunlu

²⁰⁴ Kırzioğlu, 1998, 66; İnbaşı-Gülsoy-Yağcı, 2012, 97.

²⁰⁵ Abidin İnci, “16. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nin Çerkesya İle İlişkileri ve Osmanlı-Çerkes Sınırı”, Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 9, Kasım 2019, s. 5.

²⁰⁶ Müneccimbaşı Ahmed Dede, 1970, 354.

²⁰⁷ Şerafettin Turan, “Bayezid II”, *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 235. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Bayezid II”, *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 392.

²⁰⁸ Halil Kahrıman, “Celâli İsyânları Sürecinde Antalya ve Çevresi”, *Ulusal Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı Işığın Şiiri Antalya 25-27 Ekim 2018*, Antalya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2019, s. 211.

²⁰⁹ Bilge, 2015, 38.

²¹⁰ Karagöz, 1993, s. 34; Nebi Gümüş, “Osmanlıların Gürcistan’ı Fethi ve İslamlaşma Hareketi (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 326.

topraklarının Şah İsmail tarafından fethedilmesini yakından takip etmiştir. Bu dönemde Gürcistan üzerine seferler düzenleyerek Osmanlı Devleti'nin egemenlik alanını genişletmiştir. I. Selim tahta çıktığında Anadolu'nun hemen hemen her yerinde Kızılbaş casusları dolaşmakta Şiilik propagandasında bulunmakta idi²¹¹. II. Bayezid'in 24 Nisan 1512 günü askerinin baskılarına dayanamayarak Osmanlı tahtından oğlu I. Selim lehine feragat ettikten sonra I. Selim ilk iş olarak babasını Dimetoka'ya göndermiş ve tahtını güçlendirmek için kardeşleriyle girdiği taht mücadelesinden galip çıkmıştır²¹². I. Selim tahta çıktığında Avrupa Devletleri ile dostane ilişkiler kurmuş, asıl hedefi olan Safevi Devleti'ne yüzünü dönmüştür²¹³. I. Selim, İslam dininin farklı bir mezhebine mensup bir devlete savaş ilan edeceği için Hamza adında birinden fetva alınmıştır. Hamza fetvasında;

Kızılbaşlar kâfirdir, mülhiddir²¹⁴, onların tarafını tutanlar da böyledir. Bunları öldürmek, toplulukları dağıtmak bütün Müslümanlar için vacip ve farzdır. Bunlarla yapılan çarpışmada ölenler şehittir ve cennete gideceklerdir. Karşı taraftan ölenler ise cehennemlidir. Kızılbaşların erkekleri öldürülmeli, malları, kadınları ve çocukları gaziler arasında taksim edilmelidir²¹⁵.

Çaldıran seferini meşrulaştırmak için bir diğer fetva ise Kemalpaşazade tarafından verilmiştir. Kemalpaşazade Safevilere ve Şiilere karşı yapılacak savaş cihat olarak adlandırarak Osmanlı kamuoyunu hazırlamıştır²¹⁶. Safevi Devleti'ne ve Şiilere karşı aynı tutumu Sarıgörez Nüreddin efendide de göremekteyiz ki öldürülmelerini farz olduğunu açıklamıştır²¹⁷. I. Selim, Safevi seferi için gerekli bütün hazırlıkları yaptıktan sonra 20 Mart 1514 günü Edirne'den hareket etmiş, aynı zamanda Şah İsmail'e bir mektup göndererek kendisine savaş ilan ettiğini bildirmiştir²¹⁸. 13 Temmuz günü Osmanlı ordusu Safevi hududuna varmış, neredeyse 2500 kilometre yol kat eden Osmanlı ordusu 23 Ağustos günü Safevi ordusu ile muharebeye tutuşmuştur. Savaş Safevi ordusunun seçkin 40 bin süvarisinin saldırısı ile başlamış, lakin Osmanlı ordusunda bulunan top ve tüfekler savaşın seyrini değiştirmiştir. I. Selim büyük kalkanlı, uzun mızraklı Ermeni piyadeleri ve Gürcü yardımcı birliklerinin de bulunduğu Şah İsmail

²¹¹ Bilge, 2015, 42.

²¹² Feridun Emecen, "Selim I", *DİA*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 408.

²¹³ Şinasi Altundağ, "Selim I", *İA*, C. 10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s.425.

²¹⁴ "Allah'ı inkâr eden, dinsiz, imansız" manasına gelir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 2013, s. 841.

²¹⁵ Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, TTK Yay., Ankara, 2016, s. 42-44.

²¹⁶ Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 238.

²¹⁷ Mehmet İpşirli, "Sarıgörez Nüreddin Efendi" *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 151.

²¹⁸ Emecen, 2009, 409.

komutasındaki Safevi ordusunu, Çaldıran Ovasında ağır bir bozguna uğratmış ve 6 Eylül 1514'te Tebriz'e yani, Azerbaycan'ın baş şehrine girmiştir²¹⁹.

Solakzade tarihinde, Çaldıran zaferi sonrasında Şah İsmail'in zevcesi Taçlı Begüm'ü ve diğer ümeranın eşlerinin yakalanıp hapsedildiğini belirtmektedir²²⁰. Aynı durumu Evliya Çelebi'de Seyahatname'sinde belirtmekte ve Şah İsmail'in esir olarak yakalanan karısı Taçlı Begüm ve 300 cariyesi, Defterdar Taçzade Cafer Çelebi'ye emanet edilerek İstanbul'a gönderildiğinden bahsetmektedir²²¹. Çaldıran zaferi sonrası Osmanlı ordusu dönüş güzergâhında ise 21 Eylül'de Nahçıvan'ı ve 27 Eylül'de Revan'ı yağmalamıştır²²².

Osmanlı ordusunun Çaldıran galibiyeti, Şehzade Süleyman ile Kırım Hanı'na, Mısır Sultanı'na ve Venedik Cumhuriyeti'ne mektuplar ile bildirildi. I. Selim Tebriz'de bir hafta kalmıştır. Onun politikası Safevi seferini ileriye götürmek idi. Bunun için kışı Karabağ kışlağında geçirmek istediye de yeniçeriler, Hersekzade Ahmet Paşa, Dukakinzade Ahmet Paşa ve Mustafa Paşa'nın kışkırtmalarıyla dönmek isterler ve ordu içerisinde bir huzursuzluk vuku bulur. Bunun üzerine I. Selim, Amasya'ya dönmek mecburiyetinde kalır²²³. Lamartine, I. Selim'in Çaldıran Savaşı dönüşü Karabağ'da kışı geçirme isteğini yeniçerilerin çadırlarını devirdiklerini, padişahın otağının etrafını çevirdiklerini ve kılıçlarının uçlarına taktıkları yırtık elbiselerini göstererek yorgun olduklarını dile getirmeye çalıştıklarını belirtir. Bunun sebebinin ise eşlerini ve çocuklarını görme isteği olduğunu belirtir²²⁴. Şah İsmail, I. Selim'in tekrar Safevi seferine çıkacağını

²¹⁹ Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. 1, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015, s. 138. Mustafa Çetin Varlık, "Çaldıran Savaşı", *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 194. Tayyib Gökbilgin, "Çaldıran Savaşı", *İA*, C. 3, MEB Yay, İstanbul, 1977, s. 331.

²²⁰ Süleyman Lokmacı, *Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2015, s. 467.

²²¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008b, s. 109

²²² Bilge, 2015, 43.

²²³ Nurdan Çimen, *Abdülaziz Karaçelebi-zade'nin Tarih-i Ravzatü'l-Ebrar'ı Metin Tahlili*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011, s. 379; Münecimbaşı Ahmet Dede, 1970, 467; Lokmacı, 2015, 470; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 113; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2, Çev. Nilüfer Epeçeli, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 281; Mustafa Ekinci, "Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler*, C. 9, Edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2014, s. 452; Ahmet Şimşirgil, *Kayı Osmanlı Tarihi Haremeyn Hizmetinde*, C. 3, Timaş Yay., İstanbul, 2015, s. 197; Finkel, 2020, 96.

²²⁴ Alphonse de Lamartine, *Osmanlı İmparatorluğu*, C. 1, Çev. Serhat Bayram, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul, 1991, s. 377.

duyunca Mir Abdülvehhab Tebrizi başkanlığında bir heyeti hediyeler ile I. Selim'e yollar, barış yapmayı teklif eder ve zevcesini göndermesini ister. Lakin bu kabul edilmez ve heyet İstanbul'a yakın Yeni Hisar ve Dimetoka'ya hapsedilir²²⁵. Çaldıran zaferi sonrası, artık Azerbaycan, Kafkaslar ve Bağdat bölgeleri Osmanlılara açılmış oldu²²⁶. Bu zaferle birlikte Osmanlı Devleti, Güney Kafkasya'ya girmiş ve bölgede Safevi Devleti üzerinde bir otorite kurmuştur²²⁷.

Osmanlı Devleti'nin Güney Kafkasya'ya ve bilhassa Azerbaycan'a kolay bir şekilde hâkim olmasının en önemli sebebi bölge halkının Şiiliği benimsememiş olmasıdır²²⁸. Çaldıran Savaşı sonrasında Safevi Devleti bu ağır yenilgiden dersler çıkarmış ve artık Osmanlı Devleti ile doğrudan doğruya bir meydan savaşına girmemesi gerektiğine karar vermiştir. Bundan sonraki mücadele stratejisi, Osmanlı Devleti'nin ele geçirdiği bölgeleri Osmanlı geri çekildiğinde kurtararak Osmanlı Devleti'nin bölgeye gerçekleştirdiği seferleri neticesiz bırakmak ve böylece Osmanlı Devleti'nin bölgede kalıcı bir güç haline gelmesini engellemek olacaktır²²⁹. Ayrıca bu zafer Anadolu tarihinde de bir dönüm noktası olmuştur. I. Selim, Çaldıran sonrası Doğu Anadolu'yu tamamıyla Osmanlı Devleti sınırlarına dahil etmiştir. Bundan sonra yönünü Memlûklar üzerine çeviren Yavuz Sultan Selim, sefer öncesinde Çerkezistan'dan köle ticaretini yasaklamıştır²³⁰. Bunun en önemli sebebi ise, Kafkasya bölgesinde birçok kabilenin geçim kaynağının köle ticareti olması idi. Kırım üzerinden gelen bu köleler Anadolu'nun kuzey limanlarına getirilir ve Anadolu üzerinden satışı yapılırdı²³¹. Kafkasya'dan gelen bu köleler Mısır'dan Bursa'ya, Halep'ten İstanbul'a kadar çok geniş coğrafyalarda alıcı bulmuştur²³². Bunun yanında Osmanlı'dan Kafkasya bölgesine ihracat da yapılmakta idi. Bölgeye satılanlara

²²⁵ Münecimbaşı Ahmet Dede, 1970, 469.

²²⁶ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev. Ruşen Şezer, Kronik Yay., İstanbul, 2020, s. 49.

²²⁷ Gökçe, 1979, 24.

²²⁸ Yusuf Küçükdağ, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemler", *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 279.

²²⁹ Kate Fleet, "Osmanlılar 1451-1603: Siyasi Tarihine Bir Giriş", *Türkiye Tarihi 1453-1603 Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, C. 2, Edt. Suraiya Faroqki-Kate Fleet, Çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 61.

²³⁰ İnalçık, 2015, C.1, 139.

²³¹ Fırat Yaşa, "Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal Ve Mali Boyutları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, C. 13, S. 3, Aralık, 2014, s. 662.

²³² Zübeyde Güneş Yağcı, "Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 71, Kafkasya Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Temmuz-Aralık 2015, s. 475.

baktığımızda karşımıza tuz, sabun, yaş meyve, silah, boya vb. maddeler çıkmaktadır²³³. 14 Kasım 1573 tarihli ve Kefe Bey'ine gönderilmiş bir hükme baktığımızda Osmanlı Devleti'ne itaat etmiş olan kabileler üzerine akın yapılmaması ve o kabile mensuplarının esir edilmemesi istenmiştir²³⁴. Esir edilenlerin ise salıverilmesi gerektiğini içeren, Kırım Hanı'na gönderilmiş bir hüküm bulunmaktadır²³⁵.

30 Eylül 1520'de tahta oturan I. Süleyman, 1520-1566 yılları arasında toplam 13 büyük sefer düzenlemiş ve bu seferlerden 3'ü doğu istikametinde olmuştur. I. Süleyman 1521 yılında Belgrad seferinde iken Kafkasya'ya baktığımızda; Şah İsmail akrabalık bağları ile Şirvanşah topraklarını, Doğu Gürcistan bölgesi ve Çoruk-Ahıska Atabeyliklerini hâkimiyeti altına almıştır. Batı Gürcistan, Abaza (Sohum) ve Kıyı-Çerkes bölgeleri ve bütün Karadeniz kıyıları Osmanlı Devleti'ne tabi idi. Dağıstan, Kabartay ve Kuban-Çerkes ülkeleri ise resmen Osmanlı Devleti'ne tabi olan Kırım Hanlığı'na bağlı idi²³⁶. Temmuz 1525'te ise I. Süleyman'ın, Şah I. Tahmasb'a gönderdiği tehdit-namede, “*otağ-ı gerdan nıtak arazi-i Tebriz ve Azerbaycan belki cümle Memalik-i İran ve Turan ve sair Vilayet-i Semerkand ü Horasan sahralarında kurulmak mukarrer oldu*” diyerek, dünya üzerinden Şah'ın pis vücutunu ortadan kaldırmayı hedeflediğini ifade etmesinden anlaşıldığı üzere 1525'te çıkmayı düşündüğü Doğu seferi, ancak Osmanlı Devleti ile Habsburg İmparatorluğu arasında 22 Haziran 1533'te imzalanan barış anlaşması sonrası yapılabilmıştır²³⁷.

I. Süleyman, 1533 yılında yapılan bu anlaşma ile önceden beri planladığı Doğu seferine karar vermiş ve dönemin veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa anlaşmadan üç ay sonra Ekim 1533 yılında ordu ile İstanbul'dan ayrılmıştır²³⁸. I. Süleyman ise, bu sefere bahar ayında iştirak etmiştir. Bu sefer sırasında Pargalı İbrahim Paşa ile İskender Çelebi arasında çıkan gerginlikten dolayı ordu içinde bir

²³³ Sadık Müfit Bilge, “15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tâcir, Gemiciler, Köylüler”, *Osmanlı İstanbulu III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri 25-26 Mayıs 2016 İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, Edt. Feridun Emecen vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 2015, s. 83-84.

²³⁴ BOA, A, DVNSMHH, d, 23, 256 (19/Recep/981-14/Kasım/1573).

²³⁵ BOA, A, DVNSMHH, d, 23, 255 (19/Recep/981-14/Kasım/1573).

²³⁶ Feridun Emecen, “Süleyman I”, *DİA*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2010, s. 62. Kırzioğlu, 1998, 124; Karagöz, 1993, 36.

²³⁷ Bilge, 2015, 45.

²³⁸ Stanford Show, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, Çev. Mehmet Harmancı, E Yay., İstanbul, 2006, s. 129; Fleet, 2016”, s. 66.

huzursuzluk ortaya çıkmış, Pargalı İbrahim Paşa, padişaha şikâyet edildiğini anlayınca seferin vaziyeti hakkında bilgi vermiş ve I. Süleyman 10 Haziran 1534 günü İstanbul'dan hareket etmiştir²³⁹. Bu sefer, Osmanlı kaynaklarında Irakeyn seferi olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi ise Irak-ı Arap ve Irak-ı Acem bölgesine sefer gerçekleştirilmesidir. Pargalı İbrahim Paşa, Osmanlı ordusu ile Azerbaycan'a girince Şah'ın geldiği söylentisi yayılmış ve askerler arasında "Şaha karşı şah gerek" söylentisi yayılmaya başlamıştır²⁴⁰. Pargalı İbrahim Paşa Tebriz seferinde iken 11 Haziran 1534'te I. Süleyman da İstanbul'dan ayrılarak sefere katılmıştır. Osmanlı ordusu 13 Temmuz 1534 yılında Tebriz'i fethetmiş ve yıllardır Şii baskısından dolayı kapalı olan Sünni camilerini açtırmıştır. Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan'ın yaptırdığı Sultan Hasan Camii'nde Cuma namazı kılınmış ve I. Süleyman adına hutbe okunmuştur. Tebriz'in ele geçirmesinin ardından Azerbaycan Beylerbeyliği kurularak yönetimi Ulama Paşa'ya verilmiştir. Nahçıvan, Çukur Sa'ad, Diyadin ve Gümrü sancak olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır²⁴¹. Çukur Sa'ad yani bilindik ismiyle Revan I. Selim döneminde fethedilir. Lakin Revan bölgesi sürekli iki devlet arasında el değiştirmiştir²⁴². 5 Ekim 1535'te Dulkadiroğlu Mehmed Paşa, Erzurum Beylerbeyliği'ne tayin edilmiş, 4 Temmuz 1536'da Gürcistan seferine çıkan paşa 1537 yılına kadar Micinkerd ve Zvin kaleleri ile Şenkaya, Oltu, Narman ve Livâne'yi fethetmiştir²⁴³.

I. Süleyman'ın Doğu'ya ikinci seferi; 29 Mart 1548'de başlamıştır. Bu seferin başlamasında Şah Tahmasb'ın Osmanlı Devleti'ne sığınan kardeşi Elkas Mirza, Şah Tahmasb'ın Şirvan'daki Sünni halkı sıkıştırması ve Özbek Hanı'nın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi etkili olmuştur²⁴⁴. I. Süleyman Tebriz seferine çıkmadan aylarca evvel doğudaki beylerbeylerine ve sancakbeylerine emirler gitmiş ve hazırlıklar yapılmış idi. İlk olarak Safevi Devleti'nin ele geçirdiği Van üzerine Ulama Paşa ve Piri Paşalar görevlendirilmiştir. Elkas Mirza'nın teşvikiyle de Tebriz üzerine yürünmüş, Tebriz'i silahlı bir mücadele

²³⁹ Tayyib Gökbilgin, "Süleyman I", *İA*, C. 11, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 116.

²⁴⁰ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 2, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2011, s. 231-232.

²⁴¹ Bilge, 2015, 46.

²⁴² Selçuk Ilgaz, *Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (Çukur Sa'ad)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 8.

²⁴³ Bilge, 2015, 47.

²⁴⁴ Emecen, 2010, 68.

göstermeden alan Osmanlılar, Van'ı ise bir haftalık muhasara ile ele geçirmiştir²⁴⁵. 25 Ağustos 1549 yılında üçüncü vezir Ahmed Paşa Ahıska üzerine sefere memur edilmiştir. Bu seferin sebebi ise, Gürcülerin Osmanlıların ele geçirdiği kalelere akınlarda bulunmasıdır. Bu sefer neticesinde Osmanlı Devleti bölgede bulunan 40 kadar kaleyi ele geçirmiş ve Tortum, Akçakale, Kâmhıs ve Lıvana isimlerinde sancaklar kurmuştur²⁴⁶.

I. Süleyman döneminde doğuya gerçekleşen üçüncü ve son sefer 1553 Nahçıvan seferidir. Nicolae Jorga, 1554 yılında I. Süleyman'ın Kudüs'e gidecek iken Safevi Devleti lideri Şah Tahmasb'ın hazırlıklarını gördüğünü ve bu sebepten dolayı Nahçıvan seferine karar verdiğini belirtir²⁴⁷. Mayıs 1554'de Diyarbakır'da divanını toplayan I. Süleyman seferle ilgili görüşleri devlet erkânına ve askerlere sorar. Askerler “*Biz Kûh-ı Kaf'a (Kafkas Dağları) kadar Padişah'ın arkasından gelmeye hazırız*” cevabını verir²⁴⁸. 28 Temmuz 1554 günü Osmanlı ordusu Nahçıvan üzerine akınlarda bulunur ve şehri talan eder. I. Süleyman döneminde Safevi Devleti üzerine yapılan bütün seferlerde Safevi ordusu Osmanlı ordusunun karşısına çıkmamıştır. Sadece küçük çaplı çarpışmalar yaşanmıştır²⁴⁹. I. Süleyman 1554 yılında Nahçıvan seferinde iken Revan, Karabağ ve Nahçıvan halkı Osmanlı ordusunun geldiğini duyduğunda şehirleri terk etmiştir. Bu sebepten dolayı şehirlerde silahlı bir mücadele yaşanmamıştır²⁵⁰. Şah Tahmasb'ın veziriazam Ahmet Paşa'ya gönderdiği bir mektupta “I. Süleyman on defa dahi şarka gelse karşısına çıkmayacağını” belirtmiştir²⁵¹.

26 Eylül 1554 günü I. Süleyman Erzurum'da iken Şah Tahmasb, Kaçar Şahkulu'nu Osmanlı'ya elçi olarak göndermiştir. I. Süleyman ile mütareke isteyen Şah Tahmasb'ın gönderdiği heyet, 17 Mayıs 1555 günü Ferruhzad Bey başkanlığında Amasya'ya gelmiş ve iki devlet arasında Amasya Antlaşması imzalanmıştır²⁵². Mustafa Cezar ise Amasya Antlaşması'nın tarihini 29 Mayıs

²⁴⁵ Gökbilgin, 1979, 132.

²⁴⁶ Danişmend, 2011, C. 2, s. 368; Müneccimbaşı Ahmet Dede, 1970, s. 561.

²⁴⁷ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 3, Çev. Nilüfer Epceli, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 115.

²⁴⁸ Bilge, 2015, 52.

²⁴⁹ Danişmend, 2011, C. 2, 409.

²⁵⁰ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 2, TTK Yay., Ankara 2011, s. 905; Vladamir Minorsky, “Nahçıvan”, *İA*, C. 9, MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 34.

²⁵¹ İnbaşı-Gülsoy-Yağcı, 2012, 182.

²⁵² İlhan Şahin-Feridun Emecen, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 4; Jorga, 2005, C. 3, 116; Finkel, 2020, 124.

1555 olduğunu belirtmektedir²⁵³. Amasya Antlaşması ile 40 yılı aşkın süreden beri devam eden Safevi savaşlarının bir merhalesi sona ermiştir. Bu antlaşma ile Basra, Bağdat, Şehrizer, Van, Bitlis, Erzurum, Kars ve Gürcü Beyleri²⁵⁴ üzerindeki Osmanlı hâkimiyeti, Safevi Devleti tarafından tanınmıştır²⁵⁵. Antlaşma ile Gürcistan, Osmanlı ve Safevi Devletleri arasında bölünmüştür. İmereti, Guria, Samegrelo ve Samshe'nin batısı Osmanlı Devleti'ne, Kartli, Kaheti ve Doğu Samshe'nin ise Safevilere ait olduğu kabul edilmiştir²⁵⁶. Azerbaycan ve Revan bölgesi Safevi hâkimiyetine bırakılmıştır²⁵⁷. Avusturya kralı I. Ferdinand'ın sefiri olarak Osmanlı'ya gelen Busbecq, I. Süleyman'ın isteğiyle Amasya'ya çağırılmış ve Osmanlı-Safevi barış antlaşmasının imzalandığına şahit olmuştur²⁵⁸.

Murphey, I. Selim'in politikalarının, oğlu I. Süleyman'ın hükümdarlığı sırasında büyük ölçüde terk edildiğini ve nihayet unutulduğunu belirtmektedir²⁵⁹. Çünkü I. Süleyman döneminde birçok cephede düşman ile uğraşmak zorunda kalmıştır. I. Süleyman doğuda Safevi Devleti ile uğraşırken kuzeyde ise büyümeye başlayan bir Rus Çarlığı ortaya çıkmış idi. IV. İvan Çar unvanını aldıktan sonra Kazan'ı (1552) ve Astrahan'ı (1554-1556) Kırım Hanlığı'nın bütün çabalarına rağmen zaptetmiş, Kafkasya'da ise Terek Irmağı'na kadar uzanmıştır. Çerkes ve Nogaylar arasında müttefikler bulmuş ve 1559'da Rus Kazakları ile ilk defa Azak'a ve Kırım sahillerine saldırılarda bulunmuştur. Kırım, Karadeniz ve Kafkasya'da Rus tehlikesi XVI. yüzyılın ortalarında tam manasıyla hissedilmiş ve Osmanlılar tehlikeyi o zaman fark etmiştir²⁶⁰. Ancak bu dönemde hem iç meseleler hem de Macaristan meselesi ile Nahçıvan seferinden dolayı yönünü bölgeye çevirememiştir.

I. Süleyman'ın 1566 yılında Sigetvar seferinde hayatını kaybetmesi üzerine veziriazam Sokullu Mehmed Paşa, Şehzade Selim'e babasının vefat ettiği haberini gönderir. Babasının cenazesini Belgrad'ta karşılayan II. Selim burada

²⁵³ Cezar, 2011, C. 2, 908.

²⁵⁴ Gökçe, 1979, 24.

²⁵⁵ Şahin-Emecen, 1991, 4; Kırzioğlu, 1998, 243-244.

²⁵⁶ Gümüş, 1999, 327; Bilge, 2015, 54.

²⁵⁷ Ilgaz, 2010, 8-9.

²⁵⁸ Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri(1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2019, s. 67-69.

²⁵⁹ Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi Yay., İstanbul, 2007, s. 26.

²⁶⁰ İnalçık, 2015, 176.

Kapıkullarına cülus bahşişi dağıtmıştır²⁶¹. 8 yıllık saltanatı sırasında hiçbir sefere çıkmayan II. Selim döneminde veziriazam Sokullu Mehmed Paşa devlet işlerini kontrolüne almış ve II. Selim döneminin tek veziriazamı olmuştur. Artık dönemden itibaren yeni düşmanlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasındaki mücadeleden en kârlı çıkan Ruslar olmuştur²⁶². Nitekim Osmanlı Devleti ile Ruslar arasındaki ilişki XVI. yüzyıldan itibaren başlamış ve XVII. yüzyılda tam bir rekabet ve düşmanlık haline gelmiştir. Osmanlı-Türk siyasi ve askeri faaliyet sahası aşağı Don boyu ve Kuzey Kafkasların batı kısımlarına münhasır kalmış ve bu bölgenin ötesine nüfuz edememiştir²⁶³. Bölgenin önemli Türk Hanlıkları'ndan olan Kazan Hanlığı 1487 yılında Rusların işgaline girmiş ve 9 Temmuz 1487 günü başşehir Kazan düşmüştür. Rusların, hanlığı ortadan kaldıracak gücü olmadığından dolayı III. İvan, Kazan Hanlığı tahtına kendisine tabi, Ruslara hizmet edecek Muhammed Emin'i oturtmuş, lakin Muhammed Emin Rusların hiç beklemediği bir şekilde 1502 yılında Moskova üzerine sefere çıkmıştır²⁶⁴.

XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yeni bir siyasi güç olarak ortaya çıkan Moskova Knezliği, bölgenin siyasi dengesini değiştirebilecek bir konuma ulaşmış idi. 1547'de "Moskofların Çarı" unvanıyla taç giyen IV. İvan (Korkunç İvan), Türk hanlıklarının içinde bulunduğu bölünmüşlükten faydalanmasını bilmiştir. Kazan Hanlığı, iç mücadeleler, buranın coğrafi konumu sebebiyle Rus hücumlarına kolayca maruz kalması ve diğer Türk devletlerinden yardım alamamasından dolayı Rusların Kafkasya'ya yönelik yayılışının ilk kurbanı olmuştur. İvan yaptığı dördüncü sefer sonucunda Kazan'ı zapt etmiştir (1552)²⁶⁵. 1466 yılında kurulan Astrahan Hanlığı ilk büyük darbeyi Osmanlı Devleti'ne tabi olmuş olan Kırım Hanlığı'ndan yemiştir. 1502 yılında top ve tüfeğin etkisiyle Astrahan'ın Saray kentini ele geçirmiştir. Bu olayla birlikte yirmi yıla yakın süre Kırım Hanlığı'na tabi yaşamıştır²⁶⁶. IV. İvan'ın diğer hedefi, Kazan Hanlığı'nı ele

²⁶¹ Emecen, 2009, 416.

²⁶² Toksoy, 2017, 577.

²⁶³ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, TTK Yay., Ankara, 2011, s. 1-2.

²⁶⁴ İsmail Türkoğlu, "Kazan Hanlığı", *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 137.

²⁶⁵ Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, Erzurum, 1990, s. 241; İnalçık, 2017, 113.

²⁶⁶ Mehmet Saray, "Astarhan Hanlığı", *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 505.

geçirdikten sonra iç karışıklıklardan dolayı zayıflayan Astrahan Hanlığı olmuştur. 1556 yılında Ruslar az bir miktar kuvvet ile Astrahan Hanlığı'nı işgal etmiş ve böylelikle Kuzey Kafkasya yönünde ilerlemeye başlamıştır. Rahmeti Arat, Astrahan'ın Ruslar tarafından ele geçirilme tarihinin 1557 yılı olduğunu belirtmiştir²⁶⁷. 1552 yılında Kazan Hanlığı'nın, 1556 yılında ise Astrahan'ın Rusların işgaline girmesi sonucunda Rusların Kuzey Kafkasya üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır. Bunun en iyi örneği olarak bölgede yaşayan iki Çerkes Beyi'nin 1552 yılında Moskova'ya giderek tabiiyetini bildirmesi gösterilebilir²⁶⁸. Keza yine, Ağustos 1555'te 150 kişilik bir heyet Rus Çarı IV. İvan'a "Çerkeslerin Rus himayesine girmek, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın baskılarından kurtulmak istediklerini" bildirmiştir. Çar ise cevap olarak "Rusya'nın Osmanlı Devleti ile barış içerisinde yaşadıklarını lakin Kırım Hanlığı'na karşı Çeçen ve Çerkesleri koruyacağını" belirtmiştir²⁶⁹. Ruslar, Çerkesler ve Nogaylar arasında müttefikler bulmuş ve 1559 yılında Rus Kazakları ilk defa Azak'a ve Kırım sahillerine saldırıda bulunmuşlardır²⁷⁰. Bu durum ile birlikte Rus Knezliği artık çok milletli bir devlet halini almıştır²⁷¹. Bütün bunların yanında İsmail Berkok, Rusların Kazan ve Astrahan Hanlıklarını ele geçirmesi konusunda Kırım Hanlığı ile ittifak ettiklerini iddia eder²⁷². Halil İnalçık, Kırım Hanlığı Osmanlı Devleti'ne tabi olmasa idi, kabile içi mücadelelerden dolayı kısa süre içerisinde Rusların hâkimiyeti altına gireceğini belirtmektedir²⁷³.

Osmanlı Devleti, Kazan ve Astrahan'ın, Ruslar tarafından işgali üzerine Rusları kendisi için tehlike olarak görmeye başlamıştır ve yönünü kuzeye dönmüştür²⁷⁴. Astrahan'ın Rusların hâkimiyetine girmesi ile Harezmi hükümdarı Hacı Mehmed Han'dan gelen bir mektupta, Türkistanlı hacıların Safevilerin

²⁶⁷ Reşit Rahmeti Arat, "Astrahan", *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul 1978, s. 681.

²⁶⁸ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıç'tan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara, 1987, s. 154-155.

²⁶⁹ Bilge, 2015, 74.

²⁷⁰ İnalçık, 2015, C. 1, 176.

²⁷¹ Rıza Karagöz, "Rusya'nın Kafkasya'ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetler (16-18. Yüzyıllar Arası)", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 74, Kafkasya Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmaları Merkezi Yay., Temmuz-Aralık 2015, s. 55.

²⁷² Berkok, 1958, 319.

²⁷³ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanal Teşebbüsü (1569)", *Bellekten*, S. 46, TTK Yay., Ankara, 1948, s. 360; İnalçık, 2017, 9.

²⁷⁴ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. 3, Tan Matbaası Yay., İstanbul 1959, s. 1263-1264; Emre Özdeş, *Rusların Kafkasya'daki Yayılma Politikası Ve Ahıska Türkleri*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2018, s. 26; Küpeli, 2015, 96.

hükmettiği bölgeden hacca gidemediklerini ifade edilmiş, Astrahan'ın Osmanlı tarafından fethedilmesi, hacıların ve tüccarların emniyetli bir şekilde gelip gitmeleri gerektiğini belirtilmiştir²⁷⁵. Muhammed Han, Rusların bu hacılara müşküller çıkardıklarını belirtmiştir²⁷⁶. Hacı Muhammed Han'ın gönderdiği name üzerine Kırım Hanı'na gönderilen bir Hatt-ı Hümayun'da şunlar söylenmektedir;

Türkistan ve Tataristan tüccarlarına yol açıp emniyet içinde gelip gitmeleri temenni olunmuştur. İmdi, vilayet-i Kazan ve Ejderhan (Astrahan) evvelden Nogay elinde idi. Hâlen küffâr eline girmesi neden oldu, içinde ve etrafında kalan Tatar mirzalarından kimler vardı ve ne zamanda ne sebeple elden gitmiştir. Mufassal yazılıp, ol vilayetin feth olunması takarrür etmiştir... Alâ vechi't-tafsil eylesen ki, vaktiyle tedariki görülüp, feth ü teshiri müyesser ola²⁷⁷.

Osmanlı Devleti, 1563 yılında Ejderhan seferi için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Lakin I. Süleyman döneminde bu sefer gerçekleşmemiş, 1567 yılında II. Selim döneminde tekrardan gündeme gelmiş ve 1568 yılında Sokullu Mehmed Paşa, divanda Don-Volga kanal projesi ve Ejderhan seferini gündeme getirmiş ve seferin yapılmasına karar verilmiştir²⁷⁸. Astrahan seferinin yapılması fikrinde ise Sokullu Mehmed Paşa ve Şikk-ı Sâni Defterdarı²⁷⁹ Çerkes Kasım Bey etkili olmuştur. Çerkes Kasım Bey bu seferin açılmasında etkili olduğu gibi Don ve Volga nehirleri arasına bir kanal açılması fikrini Sokullu Mehmed Paşa'ya empoze etmiştir²⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin Ejderhan seferi sonucu olarak Astrahan şehrini fethederek;

- Türkistanlı hacıların Astrahan üzerinden rahat seyahat etmesini sağlamak.
- Rusların Kafkaslara yönelik ilerlemesini engellemek.
- Safevi Devleti'ni kuzeyden tehdit etmek.
- Kazan ülkesini Rus tahakkümünden kurtarmak ve Kırım Hanlığı'na bağlamak.
- Don ve Volga nehirleri arasına bir kanal açarak hem ticareti geliştirmek ve Safevi Devleti üzerinde etki kurmak amaçlanmıştır²⁸¹.

²⁷⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 1. Kısım, TTK Yay., Ankara, 2011, s. 34.

²⁷⁶ Şerafettin Turan, "Selim II", *İA*, C. 10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 436.

²⁷⁷ Ahmet Şimşirgil, *Kayı Osmanlı Tarihi Kudret Ve Azamet Yılları*, C. 5, Timaş Yay., İstanbul, 2017, s. 30-31.

²⁷⁸ Cezar, 1959, C. 3, 1267.

²⁷⁹ Osmanlı Devleti döneminde maliye teşkilatının ayrıldığı ikinci bölge. Devellioğlu, 2013, s. 1162; Mübahat Kütükoğlu ise Şikk-ı Sâni Defterdarı'nın yetki alanını yalılarla İstanbul mukataaları olduğunu belirtir. Mübahat Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s. 95.

²⁸⁰ Kurat, 2011, 97; İncelik, 1948, 377.

²⁸¹ Kurat, 2011, 102-103; Muzaffer Ürekli, "Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı ve Kafkasya", *Kafkasya Araştırmaları I*, Edt. Mehmet Saray vd., Acar Yay., İstanbul, 1988, s. 16-17.

Osmanlı Devleti bu sefere çıkmadan önce 1568 yılında Papa XIII. Gregorio Osmanlılara karşı bir Haçlı seferi planlamıştır. Bu Haçlı seferine Rus Çarı ve Safevi Şahı'nın da katılması planlanıyor idi²⁸². Svetlana Oreshkova 1569 yılındaki Ejderhan seferinin asıl amacının Altın Orda Devleti'nin bakiyesi olan Astrahan'dan payını almak ya da Doğu Avrupa'daki nüfuz sahasını güçlendirmek için değil, Safevi Devleti'nin üzerinde baskı kurmak için yapıldığını belirtmektedir²⁸³. Osmanlı Devleti'nde ilk defa 1563 yılında Sokullu Mehmed Paşa'nın gündeme getirdiği Don-Volga kanal projesi²⁸⁴ ve 1567 sonbaharından itibaren Astrahan seferi için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Şıkk-ı Sâni Defterdarı Çerkes Kasım Bey'e paşalık payesi verilerek 1568 yılında kurulan Kefe Beylerbeyiliği'ne getirilmiş ve Don-Volga nehirlerinin birleşmesi için gerekli raporlar hazırlanmıştır. Müzezzinzade Ali Paşa komutasındaki donanma²⁸⁵ kanalın açılması için işçi ve malzemelerin sevkiyatına başlamış²⁸⁶, ayrıca Astrahan seferine katılması için yedi Çerkes Beyi'ne hükümler yazılmış ve Çerkes Kasım Paşa'nın komutasındaki orduya katılmaları emredilmiştir²⁸⁷. Evliya Çelebi, Abazaların Bozodok boyunun Astrahan seferine katıldığını belirtir²⁸⁸. Ağustos 1569 ayında hem kazıya hem de Astrahan şehrinin kuşatmasına başlayan Çerkes Kasım Paşa, Don-Volga nehirlerinin birbirine en yakın olduğu Perevolok²⁸⁹ bölgesinin üçte birini kazdırmıştır. Lakin hem kazı sırasında hem de kuşatma sırasında Kırım Hanı, kışın şiddetli ve yaklaşık dokuz ay sürdüğüne dair el altından aleyhte propaganda yaparak işçiler ve askerler arasında hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına neden olmuştu²⁹⁰. Kırım Hanı'nın bu aleyhte propagandasından dolayı hem kanal projesinden hem de şehir kuşatmasından vazgeçilerek geri

²⁸² İnalçık, 2020, 57.

²⁸³ Svetlana Oreshkova, "Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar", *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 556.

²⁸⁴ Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 356.

²⁸⁵ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)*, C. 1, Yay. Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1980, s. 130.

²⁸⁶ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s. 329-330; Bilge, 2015, 84.

²⁸⁷ Kurat, 2011, 113-114.

²⁸⁸ Evliya Çelebi, 2008a, 128.

²⁸⁹ İnalçık, 2015, C. 1, 177.

²⁹⁰ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 36; Berkok, 1958, 320.

dönülmüştür²⁹¹. Peçevi İbrahim, askerlerin Astrahan seferi dönüşü sırasında ağır savaş malzemelerini hendekler kazarak gömdüklerini ve II. Selim'in veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'ya "bütün bu masraflar ve yitirilenlerin hepsi senden tanzim olunmalı" diye buyurduğunu belirtmiştir²⁹². Kırım Hanı'nın bu aleyhte propagandasının asıl nedeni; Rusların, Kırım Hanı'nı kuruntuya sevk etmesidir. Kırım Hanlığı, Astrahan'ın Osmanlı tarafından fethedilmesiyle iç bağımsızlığını kaybetmekten korkmakta idi. Ruslar "Eğer kanal açılırsa, Türk kuvvetleri Hazar'a inecek, Kırım tamamen Osmanlı çemberine girecek, istikbalde Kırım istiklalini kaybedecektir" telkininde bulunmakta idiler²⁹³. Kırım Hanı'nın aleyhte propagandasının yanı sıra kalenin kuşatılması için gerekli büyük topların götürülmemesi ve Astrahan kalesindeki Rusların direnişi de unutulmamalıdır²⁹⁴. Bu sefer ile ilgili Rusların elçi raporlarına baktığımızda, Novosilytsev'in raporunda "*Osmanlı ordusunun Kefeli Kasım Bey'in komutasında 8 sancakbeyi ve 25 bin asker, Kırım Hanı komutasında 50 binden fazla asker bulunduğunu*" aktarmakla birlikte Astrahan'a giden Türklerin ve Tatarların fazla kayıp vermediklerini lakin geri dönüş sırasında askerlerin kaybolduklarını açlık ve susuzluktan öldüğünü belirtmektedir²⁹⁵. Mustafa Cezar, Osmanlı ordusunun mevcudunu 15 bin sipahi ve 3 bin yeniçeriden oluşmakta olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber 30 bin Kırım askeri bulunmakta idi²⁹⁶. Bir diğer Rus elçisi Malytsev ise, raporunda Astrahan seferini ve kanal kazılması sürecini şu şekilde aktarmaktadır: "Don'un Volga'ya bağlandığı yerde iki hafta kaldık. Kazmayı ve kadirgaları sürüklemeyi denediler ancak güç yetiremediler ve Türkler küfürler ile paşanın yanına gelerek: "*Sen, Don ile Volga nehirlerini bir yere akıtmanın mümkün olduğunu söylemiştin, şimdi bu söylediklerinin de yalan olduğunu gördük. Padişahı zarara soktun ve rezil ettin*"²⁹⁷ dediklerini yazmaktadır. XVII. yüzyılda Kafkasları gezen Evliya Çelebi, Astrahan coğrafyasında "*çok derin hendeklerin hala daha mevcut olduğunu*" anlatmaktadır²⁹⁸. 1570 yılında IV. İvan,

²⁹¹ Kunt, Tarihsiz, 128; Cezar, 1959, C. 3, 1269; Karagöz, 1993, 42; Mücteba İlgürel, "Zirveden Dönüş II. Selim'den III. Mehmed'e", *Türkler*, C. 9, Edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2014, s. 645; Finkel, 2020, 143.

²⁹² Peçevi İbrahim Efendi, 1981, C. 1, 331.

²⁹³ Şimşirgil, 2017, C. 5, 32-33.

²⁹⁴ İnalçık, 2017, 115.

²⁹⁵ *Rus Elçi Raporlarında Astrahan Seferi*, Haz. İlyas Kamalov, TTK Yay., Ankara, 2011, s. 33-34.

²⁹⁶ Cezar, 1959, C. 3, 1268-1269.

²⁹⁷ *Rus Elçi Raporlarında...*, 2011, 7.

²⁹⁸ Bilge, 2015, 125.

II. Selim'e elçi ile gönderdiği bir mektupta dostluk için neler yapabileceğini sormuş ve II. Selim de Kabartay'da Rusların inşa ettirdiği kalelerin yıkılması, Müslüman hacılara zorluklar çıkarılmaması ve Moskova'da alıkonulan Kırım prenslerinin serbest bırakılmasını istemişti. II. Selim'in bu isteklerinin sebebi, Osmanlı'nın Kıbrıs seferinde olması ve kuzeyde olumsuz ilişkileri faal bir durumda bırakmamak istemesidir²⁹⁹. Osmanlı Devleti, Astrahan seferi sonrasında hem doğuda hem de batıda büyük seferler düzenlemiştir. Buna rağmen, Rusların yayılışını yakından takip etmiş ve İstanbul'a gelen elçilerden Kazan ve Astrahan'ı boşaltmasını istemiştir. Lakin bu teklif Ruslar tarafından hiç uygulanmamıştır³⁰⁰. Osmanlı Devleti, Kafkas seferine çıkmadan önce bölge halklarının, Doğu Karadeniz sahillerine akınlar yaptığı bilinmektedir³⁰¹. Lakin bu durumun yanında 1576 yılındaki bir hükme bakacak olursak, Taman Adası'ndaki Çerkeslerin kendi içişlerinde beylerine bağlı oldukları belirtilmiş ve Kefe beylerbeyinden Çerkeslerin içişlerine karışılmaması istenmiştir³⁰².

Halil İnalçık, Osmanlı-Safevi savaşlarını üç aşamada inceler. Bunlar; I. aşama: 1578'de başlayıp 1590 yılında İstanbul Antlaşması ile sona eren dönem, II. aşama: I. Abbas'ın 1590 yılında imzalanan İstanbul Antlaşması'ndan hoşnut kalmayarak karşı saldırıya başlayıp 1618 yılında imzalanan barış antlaşması dönemi, III. aşama ise, Safevi Devleti'nin 1623 yılında Bağdat, Musul ve Kerkük'ü alması ile başlayıp 1639 yılındaki Kasr-ı Şirin Antlaşması'na kadar olan dönemdir³⁰³.

III. Murad dönemi Osmanlı tarihinin Kafkaslardaki en önemli fetih hareketlerinin gerçekleştiği dönemdir. 1555 yılında imzalanan Amasya Antlaşması ile Osmanlılar ile Safeviler 23 yıl barış içerisinde yaşayabilmişlerdir. 1578 yılında başlayacak olan Osmanlı-Safevi savaşı öncesinde Marcontanio Barbaro Osmanlı Devleti'nin Safevi Şahı'na karşı tutumunu şu şekilde anlatmaktadır; Şu anda barış içerisinde bulunan Osmanlı ile Safevi devletleri gerek önceden yaşadıkları savaşlar gerekse gücünün büyüklüğünden dolayı Türkler'in en fazla nefret ettiği hükümdar Safevi şahıdır. Yalnızca büyük bir

²⁹⁹ Turan, 1993, 437.

³⁰⁰ Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK Yay., Ankara, 1999 s. 31.

³⁰¹ BOA, A, DVNSMHH, d, 12, 980 (15/Rebiulevvel/979-7/Ağustos/1571).

³⁰² BOA, A, DVNSMHH, d, 28, 903(26/Şaban/984-18/Kasım/1576).

³⁰³ İnalçık, 2015, C. 1, 181-183.

askeri gücün yanında iki devlet arasındaki geniş sınır ve her an Ruslar ile ittifak yapabileceklerinden çekinmektedir. Bunun yanında mezhep farklılıkları ve Safevi Şahi'nin Avrupalı hükümdarlar ile Osmanlı aleyhtar ittifaklardan dolayı Osmanlı-Safevi ilişkileri hep problemlidir³⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ne savaş ilanına bakacak olursak; savaş ilanına fırsat sağlayan gelişme, Şah Tahmasb'ın 1576'da vefatının ardından Safevi Devleti'nin aşiretler arası ve hanedan içi yıpratıcı kavgalara girmesi ve bu istikrarsızlığın tetiklediği doğudaki Özbek istilâsıydı³⁰⁵. Savaş ilanının en önemli sebebi ise Gilan'dan gelen bir Türk kervanın Safevilerin saldırısına uğraması ve Safevilerin Osmanlı Devleti hudutlarına tecavüzler idi³⁰⁶. Türk tüccarların öldürülmesinden dolayı Safevi Devleti ilk önce çavuşlar göndermiş, daha sonra ise elçiler göndermiştir. Lakin Osmanlı Devleti'ne tatmin edici bilgiler vermediği için çavuş ve elçileri hapsedmiştir³⁰⁷. Bir diğer sebep de, Safevi Devleti'nin Anadolu'daki Kızılbaş Türkmenleri isyana teşvik etmesidir³⁰⁸. Ancak, Sokullu Mehmed Paşa I. Süleyman döneminde Osmanlı Devleti'nin Safevi savaşlarında ne sıkıntılar çektiğini bildiğinden 1578 yılında başlayacak olan Safevi seferine muhalifti. Lakin kubbe vezirlerinden olan Lala Mustafa Paşa ve Koca Sinan Paşa, Safevi üzerine bir sefer tertiplenmesini istemekteydi³⁰⁹. Şah Tahmasb'tan sonra tahta oturan oğlu Haydar Mirza'nın öldürülmesi üzerine Safevi Devleti'nde iç karışıklık ve taht mücadelesi yaşanmış, tahta Şah II. İsmail oturmuştu. Lakin bir buçuk yıl hükümdarlık yapmıştır. Sonra Safevi tahtına Hüdabende adında kardeşi geçmiştir. Osmanlı Devleti Safevilerin içinde bulunduğu bu karışıklıktan faydalanarak Safevi Devleti'ne savaş ilan etmiştir. Üçüncü vezir Lala Mustafa Paşa Erzurum, dördüncü vezir Koca Sinan Paşa ise Bağdat bölgesine serdar tayin edilmiştir. Daha sonra ise bu iki serdarın ittifak edemeyeceği görülerek Koca Sinan Paşa görevinden alınmış ve Lala Mustafa Paşa Şirvan'ın fethi ile görevlendirilmiştir³¹⁰.

³⁰⁴ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1574-1623)*, C. 3, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 405-406.

³⁰⁵ Fleet, 2016, 73.

³⁰⁶ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *İA*, C. 8, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 616.

³⁰⁷ İnbaşı-Gülsoy-Yağcı, 2012, 210.

³⁰⁸ Bilge, 2015, 91.

³⁰⁹ Cezar, 1959, C. 3, 1316.

³¹⁰ Lokmacı, 2015, 712-714; Finkel, 2020, 155.

Osmanlı ordusu sefere çıkmadan bölgede bulunan Osmanlı'ya tabi Gürcü Beyleri'nden Levend Han'ın 1578 baharında başlayacak olan sefer için hazırlıklarını yapması ve Erzurum beylerbeyinin mahiyetinde olacağı bildirilmiştir³¹¹. 1578 yılında Kefe Bey'i Kasım Bey'e gönderilen bir emirde seferde görevli olan cebeciler için hayvanların tedarik edilmesi istenmiştir³¹². Aynı zaman da Kefe Beyi'nden tüfekçi gönderilmesi de talep edilmiştir³¹³.

Lala Mustafa Paşa ile Koca Sinan Paşa'nın serdar tayin edildiği dönemde iki paşanın arasındaki sıkıntının çözülmesi için III. Murad veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'yı görevlendirmiştir. Veziriazam serdarlık ve önlemler hakkında Lala Mustafa Paşa ile görüştüğünde Lala Paşa, “*Önlemimiz Allah'a dayanır. Bölgeye gittiğinde ileri gelenlerle görüşmeler yaparak, uygun görülen şeyleri yapacağını*” belirtmiş, Koca Sinan Paşa ise, “*Önce Tebriz ve Şirvan'ı ikinci olarak da Hemedan ve İsfahan'ı fethedeceğini*” ifade etmiştir. Sokullu Mehmed Paşa bu bilgileri III. Murad'a arz ettiğinde serdarlık Lala Mustafa Paşa'ya tevcih olunmuştur³¹⁴. Hatta bu iki paşadan hangisinin serdar tayin edilmesi III. Murad'ın rüyalarına kadar girer, Şeyhi Şüca Dede'ye danıştığı bilinmektedir³¹⁵. Dönemin Şeyhülislamı Kadızade Ahmed Şemsüddin Efendi, 1 Ocak 1578 günü serdar Lala Mustafa Paşa'ya seferin uygunluğu fetvasını vermiştir³¹⁶. Tatar Hanı Mehmed Giray'a gönderilen bir hükümde Şirvan üzerine serdar tayin edilen Lala Mustafa Paşa'nın 5 Nisan 1578 günü sefer için Üsküdar'a geçtiği bildirilmiştir³¹⁷.

Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti'ne savaş ilan ettiği sırada İstanbul'da bulunan Avusturya elçisinin yanında vaiz olan Stephan Gerlach askerlerin bu seferden pek hoşnut olmadıklarını belirtmiştir. Bunun sebebini ise coğrafyanın zor bir yapıda olması, ordunun zayıf vereceğini ve kıtlık yaşanacağını düşünmesi olduğunu belirtir³¹⁸. Bu durumu Murphey de belirtmekte ve Kafkasya cephesinin

³¹¹ BOA, A, DVNSMHH, d, 32, 83 (20/Şevval/985-31/Aralık/1577).

³¹² BOA, A, DVNSMHH, d, 32, 302 (21/Safer/986-29/Nisan/1578).

³¹³ BOA, A, DVNSMHH, d, 32, 304 (21/Safer/986-29/Nisan/1578).

³¹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, Haz. Mustafa H. Eravcı, TTK Yay., Ankara 2014, s. 6; Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 2, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982, s. 33; Ahmed Cevdet Paşa, 1305, 67.

³¹⁵ *Kitâbü'l-Menâmât Sultan III. Murad'ın Rüya Mehtupları*, Haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014, s. 268.

³¹⁶ Kırzioğlu, 1998, 280-281.

³¹⁷ BOA, A, DVNSMHH, d, 32, 303 (21/Safer/986-29/Nisan/1578); Bekir Kütükoğlu, “Lala Mustafa Paşa”, *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 74.

³¹⁸ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, C. 2, Çev. Türkis Noyan, Edt. Kemal Beydilli, Kitap Yay., İstanbul, 2007, s. 719.

sarp Dağlık olduğundan dolayı askerlerin isteksiz bir biçimde sefere katıldıklarını aktarmaktadır³¹⁹. Ayrıca, Kafkasya bölgesinin soğuk hava şartları ve bu sebepten dolayı yaşanan kıtlık Osmanlı ordusunu olumsuz yönde etkilemiştir³²⁰.

1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevi savaşı Osmanlı kroniklerinde Acem seferi olarak nitelendirilse de Osmanlı ordusunun asıl hedefi Gürcistan ve Şirvan olmuştur. Bu hedeflerin içerisine daha sonra Dağıstan'da dahil edilmiştir³²¹. Osmanlı ordusunun serdarı olarak tayin edilen Lala Mustafa Paşa'nın komutasında yaklaşık 100 bine yakın asker bulunmakta idi³²². Lamartine ise Lala Mustafa Paşa komutasındaki orduda asker sayısının 200 bin olduğunu belirtmektedir³²³. Lala Mustafa Paşa, Ardahan'da iken gönderdiği bir mektupta, "İslam askerinin yolunu kesmemesini söyler lakin yolu keserse Allah'ın yardımı ile cezanızı veririz" şeklinde Tokmak Han'ı uyarmıştır³²⁴.

Osmanlı ordusu ile Ardahan üzerinden Gürcistan'a giren Lala Mustafa Paşa'nın Safevi Devleti ile ilk mücadelesi Çıldır Ovası'nda 23 Temmuz 1578 günü Tokmak Han komutasındaki ordu ile gerçekleşmiştir³²⁵. Çıldır Muharebesi iki taraf içinde çok zor şartlar altında cereyan etmiştir. Yağmurlu bir havada gerçekleşen bu muharebede ateşli silahlar barutların ıslanmasından dolayı kullanılamamıştır. Akşama kadar devam eden muharebede Tokmak Han ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştır³²⁶. Çıldır Savaşı sonrasında Safevi Devleti'nin zayıflığının tespit edilmesi emri verilmiş ve savaş sahasında yapılan sayımda 5000 kayıp verdiği ve 500 tane de tutsak alındığı belirtilmiştir³²⁷. Bu savaş sırasında Osmanlı ordusu ise 13 sancakbeyini kaybetmiştir.

³¹⁹ Murphey, 2007, 119.

³²⁰ Zafer Karademir, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlık(1560-1660)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2014, s. 58.

³²¹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 3, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2011, s. 20-21.

³²² Kırzioğlu, 1998, 282-283.

³²³ Alphonse De Lamartine, *Osmanlı İmparatorluğu*, C. 2, Çev. Serhat Bayram, Sabah Gazetesi Yay., İstanbul, 1991, s. 526.

³²⁴ Şimşirgil, 2015, C. 3, 90.

³²⁵ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 58-59.

³²⁶ Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. 1, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 118-119; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, C. 2, Haz. Şevki Nezihî Aykut, TTK Yay., Ankara, 2004, s. 264-265; Lokmacı, 2015, 718-721; Cezar, 1959, C. 3, 1320-1321; Zinkeisen, 2011, C. 3, 408.

³²⁷ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 36.

Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Safevi ordusuna karşı direnişi Osmanlı ordusuna zaferi getirmiştir³²⁸.

23 Temmuz 1578 tarihindeki Çıldır muharebesinden sonrasında Osmanlı ordusu kazandığı galibiyet ile bir taraftan Ardahan Sancakbeyi Abdurrahman Bey'in serdarlığıyla Çıldır ve Tümük, diğer taraftan Hirtız ve Ahılkelek'i zaptederek ilerlerken, bir taraftan da buraların muhafazası için kuvvetler bırakmıştır. Sonra Yenikale önünden geçilip Gürcü prenslerinden, Vahtang ve Amilahori'nin ülkesine varılarak itaatleri sağlanmıştır. Osmanlı ordusu, 24 Ağustos 1578'de Tiflis'e ulaşmıştır. Tiflis'in korunması için görevli olan Safevi komutanı Davut Han³²⁹, şehri terk etmiş ve böylece şehir kolayca Özdemiroğlu Osman Paşa tarafından Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçirilmiştir³³⁰. Tiflis'ten kaçan halk bir süre sonra şehre geri dönmüş, ileri gelenlerine in'am ve ihsanlarda bulunulmuştur³³¹. Tiflis beylerbeyine gönderilen bir hükümde Davud Han'ın Osmanlı Devleti'ne itaat ettiği ve Levend Han ile birlikte Gürcistan ve Şirvan arasını muhafaza ettikleri belirtilmektedir³³². 1579 yılında Safevi Devleti, Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Tiflis şehrini kuşatmış, kale içerisinde kıtlık baş göstermeye başlamıştır. Buğday'ın kilosu bin akçe, arpanın kilosu 800 akçeye satılmaya başlamıştı. Öyle ki yiyecek buğday ve arpa bulunamayınca şehirde bulunan deve, köpek ve kediler bile satılmaya başlanmıştır. Yine de bu sebeplerden dolayı şehir teslim olmamıştır³³³. Daha sonra ise, Gürcü prensleri Miret beyi Açıkbaş Han, Şirvan ile Revan arasındaki Kartli beyi Levend oğlu Aleksandr Han, Osmanlı Devleti'nin otoritesi altına girmişlerdir³³⁴.

Gürcistan, Osmanlı Devleti tarafından ele geçirilmesi sonrasında dört eyalete bölünmüştür. Bu eyaletler; Tiflis, Kahetiye, Sohum ve Guri'dir³³⁵. Tiflis beylerbeyliği Mehmed Paşa'nın, Kakhetiya bölgesi Aleksandr Han'ın, Ereş bölgesi Kaytas Paşa'nın, Sohum bölgesi ise Haydar Paşa'nın kontrolüne

³²⁸ Jorga, 2005, C. 3, 207; İlgürel, 2014, 650.

³²⁹ Davud Han, "Müslüman oldum" diyerek Kızılbaş olmuş idi. Safevi Devleti Şahı olan Tahmasb'ın ise kayını idi. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, 2014, 113-114.

³³⁰ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 38; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 2, 268; Gökçe, 1979, 27. Karagöz, 1993, 50.

³³¹ Reyhan Şahin Allahverdi, *Kafkas Fatihisi Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2016, s. 110.

³³² BOA, A, DVNSMHM, d, 46, 468 (24/Şevval/986-24/Aralık/1578).

³³³ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 51.

³³⁴ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 38; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 59.

³³⁵ Mirza Bala, "Gürcistan", *İA*, C. 4, MEB Yay., İstanbul 1977, s. 842.

verilmiştir³³⁶. Jorga, Gürcistan'ın yönetiminin Aleksandr Han'a verildiğini belirtmektedir³³⁷. Daha sonraki dönemlerde ise oğullarına da sancıklar verilmiştir³³⁸. 73 numaralı mühimme defterinde Zekim hâkimi Aleksandr Han'a gönderilen hükümde, kendi kontrolü altındaki bölgede bulunan Şirvan ve Gence'de yaşayan reayayı göndermemesi ve sözü edilen bölgeden gelen reayayı kontrolü altındaki bölgeye sokmaması emredilmektedir³³⁹.

İran üzerine yapılan seferin önemli merhalelerinden biri de Koyungeçidi Muharebesidir. Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun, 9 Eylül 1578'de Kür Nehri'nin Koyun Geçidi'nde Tebriz valisi Emir Han komutasındaki 20.000 kişilik Safevi ordusunu mağlup ederek Şirvan'ı fethetmiştir³⁴⁰. Şirvan'ın fethinden haberdar edilen III. Murad şeyhi Şüca Dede'ye de haber vermiş ve kızılbaşın kılıçtan geçirildiğini söylemiştir³⁴¹. Şirvan'ın merkezi olan Şemahi ele geçirilerek bölgede Osmanlı Devleti'ne bağlı Şirvan eyaleti kurulmuştur. Bu eyaletin merkezi ise Demirkapı olmuştur. Şirvan beylerbeyliği ise Özdemiroğlu Osman Paşa'ya verilmiştir³⁴². Özdemiroğlu Osman Paşa Yemen-San'a fatihi olan Özdemir Paşa'nın oğludur. Baba tarafından Dağıstan coğrafyasından Mısır'a getirilen Çerkeslerden olduğu bilinmektedir³⁴³. Şirvan'ın fethinden sonra Lala Mustafa Paşa geri çekilmiştir. Özdemiroğlu Osman Paşa Dağıstan bölgesinde kalarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bölgede gösterdiği faaliyetler ve Sünni halk ile kurulan iyi ilişkiler halkın Osmanlı'ya bağlı kalmasını sağlamıştır³⁴⁴. Özdemiroğlu Osman Paşa'ya gönderilen bir hükümde, Tatar askerleriyle Mehmed Giray Han'ın Demirkapı'dan Şirvan'a geldiği ve birlikte hareket edilmesi istenmiştir³⁴⁵. Aynı tarihte Kırım Hanı'na gönderilen bir diğer hükümde ise, Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa

³³⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, 2014, 148-149; Cezar, 1959, C. 3, 1326.

³³⁷ Jorga, 2005, C. 3, 208.

³³⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, 2014, 161.

³³⁹ BOA, A, DVNSMHHM, d. 73, 726 (14/Zilhicce/998-14/Ekim/1590); Ömer Bayramoğlu, 73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (277-433), Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2018, s. 84-85.

³⁴⁰ Danişmend, 2011, C. 3, 34-35; Bilge, 2015, 96.

³⁴¹ Kitâbü'l-Menâmât..., 2014, 294.

³⁴² Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 43; Lokmacı, 2015, 725-726; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 59.

³⁴³ Kemal Çiçek, "Osman Paşa-Özdemiroğlu", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 471; Danişmend, 2011, C. 3, 133-134.

³⁴⁴ Karagöz, 1993, 59-60.

³⁴⁵ BOA, A, DVNSMHHM, d. 38, 322 (26/Rebiulahir/987-22/Haziran/1579).

ile müşavere edilerek Buhara ve Komuk Hanlıklarına da haber gönderilmek suretiyle Safevi Devleti'nin üzerine yürünülmesi emredilmiştir³⁴⁶. Kırım Hanı'ndan, Kefe'den Demirkapı'ya gelirken Kuban ve Terek Nehirlerinin üzerine bir kale yapması da istenmiştir³⁴⁷. Ancak Kırım Hanı'nın bu kaleyi yapamayacağı anlaşılmış, kalenin yapımından vazgeçilmiştir³⁴⁸.

Lala Mustafa Paşa da Şirvan'dan ayrılmadan bölgede bulunan Çerkes ve Abaza beylerine hilatlar göndererek bu beylerin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını sağlamıştır³⁴⁹. Jorga, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Dağıstan bölgesinde bulunduğu dönemde dağ ülkesinin kralının kızı ile evlenerek halkının Osmanlı Devleti'ne tabiiyetini sağlamak amaçladığı belirtmiştir³⁵⁰. Sokullu Mehmed Paşa'nın öldürülmesi üzerine İstanbul'da Koca Sinan Paşa'ya sadık adamları Lala Mustafa Paşa'yı başarılarına rağmen serdarlık görevinden azlettirerek yerine Koca Sinan Paşa'nın getirilmesini sağlamışlardır³⁵¹. Safevi harpleri sırasında İstanbul'da bulunan seyyah Breüning Lala Mustafa Paşa'nın görevden alınmasının sebebini başarısızlık ve rüşvet kuşkusu olarak aktarmaktadır³⁵². Hatta Sokullu'dan sonra veziriazam olan Semiz Ahmed Paşa'nın ölmesi üzerine Lala Mustafa Paşa'ya üç ay boyunca sadaret kaymakamlığı görevi verilmiş ve üç ayın sonunda mühür Koca Sinan Paşa'ya tevcih edilmiştir³⁵³. Safevi Devleti, 7 Ocak 1581 günü Osmanlı Devleti'ne sulh için elçiler göndermiştir. Osmanlı Devleti'ne I. Süleyman dönemindeki sınırları kabul edildiği bildirilir. Lakin bu kabul görmez. Osmanlı Devleti'nin prensipleri ise "Türk atının ayak bastığı yerler Türkiye'ye aittir" şeklide olmuştur. Lakin bir bu şekilde bir barış gerçekleşmez³⁵⁴.

Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesindeki en önemli savaşlarından biride Özdemiroğlu Osman Paşa komutasındaki Meşaleler Savaşı'dır. Bu savaş, Osmanlı ordusunun, İmam Kulu Han komutasındaki 50 bin kişilik Safevi ordusu ile

³⁴⁶ BOA, A, DVNSMHH, d, 38, 324 (26/Rebiulahir/987-22/Haziran/1579).

³⁴⁷ BOA, A, DVNSMHH, d, 43, 206 (20/Cemaziyelevvel/988-3/ Temmuz/1580).

³⁴⁸ BOA, A, DVNSMHH, d, 43, 480 (20/Şaban/988-30/Eylül/1580).

³⁴⁹ Karagöz, 1993, 32.

³⁵⁰ Jorga, 2005, C. 3, 208.

³⁵¹ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 57-58; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 2, 280; Lokmacı, 2015, 736.

³⁵² Hans Jacob Breüning, *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk: İstanbul 1579*, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 114.

³⁵³ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 59; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 2, 280-281; Mehmet İpşirli, "Koca Sinan Paşa", *DİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 138.

³⁵⁴ Danişmend, 2011, C. 3, 78.

karşılaşmasıyla başlamıştır. Başlangıç tarihi hakkında ihtilafli görüşler olsa da savaşın 11-18 Rebi'ül-ahir (4 Mayıs-11 Mayıs) günleri arasında gerçekleştiği düşünülmektedir. Meşaleler Savaşı denmesinin sebebi ise iki tarafında geceleri meşaleler yakarak savaşmalarından kaynaklanmaktadır³⁵⁵. Jorga, İmam Kulu Han'ın adını Ali Kulu Han olarak belirtmiştir³⁵⁶. Osmanlı kroniklerine Meşaleler Savaşı olarak geçen bu savaş üç gün, üç gece sürmüştü ve bu galibiyet ile Osmanlı Devleti'nin, Kafkaslardaki üstünlüğü tescillenmiştir³⁵⁷. Savaş sırasında kaçan Safevi askerlerini durdurmak için İmam Kulu Han'ın "hay korkaklar, niçin kaçırsınız, şahın çöreği size haram olsun" diyerek bağırması da askerleri durduramamış olduğu rivayet edilmiştir³⁵⁸.

Özdemiroğlu Osman Paşa savaş sonrasında Safevi ordusu içerisinde yer alan Gürcü beylerinden, sadece ikisinin Safevi Devleti'ni desteklemediğini bildirmesinden dolayı bu beylere Han'lık verilerek Levend Han'ın yanına gönderilmiştir. Diğer beyler ise kılıçtan geçirilmiştir. Savaş sahasında ölen Safevi askerleri de deftere kaydedilmiştir. Deftere kaydedilen Safevi askerinin toplam sayısının 7.500 kişi olduğu tespit edilmiştir. Bu askerlerin kellesinden kuleler yapılmıştır. Allahverdi'nin Âsafî'den naklettiği bilgilere bakacak olursak; Safevi ordusunun geri çekilmesi üzerine Safevi askerlerinin geride bıraktığı çadırlar, bu çadırların içerisinde bulunan kadınlar, mücevherler, altınlar, kılıçlar ve her türlü baharatlar Osmanlı askerleri tarafından yağma edilmiştir³⁵⁹. Safevi ordusunun 3000 kadar da esir verdiği bilinmektedir. Lamartine ise, Safevi Devleti'nin 30 bin askerinin öldürüldüğünü, 20 bin kadarının tutsak edildiğini ve Özdemiroğlu Osman Paşa'nın ise 10 bin kesik başı yığıldığından bahseder³⁶⁰. Bu galibiyet ile birlikte Osmanlı ordusu Dağıstan'ın tamamını geçerek Bakü'ye kadar ilerlemiştir³⁶¹. 6 Haziran 1583 günü Şemahi'ye gelen Özdemiroğlu Osman Paşa burada bir kale yapmak için temel kazdırmış ve kırk beş gün içinde kalenin inşaatı tamamlanmış ve Şemahi'nin kontrolü Amasya beyi Mustafa Bey'e verilmiştir³⁶².

³⁵⁵ Danişmend, 2011, C. 3, 90-91; İlgürel, 2014, 650-651; Boyar, 2016, 184; Karagöz, 1993, 66-67.

³⁵⁶ Jorga, 2005, C. 3, 212.

³⁵⁷ İnbaşı-Gülsoy-Yağcı, 2012, 212.

³⁵⁸ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 75.

³⁵⁹ Allahverdi, 2016, 213.

³⁶⁰ Lamartine, 1991, C. 2, 529.

³⁶¹ Zinkeisen, 2011, C. 3, 411.

³⁶² Şimşirgil, 2017, C. 5, 109.

Sultan III. Murad, Kafkasya'daki Osmanlı hâkimiyetini pekiştirmek için bölge halklarını da yanına çekmeye çalışıyor idi. 1583 yılında 21 Çerkes beyine bu sebepten dolayı hilatlar göndermiştir³⁶³. 28 Ocak 1583'de Aleksandr Han'a gönderilen bir hükümde Osmanlı Devleti'ne bağlı olmaya devam etmesi istenmiştir³⁶⁴.

Lala Mustafa Paşa'dan sonra serdarlık görevi Koca Sinan Paşa'ya verilmiştir. Koca Sinan Paşa ile görüşen III. Murad, Şah'ın gönderdiği mektuplara bakmış ve Şah'ın niyetinin hiçbir zaman barış yapmak olmadığını söylemiştir. Ayrıca Reisülküttab Mollacık'ı da çağırarak "Sen sözlerin manasını bilirsin niçin bu mektuplardan bir sonuç çıkmayacağını serdara söylemedin" diyerek reisülküttabı azlederek taş gemilerinde kürek cezasına göndermiştir³⁶⁵. Safevilerin istedikleri şartlar kabul edilmemiştir. Bu durumun fethedilen bölgeleri tehlikeye düşürdüğünü ve ordunun moralini bozduğunu düşünen III. Murad, Koca Sinan Paşa'yı hem veziriazamlıktan hem de serdarlıktan azletmiştir. Yerine ise veziriazam olarak Kanijeli Siyavuş Paşa'yı getirmiştir. Siyavuş Paşa sefere gitmeyerek Şark serdarı olarak yerine Ferhad Paşa'yı görevlendirmiştir³⁶⁶. Ferhat Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 15 Ağustos 1583 günü Revan şehrine girmiştir. Şehrin muhafızları Osmanlı ordusunun geldiğini duyunca kaçmış ve şehir kolaylıkla ele geçirilmiştir. 18 Ekim 1583 günü Revan beylerbeyliği kurulmuş ve Sokulluzade Hasan Paşa beylerbeyi olarak tayin edilmiştir³⁶⁷. Çukur Sa'ad beylerbeyliği ve onun merkezi Revan 1583-1603 ve 1724-1735 yılları arasında Osmanlı hâkimiyeti altında bulunmuştur³⁶⁸.

Ferhat Paşa'nın serdarlığı süresince Safeviler üzerine başarılı seferler gerçekleştirilmiştir. Lakin Kırım'daki karışıklığı ortadan kaldırdıktan sonra, İstanbul'a dönen Özdemiroğlu Osman Paşa 28 Temmuz 1584 günü veziriazam olmuş, 15 Mart 1585 günü kendisine Şark serdarlığı görevi verilmiştir³⁶⁹. Bu

³⁶³ Boyar, 2016, 185.

³⁶⁴ BOA, A, DVNSMHM, d, 48, 798 (4/Muharrem/991-28/Ocak/1583).

³⁶⁵ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 68-69.

³⁶⁶ Mahmut Ak, "Siyavuş Paşa-Kanijeli", *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 312; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 79; Lokmacı, 2015, 741.

³⁶⁷ Bilge, 2015, 103.

³⁶⁸ Hoşkadem Hasanova, "Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti (1583-1590)", *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 509.

³⁶⁹ Şeyh Vefâyi Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2019, s. 44-45; Mehmet İpşirli, "Ferhad Paşa", *DİA*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 383. Lokmacı, 2015, 753-754.

seferde Osmanlı ordusu kıtlık sebebiyle pek çok zayıf vermesine rağmen 22 Eylül günü Tebriz fethedilmiş ve 23 Eylül günü Tebriz eyaleti kurulmuştur. Böylece Güney Kafkasya tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir³⁷⁰. Tebriz’i ele geçiren Özdemiroğlu Osman Paşa, 18 Ekim günü hastalanarak yatağa düşmüş, hastalığı çok hızlı bir şekilde ilerlemiş ve 30 Ekim günü yatsı namazından sonra vefat etmiştir. Talikîzâde, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın ölüm sebebini “âftâb âteş-i iltihâb ile odlara yakup nâ’i-i dil-sûz-ı sûz-ı efrûz paşa-yı cihân-güşây menzil-i bî-bekadan irtihâl” şeklinde ifade etmiştir. Türkmen Beğ Münşî, Paşa’nın ölümünü naklederken herhangi bir hastalığı olmadığını ve Özdemiroğlu Osman Paşa’nın aniden öldüğünü belirtmektedir. Bekir Kütükoğlu ise Özdemiroğlu Osman Paşa’nın ölüm sebebini hunnak (anjin) olduğunu kaydetmiştir³⁷¹. Özdemiroğlu Osman Paşa’nın vefat ettiği haberi bir süre gizli tutulmuş ve vasiyeti üzerine Diyarbakır’a defnedilmiştir³⁷². Osmanlı Devleti, Özdemiroğlu Osman Paşa’nın vefatının Safeviler tarafından duyulacağını düşündüğünden ve bir saldırıya karşın, Tatar Han’ı İslam Giray’ın askerleriyle ve kendine tabi Çerkes ve Nogaylar ile birlikte orduya katılması istenmiştir³⁷³. Gerçekten de Özdemiroğlu Osman Paşa’nın vefat etmesinden dolayı Safeviler “*Adı yaman serdarınız öldü*” diyerek şenlikler yapmıştır³⁷⁴. Şark serdarı Özdemiroğlu Osman Paşa’nın vefat etmesi üzerine Ferhad Paşa ikinci kez serdar tayin edilmiştir³⁷⁵. Bu savaş sırasında Nahçıvan bölgesi halkı topraklarının daha fazla zarar görmemesi için 1586 yılında Nahçıvan sancak olarak yeni kurulan Nahçıvan beylerbeyliğine ve Revan beylerbeyliğine bağlanmıştır³⁷⁶. Bunun yanında Şemhal Han’a gönderilen bir hükümde dört oğluyla birlikte Osmanlı Devleti’ne hizmete devam etmesi istenmiştir³⁷⁷. 27 Nisan 1587’de Gürcistan ümerasından Aleksandr Han’a gönderilmiş bir hükümde göstermiş olduğu hizmetin zayii olmayacağı bildirilmiştir³⁷⁸. Tabi bu dönemde Osmanlı Devleti’nin hizmetinde bulunan

³⁷⁰ Danişmend, 2011, C. 3, 121; Bilge, 2015, 104.

³⁷¹ Allahverdi, 2016, 284-287.

³⁷² Çiçek, 2007, 473.

³⁷³ BOA, A, DVNSMHH, d, 60, 274 (29/Zilhicce/993-22/Aralık/1585).

³⁷⁴ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 93.

³⁷⁵ Bilge, 2015, 104.

³⁷⁶ Sadık Müfit Bilge, “16 ve 18 Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Nahçıvan Sancağı”, *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 62.

³⁷⁷ BOA, A, DVNSMHH, d, 61, 213 (21/Ramazan/994-5/Eylül/1586).

³⁷⁸ BOA, A, DVNSMHH, d, 62, 98 (16/Cemaziyelevvel/995-24/Nisan/1587).

kişilerin Safevi Devleti'ne sığındığı da olmuştur³⁷⁹. Ancak, 1588-1589 yıllarına gelindiğinde Safevi Devleti çok zor bir dönem geçirmiştir. Bu durumun bir sebebi Osmanlılar iken diğer sebebi de Özbek Hanlığı idi. Özbekler söz konusu yıllarda Amuderya'yı geçip Herat, Meşhed ve Nişabur'u kontrolleri altına almışlardı³⁸⁰. III. Murad her konuda fikrini danıştığı, rüyalarını yorumlattığı Şeyh Şüca Dede'ye Safeviler ile sulh yapılıp yapılmamasını fethedilen yerlerin hangilerinin elde tutulmasının gerektiğini sorduğu bilinmektedir³⁸¹.

Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında yaşanan 11 yıl, 11 ay, 16 gün gibi uzun bir süre devam eden savaşlar 21 Mart 1590 yılında imzalanan barış antlaşması ile sona ermiş, Kafkasya ile Azerbaycan'ın Osmanlı Devleti'ne katılması sağlanmıştır³⁸². Söz konusu antlaşmayı imzalamak üzere Şah Abbas'ın gönderdiği Haydar Mirza başkanlığında gelen elçi heyeti İstanbul'a gelmiş³⁸³ ve H. 998/M. 1590 ilkbaharında antlaşma imzalanmıştır. Böylece Tebriz ile Azerbaycan'ın Şirvan, Gürcistan, Loristan ve Şehrizer tarafı Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Yine antlaşmaya göre, Ashab-ı kirama bundan böyle küfredilmeyecek, gerek Hz. Peygamber'in karısı Hz. Aişe ve babası Hz. Ebubekir'e kötü söz söylenilmeyip bütün Sünniler aleyhinde lanet okunulmayacaktı³⁸⁴. Neticede, Osmanlı Devleti'nin sınırları bu anlaşma ile Gürcistan'dan Hazar Denizi'ne³⁸⁵, Güney Kafkasya'dan Kuzey Kafkasya'ya kadar genişlemiştir³⁸⁶. Şah Abbas'ın yeğeni olan Haydar Mirza İstanbul'da görüşmeler süresince rehin kalmış ve bu süre içerisinde Pertev Paşa sarayında konaklamıştır. Lakin Haydar Mirza İstanbul'da iken vefat etmiş, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesine yakın bir yere gömülmüş ve üzerine türbe inşa edilmiştir. Peçevi'ye göre bazı bağınaz kişiler cesedinin Osmanlı topraklarında kalmasını

³⁷⁹ Muhammed Uğurlu, *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (121-276)*, C. 1, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis, 2018, s. 169-170.

³⁸⁰ Finkel, 2020, 157.

³⁸¹ *Kitâbü'l Menâmât ...*, 2014, 308.

³⁸² Danişmend, 2011, C. 3, 161-162; İnalçık, 2020, 60; Bilge, 2015, 105.

³⁸³ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 174.

³⁸⁴ Rasim, 2000, C. 1, 169; Cezar, 1959, C. 3, 1365; Gümüş, 1999, 328.

³⁸⁵ Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Hazar Denizi'nde bir donanma kurulması için Bahr-ı Kulzüm (Hazar Denizi) kaptanlığını ihdas ettiği bilinmektedir. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âli, 2014, 317; Çiçek, 2007, 472; Danişmend, 2011, C. 3, 59.

³⁸⁶ Reyhan Şahin Allahverdi, "Evliya Çelebi ve Âşık Mehmed'in Gözünden 16 ve 17. Yüzyıllarda Dağıstan'ın Siyasi ve Sosyo-Kültürel Yapısı", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 79, Kafkaslar Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Temmuz-Aralık 2015, s. 151; Mustafa Budak, "Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar)", *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay, Ankara, 1999, s. 595.

uygun bulmamış, bu sebeple mezar açılarak kemikleri çıkarılmış ve ülkesine gönderilmişti. Üzerine inşa edilen türbe ise boş kalmıştı³⁸⁷.

Söz konusu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki fethettiği bölgeleri güvence altına almıştı. Ancak bölgenin muhafazası çok zordu. Zinkeisen'e göre Kandiye'nin, Venedik için muhafazası ne kadar zor ise İran ve Kafkasya'daki fetihlerin korunması da Osmanlılar için o kadar zordu. Ayrıca geliri az gideri çoktu³⁸⁸. Bununla birlikte Osmanlı Sultanı, daha önce İran'ın nüfuz alanı olduğu kabul edilen Kafkasların hâkimiyetini ve Azerbaycan'ı ele geçirerek büyük itibar kazanmıştı. Ancak 1590'ı takip eden yıllarda Şah Abbas, kendi kontrolü altında kalan topraklarda hâkimiyetini pekiştirmiş ve Gürcü kölelerden oluşturduğu, yeniçerilere benzer bir ordu kurmuştu. 1603-1604'te Şah Abbas yeniden saldırıya geçmiş, yalnızca Azerbaycan'ı değil, önemli bir kale olan Revan'ı da tekrardan ele geçirmişti³⁸⁹.

Osmanlı Devleti her ne kadar Kafkasya bölgesine hâkim olmuş olsa da bölgede yaşayan halklar, önemli şehirlere akınlarda bulunuyor ve eşkıyalık faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Bunlardan biri, Batum'da yaşanan eşkıyalık faaliyeti idi. 28 Temmuz 1596'da ise, Batum beylerbeyine gönderilen bir hükümde Abaza ve Gürcü tatifelerinin yaptığı saldırılara karşı önlem alınması istenmişti³⁹⁰. Elbette bu eşkıyalığın yanında Kafkasya bölgesi meliklerinin halka yaptıkları zulümlere ve eşkıyalık faaliyetlerine karşı gönderilen hükümler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, 15 Haziran 1595 tarihli Erzurum defterdarı ve Acara beylerbeyine gönderilen Dadyan hâkiminin eşkıyalığı ile ilgili hükümdür³⁹¹. 17 Haziran 1595 günü Gence ve Karabağ kadılarına gönderilen bir diğer hükümde, bölgedeki meliklerin halka zulüm ettiklerinden dolayı önlem alınması istenmekteydi³⁹².

³⁸⁷ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 111-112; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 2, 366.

³⁸⁸ Zinkeisen, 2011, C. 3, 414.

³⁸⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012, s. 72; Christoph K. Neumann, "Siyasi ve Diplomatik Gelişmeler", *Türkiye Tarihi 1603-1839 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, C. 3, Edt. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 67-68.

³⁹⁰ BOA, A, DVNSMHM, d, 74, 625 (2/Zilhicce/1004-28/Temmuz/1596); Ayşegül Hüseyinliklioğlu, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Olayları (1594-1607)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2001, s. 127.

³⁹¹ Hüseyinliklioğlu, 2001, 40.

³⁹² Hüseyinliklioğlu, 2001, 41.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. OSMANLI DEVLETİ'NDE KAFKAS KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI

Kuruluşundan II. Mehmed dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelerde Türk kökenli devlet adamları çoğunluğu oluşturmaktaydı. II. Mehmed, Osmanlı Devleti'nde güçlü bir konumda olan Çandarlı Halil Paşa'yı İstanbul'un fethine muhalif olması bahanesiyle idam ettirerek yerine devşirme kökenli lalası Zağanos Paşa'yı sadrazamlığa getirmişti³⁹³. Bu olayla birlikte Osmanlı Devleti'nde devşirme kökenli devlet adamları güçlenmeye başlamıştı. Devşirme usulüne bakacak olursak II. Murad döneminden itibaren uygulanmaya başlanmış ve Rumeli'deki Hıristiyan tebaanın çocukları devşirilmiştir³⁹⁴. Beş-Altı yılda bir gerçekleştirilen devşirme işlemi ilk dönemlerde mahallî yöneticiler tarafından yapılmakta iken³⁹⁵, II. Mehmed döneminden itibaren merkezden gönderilen memurlar aracılığı ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır³⁹⁶. Devşirilecek olan çocukların da belirli şartlar taşıması gerekmektedir. Bu çocukların genellikle asil olması esas koşullardan biriydi³⁹⁷. Lakin Yeniçeri ocağının kuruluştan itibaren belirlenmiş olan esaslar zaman ilerledikçe bozulmaya ve değişmeye başlamıştır. Artık ocağa rüşvetle Yahudi, Çingene, Çerkes ve Etrak'tan kimseler alınmaya başlamıştır³⁹⁸. XV-XVIII. yüzyıllarda ise Rumeli eyaleti dışındaki eyaletlerde devşirme sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Bu bölgeler; Aksaray, Amasya, Arapkir, Batum, Bayburt, Beyşehir, Bilecik, Bursa, Cizre, Çemişgezek, Çorum, Diyarbakır, Eğirdir, Erzurum, Gemlik, İznik, Karahisar, Karaman, Kayseri, Kemah, Kütahya, Lefke, Malatya, Manyas, Maraş, Mihaliç, Niğde, Sinop, Sis, Sivas, Tokat, Trabzon ve Zülkadriye idi³⁹⁹. Bu bilgidен hareketle Gürcü kökenli devlet adamlarının Osmanlı Devleti hizmetine girişine baktığımızda Batum'dan devşirilen çocuklar olduğu düşünülebilir. Çerkes ve Abaza kökenli devlet

³⁹³ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkik ve Vesikalar I*, TTK Yay., Ankara, 1954, s. 133-135.

³⁹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Devşirme", *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 563.

³⁹⁵ Abdullah Saydam, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015, s. 321.

³⁹⁶ Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s. 254-255.

³⁹⁷ Özen Tok, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Edt. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 127.

³⁹⁸ Ayşe Pul, "Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılatırmalı Metin)", *Bellekten*, C. 84, S. 301, TTK Yay., Ankara, 2020, s. 1008.

³⁹⁹ Ayşe Pul, *Yeniçeri Ocağı'nın 68. Ortası Turnacıbaşılık*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2016, s. 24-25.

adamlarının Osmanlı hizmetine girmesi ise köle olarak Osmanlı'ya getirilmesi veya gönderilmesi şeklinde olduğu bilinmektedir⁴⁰⁰. Bunun yanı sıra Kafkasya'dan kendi rızalarıyla gelen kişiler de bulunmaktadır. Örneğin sipahinin Kafkasya'dan İstanbul'a gelen iki erkek kardeşin Müslüman oldukları ve Galata Sarayı'na kaydedilmeleri istenmiştir⁴⁰¹. Bu kölelerin yakışıklı ve zeki olanları saraya alınarak eğitim verilmiştir. Bu durumun bir diğer örneği ise ileriki sayfalarda ele alacağımız Tırnakçı Hasan Paşa'dır ki kardeşi, Hüseyin Paşa'nın Osmanlı hizmetine girmesi bu şekilde gerçekleşmiştir. Kafkasya kökenli olan bu devlet adamları kul kökenli kişilerin gelebileceği en yüksek makam olan veziriazamlığa kadar yükselmişlerdir.

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nin hizmetinde bulunmuş Abaza, Çerkes ve Gürcü kökenli devlet adamları ele alınacaktır. Bu devlet adamlarının nereli oldukları, nerede doğdukları, ne zaman Osmanlı Devleti'nin hizmetine girdikleri, hangi makamlarda buldukları, bu hizmetlerdeki etkinlikleri, katkıları ve ne zaman vefat ettikleri, kısacası hayat hikâyelerine dair her konu ele alınarak değerlendirilecektir.

3.1. ABAZA KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI

3.1.1. Veziriazamlar

3.1.1.1. Melek Ahmed Paşa

Melek Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti hizmet kademesinde önemli görevlerde bulunmuş, veziriazamlık makamına kadar gelmiş Abaza asıllı bir kişidir. İsmail Hami Danişmend'e göre babası Pervane Kaptan adında biridir⁴⁰². Yavuz Sultan Selim'in veziriazamı olan Piri Paşa'nın hazinedarlığı hizmetinde Mısır'ın fethinde görev almıştır. Elburz Dağı'nın eteklerinde Çerkes ve Abaza kavminin arasındaki taşlık ve ormanlık alanda yaşayan Sadşe kavminden gelmektedir. Melek Ahmed Paşa'nın babası Özdemir Bey'in amcazadesi ve kapıcılar kethüdası idi. Aynı zamanda Özdemiroğlu Osman Paşa ile birlikte Kafkas seferinde de bulunmuştur⁴⁰³. Melek Ahmed Paşa'nın babası bu sefer

⁴⁰⁰ Mirza Bala, 1977, 380.

⁴⁰¹ BOA, A, DVNSMHM, d, 25, 2221 (23/Rabiulahir/982-12/Ağustos1574).

⁴⁰² İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971, s. 38.

⁴⁰³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgoriçe-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürgon (Estergon)-Çiğerdelen-Macaristan-Öziçe-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6. Kitap, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010b, s. 170-171;

sırasında Dağıstan'a giderek Sadşe kabilesine uğramış, buradayken Melek Ahmed Paşa'nın annesi cariye olarak kendisine verilmiştir. Pek çok kölesi bulunduğu da bilinmektedir. Bu esirler ile birlikte Sovuksu iskelesinden, Melek Ahmed Paşa'ya hamile cariye annesiyle İstanbul, Fındıklı'ya gelmişlerdir⁴⁰⁴. Melek Ahmed Paşa 1013/1604-1605 yılında İstanbul Tophane'de doğmuştur⁴⁰⁵. Âdet ve geleneklerinden dolayı üç yaşında sütannesi ile birlikte memleketine gitmiştir⁴⁰⁶. On bir sene sonra Melek Ahmed Paşa memleketinden dönmüş, hatta bu sırada, Evliya Çelebi'nin annesi ve kırk adet Abaza esiriyle birlikte İstanbul'a geri dönmüştür. Babası ise Melek Ahmed Paşa'yı ve onunla birlikte gelenleri I. Ahmed'e hediye etmiştir. Rivayete göre; I. Ahmed, Melek Ahmed'i görünce "Allah bilir şu oğlan kadre ermiş. Bunda olan güzellik bir anda adamın aklını başından alır. Bir melek huylu, peri yüzlü, edepli, gül çehreli, inci dişli, şirin sözlü, ay yüzlü bir oğlandır. Bunun adı Melek Ahmed olsun" diyerek Harem-i hassasına almış ve Darüssaade ağası Veli Mustafa'ya teslim etmiştir "Canım lalacığım bu oğlanı sana Allah emaneti verdim. Okut, yazdır, terbiye verip canından bezdir" demiştir⁴⁰⁷. Evliya Çelebi, Melek Ahmed Paşa ile olan ilişkisini anlatırken anne tarafından akraba olduklarını belirtmektedir⁴⁰⁸.

Melek Ahmed, I. Ahmed'in vefatı sonrasında I. Mustafa'nın tahta çıkışında etkili olmuş ve Kiler-i Hassa görevinde bulunmuştur II. Osman döneminde gerçekleşen Hotin seferine de katılmıştır. 1622 yılında II. Osman'ın tahtan indirilmesi ve öldürülmesi üzerine I. Mustafa ve daha sonra tahta çıkan IV. Murad döneminde, ter bıyıklı baba yiğit bir genç olarak IV. Murad ile birlikte İstanbul'da tebdil-i kıyafet ile eşkıyalar ile mücadele etmiştir⁴⁰⁹. IV. Murad, Revan seferine çıktığı sırada ise çuhardı. Daha sonra Revan fethi sonrasında silahdar olmuştur.

Yusuf Korkmaz, *Evliya Çelebi'ye Göre Melek Ahmet Paşa'nın Biyografisi*, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2019, s. 14.

⁴⁰⁴ Evliya Çelebi, 2010b, 172.

⁴⁰⁵ "Ahmed Paşa (Melek)", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi Yay., İstanbul, 1958, s. 419-420.

⁴⁰⁶ Fikret Sarıcaoğlu, "Melek Ahmed Paşa", *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2004, s. 42.

⁴⁰⁷ Evliya Çelebi, 2010b, 173.

⁴⁰⁸ Evliya Çelebi, 2008b, 203.

⁴⁰⁹ Evliya Çelebi, 2008b, 187.

1638 yılında IV. Murad'ın Bağdat'ı fethi sonrasında vezirlikle Diyarbakır beylerbeyliğine getirilmiştir⁴¹⁰.

1050/1640-1641 yılında Bağdat beylerbeyi olmuştur. 1051/1641-1642'de Şam beylerbeyi verilmiştir⁴¹¹. 1054/1644-1645 yılında IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan ile evlenmiştir⁴¹². Naima, Melek Ahmed Paşa ile Kaya Sultan'ın evlilik tarihini 18 Nisan 1643 olarak belirtmektedir. Melek Ahmed Paşa'ya Başdefterdar Vezir Mehmed Paşa sağdıç olmuş, nikâhları ise Ayasofya'nın yakınında olan Kaya Sultan'ın sarayında Şeyhülislam Mustafa Paşa tarafından kıyılmıştır. Bu sırada Enderun ağaları da nikâhta hazır bulunmuştur⁴¹³. Zeyl-i Şaka'ik'te ise Melek Ahmed Paşa ile Kaya Sultan'ın evlilik tarihini 1054/1644-1645 yılının Receb ayı olarak belirtilmektedir⁴¹⁴. Evliya Çelebi İsmihan Kaya Sultan'ın, Melek Ahmed Paşa ile evli iken vefat ettiğini belirtmiştir⁴¹⁵. 13 yıl evli kalan Kaya Sultan ve Melek Ahmed Paşa mutlu bir evlilik hayatı sürmüştür. Doğum sırasında hayatını kaybeden Kaya Sultan'ın cenazesinde paşa tabutun üzerine kapanarak hıçkıra hıçkıra ağladığı bilinmektedir⁴¹⁶. Melek Ahmed Paşa, 1055/1645-1646 yılında ikinci kez Diyarbakır'e beylerbeyliğine tayin edilmiş, aynı yıl görevden alınmış ve 1056/1646-1647 yılında üçüncü kez Diyarbakır'e beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir. 1058 Zilkadesinde/Kasım-Aralık 1648 ikinci kez Bağdat beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir. 1059 Zilkade/Kasım-Aralık 1649 tarihinde görevden alınmış, 1060 Zilkadesinde/Ekim-Kasım 1650 Bağdat'a üçüncü kez görevlendirilmiştir⁴¹⁷.

Melek Ahmed Paşa ikinci kubbe veziri iken 15 Temmuz 1650 günü Divan-ı Hümayun'da Bağdat beylerbeyinin vefatı üzerine boş kalan Bağdat beylerbeyliğine kimin atanacağı görüşülmüştür. Bu sırada veziriazam Murad Paşa,

⁴¹⁰ Evliya Çelebi, 2010b, s. 175-176; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdat-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010c, s. 555; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, C. 2, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 895.

⁴¹¹ Robert Dankoff, *The Intimate Life Of An Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, States Uviversty Of New York Press, United State America, 1991, s. 8.

⁴¹² *Osmanlı Sadrazamları Hadîkatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, Haz. Mehmed Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s. 110-111.

⁴¹³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Kadri Efendi Tarihi*, C. 2, Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 1171.

⁴¹⁴ Uşşâkizâde İbrâhîm Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şaka'ik*, Haz. Ramazan Ekinci, Edt. Derya Örs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2017, s. 364.

⁴¹⁵ Evliya Çelebi, 2008b, 183.

⁴¹⁶ Peirce, 2012, 203.

⁴¹⁷ Dankoff, 1991, 8.

Melek Ahmed Paşa'nın uygun olduğunu dile getirmiştir. IV. Mehmed, Melek Ahmed Paşa'nın Bağdat beylerbeyi olmasını kabul etmiştir. Paşa gitmek için hazırlık yaptığı sırada 6 Ağustos 1650 günü Hasodabaşı Hasan Ağa gelerek padişahın çağırıldığını belirtmiş ve IV. Mehmed “Melek lalam yolun yakın olup, Bağdat'a gitmekten kurtuldun. Mühr-i şerifimi sana bağışladım” diyerek veziriazamlık tevcih ettiğini ilan etmiştir⁴¹⁸. Danişmend'in ve Uzunçarşılı'nın eserlerinde ise veziriazamlığa getirildiği gün 5 Ağustos olduğu belirtilmektedir⁴¹⁹. Veziriazamlık görevini yapacağı icraatlara Birun halkının karışmama şartıyla kabul etmiştir. Melek Ahmed Paşa veziriazam olduğunda Osmanlı Devleti'nin hem içişlerinde hem de dışişlerinde karışıklık bulunmaktaydı⁴²⁰. Veziriazam olur olmaz bu karışıklıkları gidermek için harekete geçmiştir. Melek Ahmed Paşa'nın aldığı önlemlere bakacak olursak; 1. Altı aydan beri ödenmeyen ulufe devletin üst kademelerinde topladığı parayla ödenir. 2. Veziriazamlara ait olan has gelirlerini hazineye devreder. 3. Girit seferinde olan Deli Hüseyin Paşa'ya 100 bin kişilik bir takviye ordu gönderilir. 4. Donanma için 100 kadirga ve 50 kalyon inşasına başlanır ve üst düzey devlet görevlilerinden gemi inşa ettirmesi istenir⁴²¹. Bunun yanında Melek Ahmed Paşa, Venedikliler ile ticaretin kesilmesi için İngilizler tarafından desteklenmekte idi⁴²². Paşa'nın veziriazamlık süresi boyunca en çok sıkıntı çektiği konu Girit Seferi idi. Bu sefer için çeşitli emirler ve ordunun iâşesinin sağlanması için elimizde birçok belge bulunmaktadır. Bu durumun en iyi örneği Mısır beylerbeyi Ahmed Paşa'ya gönderilen emirlerdir. Ordunun ihtiyacının karşılanması için askerinin yanında zahire, barut gibi malzemelerin gönderilmesi istenmiştir⁴²³.

Melek Ahmed Paşa veziriazamlığı döneminde devletin üst kademe görevlilerinin donanmaya birer gemi yaptırmasını istemişti. Melek Ahmed Paşa da bir gemi yaptırmaya başlamış, lakin gemi suya indirilirken batmıştır. Geminin üzerinde bulunan elli kişi de boğularak ölmüştür. Bu olay üzerine halk “zulm ile

⁴¹⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, C. 3, 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006a, s. 347-348; Uşşâkîzâde İbrahim Efendi, 2017, s. 867.

⁴¹⁹ Danişmend, 2011, C. 3, 553; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 248.

⁴²⁰ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 111; “Ahmed Paşa (Melek)”, 1958, 420-421.

⁴²¹ Evliya Çelebi, 2006a, 350-352.

⁴²² Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Çev. Nilüfer Epçeli, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005, s. 67.

⁴²³ BOA, TS. MA. E. 284, 42 (29/Zilhicce/1060-23/Aralık/1650); BOA, TS. MA. E. 284, 46 (29/Zilhicce/1060-23/Aralık/1650); BOA, TS. MA. E. 284, 47 (29/Zilhicce/1060-23/Aralık/1650).

yapılanın hali budur” diyerek tepkilerini göstermiştir⁴²⁴. Paşa'nın yaptırdığı gemi ile ilgili arşiv vesikalarında bir araştırma yapıldığında geminin denize indirildiği sırada yandığı ve geminin kurtarılması için çalışıldığı görülmektedir⁴²⁵.

Bu sıralarda Melek Ahmed Paşa kendisinin azledilip yerine Siyavuş Paşa'nın getirileceğinden şüphelenmeye başlamış, bu sebepten dolayı Siyavuş Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak istemiştir. Bunun en kolay yolu da Siyavuş Paşa'yı Kaptan-ı Derya yapmaktır. Lakin bu teklifi Siyavuş Paşa kabul etmemiştir. Aynı zamanda Siyavuş Paşa'yı himaye eden Kösem Sultan, Melek Ahmed Paşa'ya ve Kaya Sultan'a “Siyavuş Paşa'yı incitmeyin rızam yoktur” diyerek haber göndermiştir⁴²⁶.

Melek Ahmed Paşa'nın veziriazamlıktan azledilmesinde ilk olarak Kaptan-ı Derya Rodoslu Ali Paşa'nın komutasındaki donanmanın Akdeniz'de mağlup olması etkili olmuştur. Bir diğer sebep ise 1061/1650-1651 yılında İstanbul'daki meslek erbapları ve esnaflar ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmanın harlanmasında Melek Ahmed Paşa'nın “Yıkılın bire kâfir gidiler, varın tedarik edin” sözleri etkili olmuştur⁴²⁷. Esnafın ayaklanmasının asıl sebebi ayarı bozuk geçmez paradan kaynaklandığı bilinmektedir⁴²⁸. Bu isyanın bir diğer nedeni ise Venedik donanmasının Çanakkale Boğazı'nı ablukaya alması üzerine İstanbul'un iaşesinin sağlanamamasıdır⁴²⁹. Şöyle ki; ayaklanan halk önlerine Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'yi alarak saraya gider. Bu şikâyetler üzerine IV. Mehmed veziriazamlık mührünü teslim etmesini ister. Lakin Melek Ahmed Paşa mührü kendisi getirmez başka bir kişi ile gönderir. Melek Ahmed Paşa'nın azledilmesi üzerine yerine Siyavuş Paşa getirilir⁴³⁰. Bu nümâyiş sırasında yeniçerilerde At meydanına çıkmışlardır⁴³¹.

⁴²⁴ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, C. 3, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 2007 s. 1302; Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fi Esfari'l Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)*, C. 2, Yay. Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1980, s. 197; Kâtip Çelebi, 2018, Haz. İdris Bostan, 208-209.

⁴²⁵ BOA, TS. MA. E. 900, 26, 1-4 (12/Cemaziyelahir/1061-2/Haziran/1651).

⁴²⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1285-1286.

⁴²⁷ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 251.

⁴²⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 2. Kısım, TTK Yay., Ankara, 2011, s. 399.

⁴²⁹ Abdülkadir Özcan, “Mehmed IV”, *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 414.

⁴³⁰ Ertuğrul Oral, *Mehmed Halife Tarih-i Gülmanî*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 31-32; Uşşâkizâde İbrahim Efendi, 2017, s. 868-869; Jorga, 2005, C. 4, 68; Finkel, 2020, 216-218.

⁴³¹ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 252.

5 Eylül 1651 günü veziriazamlıktan azledilmiş olan Melek Ahmed Paşa Silistre/Özi beylerbeyi olmuştur⁴³². Paşa bu görevde iken padişaha hediyeler gönderdiği bilinmektedir⁴³³. 1062/1651-1652 yılında Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir⁴³⁴. IV. Mehmed'in Melek Ahmed Paşa'ya gönderdiği bir hükümde, "Sen ki ruşen-zamir Lalam Melek Ahmed Paşamsın Rumeli askerleriyle birlikte Erdel seferine katılın" şeklinde emir gelince Melek Ahmed Paşa hazırlıklara başlamıştır⁴³⁵. 30 Mayıs 1653 günü Rumeli beylerbeyliğinden azledilerek yerine Silahdar Muslu Paşa getirilmiştir⁴³⁶. 1064/1653-1654 yılında IV. Mehmed veziriazamlık mührünü tekrardan Melek Ahmed Paşa'ya vermek istemiş, ancak paşa bunu kabul etmemiş ve "mührü İpşir Paşa lalana ihsan eyle, alelacele devlete gelsin" diyerek veziriazam olan İpşir Paşa İstanbul'a gelene kadar sadaret kaymakamı olmuştur⁴³⁷. 1065/1654-1655 yılında Van'a gönderilmiştir⁴³⁸. Paşa, Van beylerbeyi iken İbşir Paşa'nın kendisini katlettireceğinden korktuğundan dolayı etrafına asker toplamaya başlamış idi. Bu durum bir isyan hazırlığıydı. Kaya sultandan gelen bir mektupta İbşir Paşa'nın isyan sonucu katledildiğini öğrenince rahatlamıştır⁴³⁹. Melek Ahmed Paşa 1066/1655-1656 yılında Silistre'ye görevlendirilir. 1069/1658-1659 yılında ise, Bosna beylerbeyi olmuştur⁴⁴⁰. 15 Kasım 1660 günü Bosna beylerbeyliğinden azledilmiştir. Yerine ise Varat fatihi serdar Ali Paşa getirilmiştir⁴⁴¹.

Melek Ahmed Paşa, Kosova yakınından geçerken I. Murad'ın tahnitinin yapılmış ve iç organları gömülmüş olduğu, I. Bayezid döneminde ise üzerine yapılmış olan Hüdavendigâr Meşhedi'ni ziyaret etmiştir. Türbenin pis olduğunu

⁴³² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, s. 1354; BOA, TS. MA. E. 434, 44 (13/Ramazan/1061-30/Ağustos/1651).

⁴³³ BOA, TS. MA. E. 780, 46 (2/Muharrem/1099-8/Kasım/1687). Yararlandığımız bu arşiv vesikasında tarih bulunmamaktadır. Tasnif işlemi sırasında yazılan tarihin hatalı olduğunu düşünmekteyiz.

⁴³⁴ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Edirne*, C. 3, 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006b, s. 469.

⁴³⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkırman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özi-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010d, s. 789.

⁴³⁶ Evliya Çelebi, 2006b, 541.

⁴³⁷ Evliya Çelebi, 2006b, 641; Jorga, 2005, C. 4, 72.

⁴³⁸ Evliya Çelebi, 2006b, 678.

⁴³⁹ Korkmaz, 2019, 83-84.

⁴⁴⁰ Dankoff, 1991, 8.

⁴⁴¹ Evliya Çelebi, 2010d, 744.

görmüş ve yapıldığı dönemden beri bir türbedar tayin edilmemiş olan türbe yeniden elden geçirilmiş ve korunması için etrafı duvarlar ile çevrilmiştir⁴⁴².

Melek Ahmed Paşa 1072/1661-1662 yılının Şaban ayının ikinci haftası İstanbul'a gelmiştir. IV. Mehmed, İstanbul'a gelen Melek Ahmed Paşa'yı I. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile nikâhlanmıştır. 29 Nisan 1662 günü Melek Ahmed Paşa ile Fatma Sultan'ın düğünü yapılmıştır⁴⁴³. Lakin Melek Ahmed Paşa bu evlilikten hiç memnun değil idi ve Fatma Sultan'ın masraflarını karşılayamayacağını ve boşanmak istediği bilinmektedir⁴⁴⁴.

Melek Ahmed Paşa, 1 Eylül 1662 günü vefat ettiği bilinmektedir⁴⁴⁵. Paşa'nın vefat etmeden önceki durumu incelendiğinde; divanda fazla yemek yedikten ve yabancı içecekler içtikten sonra fenalaşmış ve halsiz düşmüştür. Bu olaydan sonra durumu daha da ağırlaşmış ve artık kan kusmaya başlamıştır. Bu olay üzerine vasiyetini açıklamış ve Evliya Çelebi'ye göre tarihini belirtmemekle birlikte Cuma günü sabaha karşı vefat eder⁴⁴⁶. Dankoff ise Melek Ahmed Paşa'nın veba hastalığından dolayı vefat ettiğini belirtmektedir⁴⁴⁷. Melek Ahmed Paşa'nın veziriazamlık süresi on üç ay kadardır ve Melek Ahmed veya Malak Ahmed lakabıyla tanınmıştır⁴⁴⁸.

3.1.1.2. Siyavuş Paşa

Osmanlı Devleti'nin veziriazamlarından biridir. Abaza Mehmed Paşa'nın hazinedarı iken paşanın katledilmesi üzerine saraya alınarak eğitilmiştir. IV. Murad döneminde kendini göstererek Has Oda'ya alınmıştır⁴⁴⁹. IV. Murad'ın Bağdat seferi sonrasında Melek Ahmed Paşa'nın silahdarlıktan Diyarbakır beylerbeyliğine getirilmesi üzerine silahdarlığa Siyavuş Ağa atanmıştır⁴⁵⁰. IV. Murad'ın vefat ettiği sırada da Silahdar Siyavuş Ağa yanında bulunuyordu ki IV. Murad'ın vefat ettiği oda Şehzade Kasım'ın boğdurulduğu oda idi. Silahdar

⁴⁴² Evliya Çelebi, 2010d, 759-760.

⁴⁴³ Evliya Çelebi, 2010c, 158.

⁴⁴⁴ Peirce, 2012, 204.

⁴⁴⁵ Korkmaz, 2019, 14-15.

⁴⁴⁶ Evliya Çelebi, 2010c, 165-167.

⁴⁴⁷ Dankoff, 1991, 8.

⁴⁴⁸ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 111.

⁴⁴⁹ Mahmut Ak, "Siyavuş Paşa", *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 310; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, s. 401.

⁴⁵⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 895.

Siyavuş Ağa IV. Murad'ın naaşının üzerini bir şal ile örterek veziriazam Kara Mustafa Paşa'yı davet etmiş ve Şehzade İbrahim'e haber verilmişti⁴⁵¹.

22 Şubat 1640 tarihli Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki bir belgede Siyavuş Paşa'nın Rikabdar ağalığı görevinde bulunduğu görülmektedir. Siyavuş Paşa'nın yazdığı bu belgede kanun-ı kadimden beri gelen rikabdarlık maaşının verilmesini istemiştir. Ayrıca belgeye bakıldığında Paşa'nın el yazısının oldukça düzgün olduğu görülmektedir⁴⁵².

Zilkade 1049/Şubat-Mart 1640 ayında Siyavuş Paşa'nın Yeniçeri Ağalığına getirildiğini görülmektedir⁴⁵³. 9 Ekim 1640 günü Siyavuş Paşa Kaptan-ı deryalığa getirilmiştir⁴⁵⁴. Lakin bir arşiv belgesinde, Siyavuş Paşa'nın silahdarlık makamından Kaptan-ı deryalığa getirildiği belirtilmektedir⁴⁵⁵. Evliya Çelebi, Siyavuş Paşa'nın cesur ve yiğit bir insan olduğunu, rüşvetten hazzetmediğini belirtmektedir. Siyavuş Paşa, Kaptan-ı deryalığa getirildiğinde, Tersane-i Amire halkının devletin malını yediğini, bunu önlemeye çalışan paşanın ise Tersane-i Amire halkı tarafından azledilmesine sebep olduğu ifade edilmektedir⁴⁵⁶. Kapudan Siyavuş Paşa, 1051/1641-1642 yılında donanma ile Azak seferine çıkmış, fakat başarılı olamayarak geri dönmüştür⁴⁵⁷. Taman yarımadası muhafızlığı görevinde bulunan Hüseyin Paşa'nın yanına donanma ile gönderilen Siyavuş Paşa'ya yazılmış bir hatt-ı hümayunda, paşadan iyi hizmetler beklendiği⁴⁵⁸, lakin Azak seferi sırasında Sultan İbrahim'in Siyavuş Paşa'ya yazdığı diğer bir hatt-ı hümayunda donanmanın durumundan niye haberdar etmediğini sorarak rikab-ı hümayuna sıkça haber vermesini istemiştir⁴⁵⁹. Kaptan-ı

⁴⁵¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 941.

⁴⁵² BOA, TS, MA, E, 530, 25 (29/Şevval 1049-22/Şubat/1640).

⁴⁵³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 5, Eski Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 1517.

⁴⁵⁴ Zeynep Aycibin, *Kâtip Çelebi-Fezleke Tahlil ve Metin*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 2007, s. 915; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1148.

⁴⁵⁵ BOA, TS, MA, E, 272, 18(10/Cemaziyelevvel/1050-28/Ağustos/1640).

⁴⁵⁶ Evliya Çelebi, 2008b, 218.

⁴⁵⁷ Kâtip Çelebi, 1980, C. 2, 221; Kâtip Çelebi, 2018, Haz. İdris Bostan, 224; Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, Nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1952, s. 31.

⁴⁵⁸ BOA, TS, MA, E, 793, 53 (29/Zilhicce/1050-11/Nisan/1641).

⁴⁵⁹ BOA, TS, MA, E, 793, 54 (29/Zilhicce/1050-11/Nisan/1641).

derya Siyavuş Paşa Azak seferinde fayda sağlayamadığı için Kaptan-ı Deryalıktan azledilmiş ve Kubbealtı veziri olmuştur⁴⁶⁰.

Kubbealtı veziri olan Siyavuş Paşa'nın Halep beylerbeyi olduğu bilmekle birlikte halkın Siyavuş Paşa'yı şikâyet etmesi üzerine paşa azledilerek yerine Çiftelerli Osman Paşa tayin edilmiştir. Siyavuş Paşa İstanbul'a getirilerek birkaç gün kaleye hapsedildikten sonra affedilmiş ve Recep Paşa ile Gevherhan Sultan'dan olan kızı Safiye Hanım ile evlenmiştir⁴⁶¹. Danişmend ise Siyavuş Paşa'nın Gevherhan Sultan ile evlendiğini belirtmektedir⁴⁶².

Siyavuş Paşa, 1053/1643-1644 yıllarında Erzurum beylerbeyi olmuştur⁴⁶³. 1055/1645-1646 yılında tekrardan kubbealtı veziri olan Siyavuş Paşa kısa bir süre sonra Silistre beylerbeyliğine getirilmiştir⁴⁶⁴. Osmanlı arşiv vesikasında ise Siyavuş Paşa'nın tekrardan kubbe vezirliğine getirilme tarihi olarak 1054/1644-1645 olarak verilmektedir⁴⁶⁵. Siyavuş Paşa, Silistre beylerbeyi iken mühimme kayıtlarına yansıyan bir hükümde, kanun-ı kadimden beri kendisine ait olan mahsulâtı almasına dair bir kayıt bulunmaktadır⁴⁶⁶. Aynı mühimme defterindeki 166. hükümde ise, Silistre muhafızı olan Siyavuş Paşa'nın Mustafa adındaki kişinin babasından kalan mallara el koyduğu ve bu durumun sona erdirilmesi ifade edilmektedir⁴⁶⁷. Özi-Silistre muhafızlığı görevinde bulunan Siyavuş Paşa'ya kış ayını geçirmesi için Pravadi'de kalması ve Derviş Mehmed Paşa'ya bağlı hareket etmesi emri verilmiştir⁴⁶⁸. 14 Ocak 1649 tarihli bir arşiv vesikasında Siyavuş Paşa'nın Silistre beylerbeyliğine getirildiğini görülmektedir⁴⁶⁹.

Siyavuş Paşa'nın Silistre beylerbeyliğinden sonra bir diğer Abaza asıllı olan Melek Ahmed Paşa'nın azledilmesi üzerine mührün vezirlerden birine verilmesi istenir. Mührü Ahmed Paşa, Darüssaade Ağası Süleyman Ağa'ya teslim etmiş, Süleyman Ağa yaptığı istişareler sonrasında veziriazamlık makamına Siyavuş

⁴⁶⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 954.

⁴⁶¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 990.

⁴⁶² Danişmend, 1971, C. 5, 39.

⁴⁶³ BOA, TS, MA, E, 272, 19 (20/Rebiulevvel/1054-27/Mayıs/1644); Aycibin, 2007, 925.

⁴⁶⁴ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 112.

⁴⁶⁵ BOA, TS, MA, E, 877, 46 (29/Zilhicce/1054-26/Şubat/1645).

⁴⁶⁶ *91 Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/M.1646-1647)*, Yay. Haz. Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2015, s. 103-104;(130 numaralı hüküm).

⁴⁶⁷ *91. Numaralı Mühimme Defteri...*, 2015, 120-121.

⁴⁶⁸ BOA, TS, MA, E, 704, 56 (29/Zilhicce/1057-25/Ocak/1648).

⁴⁶⁹ BOA, TS, MA, E, 701, 19 (29/Zilhicce/1058-14/Ocak/1649).

Paşa'nın getirilmesini sağlamıştır⁴⁷⁰. 21 Ağustos 1651 günü veziriazam olan Siyavuş Paşa'nın veziriazamlık süresi bir ay yedi gün kadardır. Bir arşiv vesikasında ise Siyavuş Paşa'nın 27 Ağustos 1651 günü veziriazamlık makamına getirildiği ifade edilmiştir⁴⁷¹. Bu göreve getirilmesinde etkili olan husus, Dev Süleyman Ağa ile olan çekişmesi keza yine aynı durum görevinden azledilmesinde de etkili olmuştur. 1 Ekim 1651 günü veziriazamlık mührü Dev Süleyman Ağa tarafından alınmış, hatta paşanın boğdurulması için bostancılar da çağrılmış iken Turhan Sultan'ın devreye girmesi üzerine bundan vazgeçilmiş, paşa Malkara'ya sürülmüştür⁴⁷². Siyavuş Paşa veziriazam olduğunda kapıkulu ağalarından Bektaş Ağa, mührü kabul etmesine kızmış ve “Bizim müşaveremiz olmadan niye mührü aldın” diyerek tepkisini göstermiştir⁴⁷³. Dev Süleyman Ağa'nın “Ver mührü bire sefih oğlan” diyerek Siyavuş Paşa'dan aldığı mühür, Gürcü Mehmed Paşa'ya teslim edilmiştir⁴⁷⁴. Bir arşiv kaydına göre Siyavuş Paşa veziriazamlıktan azledildikten sonra Silistre'ye sürgün edilmiştir. Daha sonra ise Bosna beylerbeyliğine getirilmiştir⁴⁷⁵. Bosna beylerbeyliği görevinden sonra da Rumeli beylerbeyliği tevcih edilmiştir⁴⁷⁶. Silistre beylerbeyi iken Siyavuş Paşa Girit serdarı olmuş, Benakşe'den Girit'e geçmiştir. Siyavuş Paşa, 1066/1655-1656 yılında Girit'te iken İstanbul'dan mühür gelerek tekrardan veziriazamlık makamına getirilmiştir⁴⁷⁷.

Caroline Finkel, paşanın veziriazam olmadan önce Özi beylerbeyliğinde mi yoksa Silistre beylerbeyliğinde mi olduğunun bilinmediğini aktarmaktadır. Lakin çalışmamızda Silistre beylerbeyliği makamında olduğu tespit edilmiştir⁴⁷⁸. Siyavuş Paşa veziriazam olmadan önce dört saatlik süre ile Surnazen Mustafa Paşa veziriazam olmuş İstanbul'a gelene kadar Yusuf Paşa sadaret kaymakamı olarak tayin edilmiştir⁴⁷⁹. Siyavuş Paşa İstanbul'a gelirken humma hastalığına

⁴⁷⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1321-1322; BOA, TS, MA, E, 434, 44 (13/Ramazan/1061-30/Ağustos/1651); Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 401.

⁴⁷¹ BOA, TS, MA, E, 887, 39 (10/Ramazan/1061-27/Ağustos/1651).

⁴⁷² Ak, 2009, 311; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1369.

⁴⁷³ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 253.

⁴⁷⁴ Evliya Çelebi, 2006b, 429; Oral, 2000, 34; Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 870.

⁴⁷⁵ BOA, TS, MA, E, 640, 37 (29/Zilhicce/1062-1/Aralık/1652).

⁴⁷⁶ Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn*, C. 2, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010, s. 78.

⁴⁷⁷ *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, Yay. Haz. Ayşe Pul, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2017, s. 295-296. Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1978, s. 190-191; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 401.

⁴⁷⁸ Finkel, 2020, 229.

⁴⁷⁹ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 112; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 293.

yakalanmıştır. Bu sebepten dolayı paşa ancak bir ay yirmi gün kadar veziriazamlık görevinde bulunmuştur. Siyavuş Paşa'nın hastalığı süresince IV. Mehmed özel bir ilgi göstererek, paşayı sürekli ziyaret etmiştir. Siyavuş Paşa ikinci veziriazamlığı sırasında kendine rakip gördüğü Defterdar Mehmed Paşa'yı da idam ettirmiştir. Defterdar Mehmed Paşa idam edildiği gün Siyavuş Paşa'da 25 Nisan 1656 günü vefat etmiştir⁴⁸⁰. Siyavuş Paşa'nın cenaze namazı Sultan Ahmet Camii'nde kılınmıştır⁴⁸¹. Mehmed Halife, hastalığını sıtma olarak belirtir⁴⁸². Danişmend ise Siyavuş Paşa'nın vefatı sebebini damla veya humma-yı muhrika olarak belirtmektedir⁴⁸³. Uzunçarşılı da yine vefatının sebebini humma olduğunu ifade etmektedir⁴⁸⁴.

3.1.1.3. İbşir Mustafa Paşa

Osmanlı Devleti'nin veziriazamlarındandır. Abaza kökenli devlet adamı denince ilk akla gelen Abaza Mehmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa'nın dayısı olduğu, Mehmed Paşa'nın yanında yetiştiği bilinmektedir. Abaza Mehmed Paşa ile birlikte paşanın tayin olduğu her yere gitmiştir. Paşanın idam edilmesi üzerine İbşir Mustafa, Kemankeş Mustafa Paşa'ya intisap etmiş ve onun vasıtasıyla saraya girmiştir⁴⁸⁵. Uzunçarşılı ise, İbşir Mustafa Paşa'nın, Abaza Mehmed Paşa'nın amcasının oğlu olduğunu belirtmektedir⁴⁸⁶. İbşir Mustafa Paşa'nın Recep 1045/Aralık-Ocak 1635-1636 yılında ikinci Mirahur⁴⁸⁷ olduğu, daha sonra ise büyük Mirahurluk yaptığı bilinmektedir. Büyük Mirahur görevinden, 1047/1637-1638 yılında Budin beylerbeyliğine getirilmiştir⁴⁸⁸.

İbşir Mustafa Paşa, 1050/1640-1641 yılında Rumeli beylerbeyi, 1052/1642-1643 yılında Maraş beylerbeyi olmuştur. Ayrıca İbşir Mustafa Paşa bu görevde iken yararlı hizmetlerinden dolayı hilat giydirilerek taltif edilmiştir⁴⁸⁹. 1054/1644-

⁴⁸⁰ Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012, s. 47; Ak, 2009, s 311; Uzunçarşılı, 2011, s. 294.

⁴⁸¹ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, C. 4, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 2007, s. 1663.

⁴⁸² Oral, 2000, 49.

⁴⁸³ Danişmend, 1971, C. 5, 41.

⁴⁸⁴ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 401.

⁴⁸⁵ Münir Aktepe, "İbşir Mustafa Paşa", *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 375; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 408.

⁴⁸⁶ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 408.

⁴⁸⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1041.

⁴⁸⁸ Aycibin, 2007, 899; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1111.

⁴⁸⁹ BOA, AE, SİBR, 3, 350, 1 (4/Cemaziyelevvel/1051-11/Ağustos/1641).

1645 yılında önce Van⁴⁹⁰, Musul ve Konya beylerbeyi olmuştur. Naima Efendi ise, İbşir Mustafa Paşa'nın Musul'dan sonra Karaman beylerbeyi olduğunu belirtmektedir⁴⁹¹. 1055/1645-1646 yılında ikinci kez Budin beylerbeyi olmuştur⁴⁹². Budin beylerbeyi iken İbşir Mustafa Paşa'nın Temeşvar Kalesi'nin tamiratını da yaptırdığı bilinmektedir⁴⁹³. Bunun yanı sıra 5 Şubat 1647 tarihinde İbşir Mustafa Paşa'nın Şam beylerbeyliği makamında olduğu ve kendisine gönderilen hilatlardan memnun olduğunu belirten bir arşiv vesikası bulunmaktadır⁴⁹⁴.

İbşir Mustafa Paşa denince akla ilk gelen hadiselerden biri de Varvar Ali Paşa isyanı ve bu isyanın bastırılması sürecidir. Şöyle ki; dönemin veziriazamı olan Hazerpare Ahmed Paşa, Sultan İbrahim için bayramlarda bütün paşaların bayram harçlığı göndermesini istemeye başlamıştır. Sivas beylerbeyi olan Varvar Ali Paşa'dan da 30 bin kuruş gönderilmesi istenir. Bu olay üzerine Varvar Ali Paşa “Ben bu kadar akçeyi nereden bulayım, halkın malını mı alayım” şeklinde bir cevap verir⁴⁹⁵. Bunun yanı sıra Varvar Ali Paşa'dan Sultan İbrahim'in haremine güzelliği ile meşhur İbşir Mustafa Paşa'nın Gürcü, Mağrol kökenli eşi, Peri Han Hanımı göndermesini ister. Lakin Varvar Ali Paşa “Şeriatı aykırıdır, veremem” diyerek reddeder. Bu durum üzerine Sivas beylerbeyi Varvar Ali Paşa azledilir ve katli için ferman çıkarılır⁴⁹⁶. Varvar Ali Paşa'nın katli ferman olunca etrafına asker toplamaya başlar ve Çerkeş'te Osmanlı ordusunu bozguna uğratar. İlginçtir ki, Varvar Ali Paşa'nın isyanı üzerine İbşir Mustafa Paşa isyanın bastırılması için sevk edilmiştir. İbşir Mustafa Paşa, Varvar Ali Paşa'ya “Babam sen benim eyiliğim için azli kabul eyledin, ben de senin ile gönül birliği ederek şeriat kapısı İstanbul'a giderim” diyerek Varvar Ali Paşa'yı kandırmıştır⁴⁹⁷. Varvar Ali Paşa'yı kandırmasının en önemli sebebi ise İbşir Paşa kendi canı ile tehdit edilerek “ya başı ya başın” denilmiştir⁴⁹⁸. İbşir Mustafa Paşa ani bir saldırı ile Çerkeş'te, 20 Mayıs 1648 günü Varvar Ali Paşa ile savaşa tutuşmuş ve

⁴⁹⁰ Çimen, 2011, 559.

⁴⁹¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 999.

⁴⁹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 3, Eski Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Yay. Haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 791.

⁴⁹³ BOA, TS, MA, E, 704, 31 (29/Zilhicce/1055-15/Şubat/1646).

⁴⁹⁴ BOA, TS, MA, E, 301, 21 (29/Zilhicce/1056-5/Şubat/1647).

⁴⁹⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1113; Uzunçarlışı, 2011, 229.

⁴⁹⁶ Evliya Çelebi, 2008b, 227; Uzunçarlışı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 229.

⁴⁹⁷ Evliya Çelebi, 2008b, 230.

⁴⁹⁸ Uzunçarlışı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 230.

yaralanan Ali Paşa ve ordusu mağlup olmuştur⁴⁹⁹. Varvar Ali Paşa, İbşir Mustafa Paşa'nın yanına getirildiğinde İbşir Paşa "Paşa baba bu hal nedir, kendini niçin muhataraya uğrattın" diye sormuş, Varvar Ali Paşa "Ben ne işledim sana, senin avretini Sivas'tan talep ettiler ırzını siyanet edip vermedim. Senin gibi herifi üzerime memur ettiler. Zulm'en ibadullahın malını alıp vermediğim için bana katl mi icab eder" şeklinde sözlerinin ardından İbşir Mustafa Paşa'nın yanından çıkarılan Varvar Ali Paşa idam edilir ve başı İstanbul'a gönderilir⁵⁰⁰. Varvar Ali Paşa'nın idam edilmesi ile paşaya esir olmuş olan Köprülü Mehmed Paşa ve diğer paşalar da kurtarılmıştır⁵⁰¹.

İbşir Mustafa Paşa, 1061/1650-1651 yılında Anadolu beylerbeyliği ile Boğaz Hisarı muhafızlığı görevinde bulunmuştur⁵⁰². İbşir Mustafa Paşa'nın veziriazamlığa yükselme sürecine bakacak olursak; Tarhuncu Ahmed Paşa veziriazamlığı süresince katledilmesi sonrası veziriazamlığa Derviş Mehmed Paşa getirilir. Lakin paşanın felç geçirmesi üzerine Melek Ahmed Paşa sadaret kaymakamlığı görevini yürütür. Derviş Mehmed Paşa'nın hastalığından dolayı vefat etmesi üzerine mührün Melek Ahmed Paşa'ya tevdi edilmesi gündeme gelir, lakin paşa mührü kabul etmez ve ulema ile yapılan yedi saatlik toplantı sonrasında veziriazamlığa Halep beylerbeyliği görevinde bulunan İbşir Mustafa Paşa'nın getirilmesi kabul edilir⁵⁰³.

İbşir Mustafa Paşa'ya mührün tevdi edilmesinde Melek Ahmed Paşa'nın etkisi çok büyüktür. Melek Ahmed Paşa, IV. Mehmed'e "Padişahım İbşir Paşa lalana ihsan eyle alelacele İstanbul'a gelsin. Anadolu'daki bütün zalimler şerrinden emin olsun. Zengin ve iş görmüş bir vezirdir. İbşir Paşa lalan da bir kere mührün sahibi olsun. O da mührün tadı ve lezzetini tatsın" dediği Evliya Çelebi

⁴⁹⁹ Aycibin, 2007, 1034-1035; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 230; Bilgehan Pamuk, "Zor Yılların Başlaması", *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Edt. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., İstanbul, 2012, s. 317.

⁵⁰⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1133; Finkel, 2020, 208; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 230.

⁵⁰¹ Münir Aktepe, "İbşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle ilgisi bâzı belgeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 24, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1970, s. 47; Show, 2006, 258.

⁵⁰² *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 114.

⁵⁰³ Evliya Çelebi, 2008b, 238; Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 873; Aycibin, 2007, 1101; Pamuk, 2012, 322; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 408.

tarafından aktarılmaktadır⁵⁰⁴. Bu olay üzerine veziriazamlık mührü büyük mirahur Mehmed Ağa tarafından, İbşir Mustafa Paşa'ya gönderilmiştir⁵⁰⁵.

İbşir Mustafa Paşa, veziriazamlık mührünü aldıktan sonra İstanbul'a bir mektup yazar. Bu mektupta "Bu caniblere kati çoktan sahib-i mühür vezir çıkmamağla beraber bu caniblerin çok karışık" olduğunu belirtmiş ve bu taraflara nizam verilmesi gerektiğini yazmıştır⁵⁰⁶. Bu mektuptan da hareket ile İbşir Mustafa Paşa, Adana, Antalya, Karaman, Konya vilayetlerinde halk tarafından beğenilmeyen, halka zulm eden paşaları ve kadıları azletmiştir⁵⁰⁷. İbşir Mustafa Paşa mührü aldıktan sonra izleyeceği programı şu şekilde açıklar; 1. Mezalim kaldırılacak, 2. Memuriyetler ve gedikler rüşvetle satılmayacak, 3. Sipahi çalıkları tashih olunup gulama verilecek, 4. Yeniçerilere kanun üzerine kullukları verilecek, 5. Ulufelerde de düzenleme yapılacak⁵⁰⁸.

İbşir Mustafa Paşa'nın İstanbul'a gelmemesi üzerine sadaret kaymakamı Melek Ahmed Paşa mektup yazarak Evliya Çelebi'yi, İbşir Paşa'ya göndermiştir. Evliya Çelebi, İbşir Mustafa Paşa'nın yanına gittiğinde paşa ile görüşmüş ve onu İstanbul'a gelmesi konusunda ikna etmeye çalışmıştır. En sonunda İbşir Paşa İstanbul'a gelmeyi kabul etmiştir⁵⁰⁹. Aynı zamanda IV. Mehmed de İbşir Paşa'ya bir ferman göndererek Ayşe Sultan'ı, kendisi ile nikâhladığını bildirmiştir⁵¹⁰. İbşir Paşa ile Ayşe Sultan'ın evliliğinin amacı paşayı kontrol ve denetim altına almak idi⁵¹¹. İbşir Mustafa Paşa'nın, İstanbul'a yaklaştığı duyulunca devletin üst kademesinde korku ve endişe ortaya çıkmıştır. Bu durumla birlikte Darüssaade Ağası Bayram Ağa harekete geçmiş ve İbşir Mustafa Paşa'nın azli ile birlikte katlini istemiştir. IV. Mehmed de bu görüşü benimsemiş, lakin Murad Paşa bunu kabul etmez, sebepsiz yere paşanın katlinin etrafındaki askerlerin isyanına neden olacağını söyleyerek padişahı bundan vazgeçirmiştir⁵¹².

İbşir Mustafa Paşa İstanbul'a gelmiş, ilk iş olarak da Moralı Mustafa Paşa'yı katletmiştir. Kendisinin veziriazam olmasında katkısı olan Melek Ahmed

⁵⁰⁴ Evliya Çelebi, 2006b, 641.

⁵⁰⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1551; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 273.

⁵⁰⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1557.

⁵⁰⁷ Aktepe, 1970, 376.

⁵⁰⁸ Aktepe, 1971, 50.

⁵⁰⁹ Evliya Çelebi, 2006b, 652-655.

⁵¹⁰ Evliya Çelebi, 2008b, 239; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 409; Finkel, 2020, 222.

⁵¹¹ Peirce, 2012, 204.

⁵¹² Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C. 2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016, s. 306; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 275.

Paşa'yı da kendine rakip olarak görür ve Van beylerbeyi olarak İstanbul'dan uzaklaştırmıştır⁵¹³. Veziriazamın bu ihtirasını kamçulamak isteyen Valide Sultan, IV. Mehmed'in kız kardeşi Ayşe Sultan'ı, ona eş olarak vermiştir. İbşir Mustafa Paşa, Divan'daki bütün karşıtlarını ya sürgüne göndertmiş ya da öldürtmüştür. Bu sırada, İbşir Mustafa Paşa'nın, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine Anadolu'dan getirdiği birlikleri yerleştireceği hakkında dedikodular da yayılmıştır. Bu söylenti üzerine At Meydanı'nda toplanan Yeniçeriler isyan ederek saraya yürümüşler, bu hareketle birlikte bir anda bütün kent İbşir Mustafa Paşa'ya karşı ayaklanmıştır⁵¹⁴. İsyanı Kürd Mehmed adında biri yönetmekteydi⁵¹⁵. Ayaklanan askerler Et Meydanı'ndan, At Meydanı'na ilerleyerek "İbşir Mustafa Paşa'yı ve kethüdasını isteriz" diyerek bir ihtiyarı padişahın huzuruna gönderirler. İbşir Paşa isyan sırasında Üsküdar'a geçmeye çalışmış lakin her yol kapalı olduğundan başarılı olamamıştır⁵¹⁶. Nihayetinde Ocak/Şubat 1655 tarihinde IV. Mehmed'in emri ile İbşir Mustafa Paşa, Siyavuş adındaki bir cellât tarafından boğdurulmuş, sonrasında keskin bir bıçak ile başı kesilmiştir⁵¹⁷. Hadikatü'l-Vüzera'da İbşir Mustafa Paşa'nın cenazesi Dikili Taş'ın yakınındaki Atik Ali Paşa Camii'nin haziresine defnedildiği belirtilmiştir⁵¹⁸. Naima Efendi ise, İbşir Mustafa Paşa'nın cenazesinin Kemankeş Kara Mustafa Paşa türbesine defnedildiğini belirtir⁵¹⁹. Veziriazamlık süresine bakacak olursak İstanbul'da bulunduğu süre iki aydır ve idam edildiğinde 50'li yaşlarında olduğu bilinmektedir⁵²⁰. İbşir Mustafa Paşa'nın hiçbir zaman kahve içmediği, her zaman süt içtiği ifade edilmiştir. Genellikle de Çerkes elbiseleri giymiştir⁵²¹.

⁵¹³ Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 873; Mustafa Cezar vd., *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. 4, Baha Matbaası Yay., İstanbul, 1960, s. 2029-2030; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 277-278.

⁵¹⁴ Lamartine, 1991, C. 2, 703.

⁵¹⁵ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 283.

⁵¹⁶ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 284.

⁵¹⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1616-1617; Jorga, 2005, C. 4, 75; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 409.

⁵¹⁸ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 115; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 409.

⁵¹⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1617.

⁵²⁰ Tayyâr-zade Atâ, 2010, C. 2, 82.

⁵²¹ Ahmet Çoban, *Hadikatü'l-Vüzera Adlı Eserin Tenkitli Transkripsiyonu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2005, s. 84.

3.1.1.4. Köprülü Damadı/Hacı Siyavuş Paşa

Osmanlı Devleti'nin önemli veziriazamlarından olan Köprülü Mehmed Paşa'nın kölesidir. Köprülü Damadı ve Hacı lakabı ile tanınmaktadır⁵²². Siyavuş Paşa, 1094/1682-1683 yılında önce Silahdar Ağası daha sonra ise Cebecibaşı olmuştur⁵²³. Hadikatü'l-Vüzerâ'da ise Siyavuş Paşa'nın Cebecibaşı olma tarihini 1095/1683-1684 olarak belirtilir⁵²⁴. 31 Mayıs 1684 günü Siyavuş Paşa'nın, Cebecibaşılık'tan azledilip Sipahi Ağalığı'na getirildiği bilinmektedir⁵²⁵.

Siyavuş Paşa, Köprülü ailesine yakınlığından ve damadı olduğundan dolayı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın idam edilmesi üzerine Sipahi Ağalığı'ndan azledilmiştir. Lakin kısa bir süre sonra 31 Temmuz 1684 günü Diyarbakır beylerbeyi olmuş ve kendisine Malatya ile Antep sancaklarının hasları tahsis edilmiştir. Siyavuş Paşa Diyarbakır'a giderken kendisine 100 bin kuruş harçlık verilmiştir⁵²⁶. Yerine tayin olduğu Şeytan İbrahim Paşa ise Budin beylerbeyliğine getirilmiştir⁵²⁷.

1097/1686-1687 yılında Diyarbakır beylerbeyi olan Siyavuş Paşa, Bosna beylerbeyliğine tayin olunmuştur⁵²⁸. 1098/1686-1687 yılında Bosna beylerbeyliğinden azledilen Siyavuş Paşa'nın yerine Atlu Beyzade Mehmed Paşa getirilmiştir⁵²⁹. Aynı yılda Siyavuş Paşa'nın, Vulkovar menzilineki askeri malzemenin Varadin bölgesine gönderilmesi işleminde Siyavuş Paşa'dan bahsedilirken Halep beylerbeyi olduğu ifade edilmiştir⁵³⁰.

17 Eylül 1687 günü veziriazam Süleyman Paşa'nın Avusturya seferi sonrasında ordudan firar etmesinden sonra ordu serdarlığının Siyavuş Paşa'ya verilmesi istenmiş, lakin bu sırada gelen bir hatt-ı hümayunla Siyavuş Paşa'nın ordu kaymakamı olarak seçildiği bildirilmiştir⁵³¹. Süleyman Paşa'nın ordudan firar etmesindeki en önemli sebep kapıkulunun isyan etmesi idi. Bu firar ile

⁵²² Fikret Sarıcaoğlu, "Siyavuş Paşa-Köprülü Damadı", *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 313; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2.Kısım, 426.

⁵²³ Türkal, 2012, 856.

⁵²⁴ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 124.

⁵²⁵ Türkal, 2012, 924.

⁵²⁶ Sarıcaoğlu, 2009, 313.

⁵²⁷ Türkal, 2012, 930.

⁵²⁸ Türkal, 2012, 1013.

⁵²⁹ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 224.

⁵³⁰ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 231; Süreyya, 1996, C. 5, 1518.

⁵³¹ BOA, İE, DH, 11, 1094 (10/Zilkade/1098-17/Eylül/1687).

birlikte kapıkulu askerleri IV. Mehmed'i tahtan indirmek için İstanbul'a hareket eder⁵³². Bu olay üzerine veziriazam Süleyman Paşa'nın katledilmesi gerektiğini ve mührün Siyavuş Paşa'ya tevdi edilmesi istenir. Ancak, bu sırada Süleyman Paşa gizlice Kaymakam Recep Paşa ve Defterdar Seyyid Mustafa Paşa'ya veziriazamlık mührünü ve sancak-ı şerifi geri göndermiştir⁵³³. Nihayetinde 1098/1686-1687 yılında mühür Siyavuş Paşa'ya teslim edilmiştir⁵³⁴.

Siyavuş Paşa ordunun da karışık olduğu çok kötü bir zamanda veziriazam olmuştur. Yeniçeri, cebeci ve topçu askerleri veziriazamın otağının etrafını çevirerek Defterdar Seyyid Mustafa Paşa'nın kendilerine verilmesini istemişlerdir. Siyavuş Paşa bu olayı engellemeye çalışmışsa da başaramamıştır. Siyavuş Paşa, Seyyid Mustafa Paşa'ya "ben bu adamları bir tarik ile def edemem, hemen kendin çık aman dile" demiş, fakat Seyyid Mustafa Paşa otağdan çıktığında asiler tarafından katledilmiştir⁵³⁵. Veziriazam dahi hayatını zorla kurtarmış ve Seyyid Mustafa Paşa'nın yanında veziriazamın huzurunda bulunan üst düzey görevlilerin hepsi katledilmiştir⁵³⁶. Bu karışıklıkta Siyavuş Paşa yerine vekiller tayin ederek İstanbul'a hareket etmiştir⁵³⁷.

Padişah IV. Mehmed, Siyavuş Paşa'ya gönderilen bir hatta "beni tahtan indirmek niyetiniz varmış. Oğlum Şehzade Mustafa'yı benim yerime geçir. Küçük oğlum Ahmed'i de size emanet ettim. Beni ise kendi halime bırakın. Bunun dışında bir kastınız varsa şerrinizden Allah'a sığınırım. Dilerim ki Allah'tan cümleniz kahr olasınız" diye buyurmuştur⁵³⁸. Lakin Siyavuş Paşa ve ocak ağaları, IV. Mehmed'in isteği uygulamaz ve yerine kardeşi II. Süleyman çıkarırlar⁵³⁹.

Ulufeleri ödenmeyen asker isyan ettiğinde veziriazam Siyavuş Paşa'nın emri ile Enderun hazinesindeki altın ve gümüş kap, kılıç kabzası gibi malzemeler eritilerek akçe ve sikke darp edilip ulufe olarak dağıtılmıştı. Ayrıca Siyavuş Paşa'nın etkisiyle isyan sonlandırılmıştı⁵⁴⁰. Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa da, Siyavuş Paşa'yı "bu eşkıyaya ne zamana kadar yüz vermeye devam edeceksin"

⁵³² Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 489.

⁵³³ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 238-240.

⁵³⁴ Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 962; İnalçık, 2017, 265; Finkel, 2020, 263.

⁵³⁵ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 244.

⁵³⁶ Finkel, 2020, 264.

⁵³⁷ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 490.

⁵³⁸ Türkal, 2012, 1087.

⁵³⁹ Uzunçarlışı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 494.

⁵⁴⁰ Abdülkadir Özcan, "Süleyman II", *DİA*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2010, s. 76.

diyerek tahrik etmekteydi⁵⁴¹. Bütün bunlara rağmen askerlerin tekrardan isyan etmesi sonrasında II. Süleyman'ın veziriazamı olan Siyavuş Paşa mührü iade etmiş ve görevden ayrılmıştı. Paşanın görevden ayrılmasından sonra isyanın sona ereceği düşünülmesine rağmen tam tersi olmuş, asi liderlerinden olan Hacı Ali “Abaza'nın kanını içmeden rahat olman” diyerek paşanın katledilmesini istemiştir. Siyavuş Paşa bu durum üzerine “benim işim Allah'a kaldı” diyerek maiyetindeki köleleri azat etmişti. Geride kalan elli adamı ile sarayının harem kapısının önüne oturarak kendini müdafaa etmeye çalışsa da başarılı olamamıştır. Siyavuş Paşa asiler tarafından parçalanarak öldürülmüştür. Asiler bununla da kalmamış ve paşanın malını, mülkünü ve haremını “gaza malımızdır” diyerek yağmalamışlardı. Hatta pencere demirlerini, mahzen kapılarını ve hamam kurşunlarını bile almışlardı⁵⁴². Asiler Siyavuş Paşa'nın haremine de girdiklerinde Köprülü Mehmed Paşa'nın kızı olan paşanın hanımını korkudan bayılmıştır. Asiler paşanın zevcesinin kollarındaki bilezikleri almış, hatta küpelerini almak için kulaklarını koparmışlardı. Paşanın hanımını kilime sarıp götürürken etraftaki kişilerin “bre kâfirler eşed kâfirler, bu Malta ceziresi midir?” Bu hakareti kâfirce kâfir etmez” demişlerdir⁵⁴³.

Vakur, edepli bir kişi olan ancak siyasetten pek anlamayan Köprülü Damadı Siyavuş Paşa'nın veziriazamlık süresi üç aydan fazladır ve katledildiğinde yaşının altmış civarında olduğu bilinmektedir⁵⁴⁴.

3.1.2. Beylerbeyleri-Sancakbeyleri-Beyler

3.1.2.1. Abaza Mehmed Paşa

Osmanlı Devleti'nin önemli isimlerinden olan Abaza Mehmed Paşa, veziriazamlık makamına gelemese de adından en çok bahsettiren ve en çok tanınan isimlerinden biri olmuştur. Abaza Mehmed Paşa'nın bir zamanlar Bizans Devleti'ne hadım esirler sağlayan bir aileden geldiği düşünülmektedir⁵⁴⁵. Jorga ise, Abaza Mehmed Paşa'nın, Erzurum'da yetmiş akçe karşılığında satın

⁵⁴¹ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 426.

⁵⁴² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 275-277; Cezar, 1960, C 4, 2207-2208; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 504-505; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 426; Finkel, 2020, 267.

⁵⁴³ Türkal, 2012, 1129; Jorga, 2005, C. 4, 198.

⁵⁴⁴ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 124.

⁵⁴⁵ Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2008, s. 170.

alındığını ve Hıristiyan olduğunu belirtmektedir⁵⁴⁶. Asi Halep beylerbeyi Canpoladoğlu'nun hazinedarı iken, paşanın yenilgiye uğraması üzerine yakalanmıştır. Kuyucu Murad Paşa yakalanan esirlerin öldürülmesini istediği sırada Yeniçeri Ağası Halil Ağa gelerek Abaza Mehmed'in affedilmesi için ricacı olmuş ve Abaza Mehmed'i yanına almıştır. Halil Ağa, Kaptan-ı Derya olduğunda Abaza Mehmed'i de derya beyliğine getirmiştir⁵⁴⁷.

Abaza Mehmed Paşa'nın, Halil Paşa'nın yanından ayrılması sonrasında 1026/1617 yılının Haziran-Temmuz aylarında Halep beylerbeyliğine tayin olduğu bilinmektedir⁵⁴⁸. Halep beylerbeyi iken Abaza Mehmed Paşa Osmanlı-Safevi savaşında Serav Sahrası'nda mücadele etmiştir⁵⁴⁹. Abaza Mehmed Paşa'nın Halep beylerbeyliği sonrasında Maraş beylerbeyliği görevinde bulunduğu bilinmektedir⁵⁵⁰.

Abaza Mehmed Paşa, Rebiulahir 1031/Şubat-Mart 1622 yılında Maraş beylerbeyliğinden Erzurum beylerbeyliğine tayin olunmuştur⁵⁵¹. Erzurum beylerbeyi olduktan sonra veziriazam Gürcü Mehmed Paşa'nın erkek kardeşi Erzurumî Hüseyin Paşa'nın kızı ile evlenmiştir⁵⁵². II. Osman'ın tahttan indirilerek öldürülmesi⁵⁵³ üzerine Anadolu'da Erzurum beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa olaydan sorumlu tuttuğu yeniçerileri katletmeye başlamış ve devamında Orta-doğu Anadolu'daki yeniçerileri kılıçtan geçirmiştir⁵⁵⁴. Abaza Mehmed Paşa isyan ettiği etrafında Biber Solak, Çopur Solak, Kör Hazinedar, Küçük Abaza, Sarhoş Bölükbaşı gibi namlı askerler bulunmaktaydı⁵⁵⁵.

Abaza Mehmed Paşa, İstanbul ve Anadolu'daki bu karışıklıktan faydalanarak kendisine sadık adamlarını çeşitli sancaklara tayin etmiş ve halktan vergi toplamaya başlamıştı. Ayrıca II. Osman'ın kan davasını gütmek için

⁵⁴⁶ Jorga, 2005, C. 3, 366.

⁵⁴⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 498; Mücteba İlgürel, "Abaza Paşa", *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 11; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 150; Cl. Huart, "Abaza Paşa", *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul 1978, s. 5; Cezar, 1960, C. 4, 1839.

⁵⁴⁸ Topçular Kâtibi Abdülkâdir Efendi, *Kadrî Efendi Tarihi*, C. 1, Yay. Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 660.

⁵⁴⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 443; Aycibin, 2007, 637.

⁵⁵⁰ İlgürel, 1988, 11.

⁵⁵¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 475; Aycibin, 2007, 669-670.

⁵⁵² Hüseyin Tugı, *Musibetnâme*, Haz. Sevki Nezih Aykut, TTK Yay., Ankara, 2010, s.180; Finkel, 2020, s. 183.

⁵⁵³ Feridun Emecen, "Osman II", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 455.

⁵⁵⁴ Mehmed Öz, "II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl", *Türkler*, C. 9, Edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2014, s. 719.

⁵⁵⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 507.

Trablusşam beylerbeyi Seyfoğlu Yusuf Paşa ile Maraş beylerbeyi Kalavun Paşa'nın da kendisine katılmasını sağlayarak etrafında yaklaşık 30 bin kişilik bir ordu toplamıştı⁵⁵⁶. Abaza Mehmed Paşa'nın yeniçeri düşmanlığı sadece II. Osman'ın katledilmesinden kaynaklanmamaktaydı. Erzurum'da yeniçeriler ve paşalı denen Abaza Paşa'nın adamlarının kavgası sonucunda üç yeniçeri ve beş paşalının öldürülmesi, Paşa'nın yeniçeriler üzerine yürütmesine neden olmuştu. Araya eski Erzurum beylerbeyi Erzurumî Hüseyin Paşa'nın girmesiye olaylar bir ölçüde yatışmıştı⁵⁵⁷. Abaza Mehmed Paşa, etrafında o kadar asker toplamıştı ki Tokat şehri Abaza Mehmed Paşa tarafından zaptedilmişti⁵⁵⁸.

Abaza Mehmed Paşa'nın isyan etmesinden sonra İstanbul'da Gürcü Mehmed Paşa ve Halil Paşalar bu isyandan haberdar olmalarından dolayı Kemankeş Mustafa Paşa tarafından hapsedilmişlerdir. Ancak, bu iki paşanın isyandan haberdar olmadığı ortaya çıkınca IV. Murad tarafından affedilerek paşalar salıverilmişlerdir⁵⁵⁹. Karen Barkey, Abaza Mehmed Paşa'nın Kösem Sultan ile görüştüğünü ve Kösem Sultan'ın, Abaza Mehmed Paşa'dan II. Osman'ın kanını yerde bırakmamasını istediğini belirtmektedir⁵⁶⁰. Hrand Andreasyan ise, Abaza Mehmed Paşa ile mektuplaşan kişinin II. Osman'ın annesi olduğunu belirtmektedir⁵⁶¹. İşte bu sebeplerden dolayı Anadolu'da sekban ve sarıcalar, İstanbul'da iktidarı eline alan kapıkullarına karşı Abaza Mehmed Paşa'nın etrafına toplanmışlardır⁵⁶². Lakin bu dönemde Anadolu'da ortaya çıkan bu isyanların sona erdirilmesi için devletin her kademesindeki görevliler I. Mustafa'nın tahtan indirilip yerine Şehzade Murad'ın geçirilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Hatta Abaza Mehmed Paşa dahi İstanbul'a adamlarını göndererek bu fikrin uygulanmasını isteğini iletmıştır⁵⁶³.

Abaza Mehmed Paşa'nın bu isyanı sonrasında Çerkes Mehmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa üzerine serdar tayin edilmiş ve Bağdat'ın fethine de memur

⁵⁵⁶ İlgürel 1988, 11.

⁵⁵⁷ Cezar, 1960, C. 4, 1839.

⁵⁵⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 543.

⁵⁵⁹ Evliya Çelebi, 2008b, 188; Cezar, 1960, C. 4, 1855-1856.

⁵⁶⁰ Karen Barkey, *Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011, s. 230.

⁵⁶¹ Hrand Andreasyan, "Abaza Mehmed Paşa", *Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1968, s. 134-135.

⁵⁶² Halil İnalçık, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, NTV Yay., İstanbul, 2015, s. 128-129.

⁵⁶³ Show, 2006, 241.

edilmiştir⁵⁶⁴. Abaza Mehmed Paşa, Osmanlı ordusunun üzerine geldiğini duyunca Çopar Bekir’i Niğde’yi zaptetmekle görevlendirmiştir⁵⁶⁵. Abaza Mehmed Paşa’da bu sırada Ankara kalesinin dış kalesini ele geçirir lakin iç kaleye hâkim olamaz⁵⁶⁶. Çerkes Mehmed Paşa ile Abaza Mehmed Paşa arasında Kayseri-Karasu köprüsü mevkiinde cereyan eden savaşta Abaza Mehmed Paşa ağır bir yenilgi alarak geri çekilmiş ve Erzurum Kalesi’ne kapanmıştır. Çerkes Mehmed Paşa da Tokat’ta kışlamak üzere harekete geçmiştir⁵⁶⁷. Niğde zaferinden sonra Çerkes Mehmed Paşa, Niğde’de Abaza Mehmed Paşa’nın karısını, kızını ele geçirmiş ve mallarına el koymuştur. Daha sonra ise Abaza Mehmed Paşa’dan itaat ettiğini bildiren mektuplar gelmiş ve paşa affedilmiştir⁵⁶⁸. Tokat’a kışlamak için çekilen Çerkes Mehmed Paşa ise hastalanarak Tokat’ta vefat etmiştir⁵⁶⁹.

Abaza Mehmed Paşa af dilemesine rağmen bir süre sonra yeniden yeniçeri katline başlamıştır. Tam bu sırada Ahıska Kalesi Safevi Devleti tarafından kuşatılmıştı. Osmanlı ordusu yardım için yola çıkmış ve ordunun başına Dişlenk Hüseyin Paşa serdar tayin edilmiştir. Abaza Mehmed Paşa’ya gönderilen bir emirde de birliklerini hazırlaması istenmiştir. Lakin Abaza Mehmed Paşa, Ahıska’ya yardım için gönderilen ordunun kendi üzerine geldiğinden şüphelenmektedir⁵⁷⁰. Abaza Paşa’daki bu şüphe, Dişlenk Hüseyin Paşa’nın ordusuna gönderdiği casuslardan aldığı haberde yeniçerilerin aralarında konuşurken “Ne oldu şimdi bir iki güne dek hem sen hem ben bu beladan kurtulacağız” sözünden kaynaklanmaktadır⁵⁷¹. Bütün bu olay üzerine Abaza Mehmed Paşa ile Dişlenk Hüseyin Paşa arasında büyük bir savaş cereyan etmiş, savaş sırasında Dişlenk Hüseyin Paşa vefat etmiştir⁵⁷². Rivayete göre; savaş sırasında Dişlenk Hüseyin Paşa’nın ağır yaralanması üzerine atından inen Abaza

⁵⁶⁴ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zâde Târîhi*, C. 3, TTK. Yay., Ankara, 2004, s. 987; Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 267; Aycibin, 2007, 725; İnalçık, 2016, C. 2, 195; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 152.

⁵⁶⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 550.

⁵⁶⁶ Jorga, 2005, C. 3, 367.

⁵⁶⁷ Danişmend, 2011, C. 3, 445-447; Oral, 2000, 5-6.

⁵⁶⁸ Abdülkadir Özcan, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, Kronik Yay., İstanbul, 2018, s. 28; Finkel, 2020, s. 185.

⁵⁶⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 568.

⁵⁷⁰ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 383.

⁵⁷¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 612.

⁵⁷² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 614; İnalçık, 2016, C. 2, 201; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 165; Ahmet Rasim, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 16-17; Jorga, 2005, C. 3, 374; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 4, Çev. Nilüfer Epçeli, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011, s. 52-53; Danişmend, 2011, C. 3, 453-454.

Paşa son nefesini vermek üzere olan Dişlenk Hüseyin Paşa'nın başını kaldırmış ve "Soylu Paşam! Eski silah arkadaşım! Ne olur gözlerini aç, bak oğlun hala yaşıyor!" demiştir. Dişlenk Paşa ancak dudaklarını kıpırdatabilmiş ve başı önüne düşmüştür. Abaza Paşa, cesedini atının üzerine yerleştirmiş ve Erzurum'a götürerek şanına layık bir türbeye gömdürmüştü⁵⁷³.

Dişlenk Hüseyin Paşa'nın Abaza Mehmed Paşa tarafından katledilmesi üzerine Halil Paşa, komutasındaki ordu ile Erzurum'u kuşatmak için harekete geçmiştir⁵⁷⁴. Halil Paşa Erzurum Kalesi'ni kuşatmış ve Abaza Mehmed Paşa'ya itaat etmesini içeren mektuplar göndermiştir⁵⁷⁵. Lakin olumlu bir sonuç elde edilememiştir. Osmanlı ordusu çetin kış şartları altında çok zor bir duruma düşmüştür. Yetmiş veya yetmiş dört günlük kuşatma sonrası Osmanlı ordusu yolda çığla boğuşarak geri çekilmiştir⁵⁷⁶. Bu sebepten dolayı veziriazam ve serdar Halil Paşa yerine serdar olarak Hüsrev Paşa tayin edilmiştir⁵⁷⁷. Hüsrev Paşa'nın veziriazam ve serdar olmasında Şeyhülislam Yahya Efendi'nin etkisinin olduğu görülmüştür⁵⁷⁸.

Erzurum Kalesi Hüsrev Paşa tarafından 6 Eylül 1628 günü ağır bir şekilde kuşatılmaya başlanmıştır⁵⁷⁹. Erzurum Kalesi'nin dört bir tarafı Hüsrev Paşa komutasındaki ordu tarafından çevrilmiştir⁵⁸⁰. Bu sırada Erzurum Kalesi'ni Safevi Devleti'ne vermek gibi bir düşünce de ortaya çıkmıştır⁵⁸¹. Böylesine ağır bir muhasaraya maruz kalan Abaza Mehmed Paşa en sonunda Erzurum Kalesi'nin Tebriz kapısından çıkarak Hüsrev Paşa'nın otağına gitmiş ve şehri teslim etmiştir⁵⁸². Lakin serdar, Abaza Mehmed Paşa ile görüşmesinin hemen akabinde Erzurum'a girmemiş, 22 Eylül 1628 günü girmiştir⁵⁸³.

⁵⁷³ Lamartine, 1991, C. 2, 636.

⁵⁷⁴ Özcan, 2018, 46-47.

⁵⁷⁵ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 1000.

⁵⁷⁶ İnalçık, 2016, C. 2, 201; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 165; Danişmend, 2011, C. 3, 454-455.

⁵⁷⁷ Finkel, 2020, 186.

⁵⁷⁸ İnalçık, 2016, C. 2, 201.

⁵⁷⁹ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 384.

⁵⁸⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 867.

⁵⁸¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 872.

⁵⁸² Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 874; İnalçık, 2016, C. 2, 202; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 168.

⁵⁸³ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 1011; Özcan, 2018, 49; Show, 2006, 243; Danişmend, 2011, C. 3, 457-458.

Bu büyük zafer sonrası Abaza Mehmed Paşa'nın İstanbul'a getirilmesi ferman olunmuştur. Hüsrev Paşa, İstanbul'da büyük şöenler ile karşılanmış ve IV. Murad, Abaza Mehmed Paşa'ya hitaben “Bre kâfir senin bunca zamandan beri Müslümanlara ettiğin nedir. Benim nice seçkin adamlarım şehid eyledin” demesi üzerine Abaza Mehmed Paşa “Padişahım kardeşin Sultan Osman'ın katledilmesi üzerine intikam için” cevabını vermiştir. IV. Murad'ın, “Çerkes Mehmed Paşa ve Dişlenk Hüseyin Paşa ve Halil Paşa ile niye cenk ettin, Erzurum'u niye teslim etmedin” sorusuna Abaza Mehmed Paşa “Padişahım memur ettiğin paşalar askerleri yönetemiyor güçleri yetmiyordu, canım korkusundan şehri teslim etmedim” demiştir. En sonunda Abaza Mehmed Paşa, “Padişahım, Abaza Paşa kulunun suçunu bağışla” dedikten sonra Abaza Mehmed Paşa'ya Bosna eyaleti tevcih edilmiştir⁵⁸⁴. Abaza Mehmed Paşa, Bosna beylerbeyi olduğu sırada yeniçerilerin saldırısına uğramış, bu saldırıda yaralanan Abaza Mehmed Paşa kendine saldıran yeniçerilerin başı olan Osman'ı öldürmüştür⁵⁸⁵.

Abaza Mehmed Paşa, Bosna beylerbeyliğinden sonra Özi beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁵⁸⁶. Zinkeisen, Abaza Mehmed Paşa'nın, Özi beylerbeyi olarak görevlendirilmesini Venedik Devleti'nin istemesi üzerine olduğunu belirtmiştir⁵⁸⁷. Özi beylerbeyi olan Abaza Mehmed Paşa, 21 Ağustos 1633'te Kamanıç'nin önlerine kadar gelmiş, fakat kaleyi muhasara edecek kadar top olmamasından dolayı geri çekilmek durumunda kalmıştır⁵⁸⁸. 1634 yılında Leh kralı Vladislav, IV. Murad'a gönderdiği bir mektupta, Özi/Silistre beylerbeyi iken Abaza Mehmed Paşa'nın Osmanlı-Leh sınırında sıkıntılar çıkardığını yazmıştır⁵⁸⁹. İlginçtir ki, daha sonra 1043/1633-1634 yılında padişahın musahibi olmuştur⁵⁹⁰.

Abaza Mehmed Paşa, İstanbul'da iken Gregoryan Ermeniler ile Katolikler arasında problemler yaşanmaya başlamıştır. Abaza Mehmed Paşa'nın Ermeniler'den alacağı büyük bir rüşvet karşılığı, Kudüs'teki kutsal yerlerin

⁵⁸⁴ Evliya Çelebi, 2008b, 190-195; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 639; Aycibin, 2007, 792; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 903; Oral, 2000, 8; Özcan, 2018, 50; İnalçık, 2016, C. 2, 202; İnalçık, 2015, 141; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 168; Öz, 2014, 720; Huart, 1978a, 5; Cezar, 1960, C. 4, 1863; İnalçık, 2016, C. 2, 202; Jorga, 2005, C. 3, 375; Zinkeisen, 2011, C. 4, 91; Finkel, 2020, 187.

⁵⁸⁵ Lamartine, 1991, C. 2, 652.

⁵⁸⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 739.

⁵⁸⁷ Zinkeisen, 2011, C. 4, 350.

⁵⁸⁸ Cezar, 1960, C. 4, 1909; Show, 2006, 247.

⁵⁸⁹ BOA, TS, MA, E, 813, 40 (29/Zilhicce/1044-15/Haziran/1635).

⁵⁹⁰ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 4, Eski Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 1039.

korumasını Rumlar'dan alıp bu Ermeni Hıristiyan topluma devredeceği yolunda dedikodular da vardı. IV. Murad tarafından samimi bir şekilde, Ermeniler'den aldığı armağanların miktarı hakkında sorguya çekilen Abaza Mehmed Paşa⁵⁹¹, “Ermeniler on iki bin guruş verdiler” demişti⁵⁹². Bu olaylar üzerine paşaya rüşvet veren Ermeniler kılıçtan geçirilmiş ve Abaza Mehmed Paşa, Hasbahçe'deki Sırça sarayına hapsedilmiş ve 23-24 Ağustos 1634 günü burada katledilmiştir⁵⁹³. Andriasyan, Abaza Mehmed Paşa'nın idam olayını şu şekilde anlatmaktadır; Padişah, ağlamaklı bir sesle: “Söylediklerini fazlası ile yapacağım. Ne suretle ölmek sana kolay gelecektir, kılıçla mı yoksa kementle mi?” der. Abaza: “Emir sizindir”, deyince, padişah boğdurulması emrini verir. İdam mahalline götürülen Abaza abdest alıp namaz kıldıktan sonra diz çökerek “padişahın emri ifa edin” der. Kement boynuna atılır, fakat padişahın ağladığını gören cellâtlar, pişman olarak belki çözdürmek emrini vereceğini düşünerek kemendi yavaş yavaş sıkır. Abaza, cellâtlara çıkışıp düşmanca hareket edip “beni işkence ile mi öldürmek istersiniz” diyerek ilmiği kendi eli ile sıkıştırır ve ölür⁵⁹⁴. Lamartine ise, Abaza Mehmed Paşa'nın namazını kıldıktan sonra idam edildiğini aktarmaktadır⁵⁹⁵. Paşanın cenazesi ise ironik bir şekilde ömrü asilerle mücadele etmiş olan merhum veziriazam Murad Paşa Türbesi'ne defnedilmiştir⁵⁹⁶.

Abaza Mehmed Paşa idam edildikten sonra Erzurum'da paşanın yaşadığı ve görüldüğü söylenmiştir⁵⁹⁷. Rivayete göre, paşanın cellâtların elinden kurtulup Cezayir ve Yemen diyarlarını dolaşıp Erzurum'a gelmiştir. Evliya Çelebi, Abaza Mehmed Paşa'nın yaşadığını belirterek Erzurum'da katledildiğini aktarmaktadır⁵⁹⁸. Kâtip Çelebi, Abaza Mehmed Paşa'dan bahsederken yiğit bir savaşçı olduğunu belirtir, lakin işleri tam anlayamadığını ve yanında bulunan şeyhin kerametler gösterdiğine inandığını aktarmaktadır⁵⁹⁹.

⁵⁹¹ Lamartine, 1991, C. 2, 654.

⁵⁹² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 793-794.

⁵⁹³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 794-795; Finkel, 2020, 187; Danişmend, 2011, C. 3, 481.

⁵⁹⁴ Andriasyan, 1968, 141.

⁵⁹⁵ Lamartine, 1991, C. 2, 654.

⁵⁹⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1006; Zinkeisen, 2011, C. 4, 92-93.

⁵⁹⁷ Aycibin, 2007, 991.

⁵⁹⁸ Evliya Çelebi, 2008b, 196.

⁵⁹⁹ İnalçık, 2015, 136.

3.1.2.2. Abaza Hasan Paşa

Abaza Hasan Paşa, Osmanlı tarihinde ismini duyurmuş mühim şahsiyetlerden biridir. Silahatir bölümüne mensup kapıkulu süvarilerindedir. Kara Haydaroğlu İsyanı'nın bastırılmasında yaptığı hizmetlerinden dolayı 1648 yılında Yeni İl Türkmen voyvodalığına tayin edilmiştir⁶⁰⁰. Sofu Mehmed Paşa tarafından voyvodalığa getirilen Abaza Hasan üç seneliğine görevlendirilmiştir⁶⁰¹. Abaza Hasan, asi Haydaroğlu'nun yakalanıp İstanbul'a getirilmesini de sağlamıştır⁶⁰². Abaza Hasan Ağa haksız yere Yeni İl Voyvodalığı'ndan azledilmesi üzerine isyan etmiş ve üzerine Katırcıoğlu serdar tayin edilmiştir. Lakin Abaza Hasan Ağa'nın İbşir Mustafa Paşa ile birleşmesi sonucu Katırcıoğlu, Abaza Hasan ile savaşmayı göze alamamıştır. Bu sırada Siyavuş Paşa'nın, Abaza Hasan Ağa'ya gönderdiği bir mektupta, "Sen ki Abaza Hasan'sın, elbette cemiyeti dağıtıp seni eyü bir eyalete münasib edelim. Eğer Celalilik edersen mukaddem Celalilik edenlerin halini bilirsin" demesi üzerine Abaza Hasan Ağa etrafındaki adamlarına "Yoldaşlar, çekin elinizi bunun suçu yoktur. Siyavuş Paşa hem karındaşımız hem de efendimizdir" diyerek isyanından vazgeçmiştir. Bu olayların sonucunda Abaza Hasan Paşa'ya tekrar Yeni İl voyvodalığı tevcih edilmiştir⁶⁰³.

Evliya Çelebi, İbşir Mustafa Paşa'dan bahsederken kendisinin yanına gittiğinde Abaza Hasan Paşa tarafından karşılandığını belirtmektedir⁶⁰⁴. Buradan da Abaza Hasan'ın İbşir Mustafa Paşa'nın sadık adamlarından biri olduğunu bilinmektedir. Abaza Mehmed Paşa, Yeni İl voyvodalığından Diyarbekir beylerbeyliğine yükseltme durumu ortaya çıktığında IV. Mehmed, "Abaza işe yarar adamdır. Rütbe-i eyalete nail olduktan sonra ferman-ı padişahîye muhalefet eylemez" demiştir ve böylece Abaza Hasan Ağa Diyarbekir beylerbeyi olarak tayin edilir⁶⁰⁵. 31 Ocak 1657 günü Abaza Hasan Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden Halep beylerbeyliğine getirilmiştir⁶⁰⁶. Kadızadeli hareketinin

⁶⁰⁰ Mücteba İlgürel, "Abaza Hasan", *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s. 10-11.

⁶⁰¹ Onur Usta, "Celaliliğin Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler", *Kebikeç Dergisi*, S. 33, Ankara, 2012, s. 60-61; Aycibin, 2007, 1077; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 317.

⁶⁰² Evliya Çelebi, 2008b, 245.

⁶⁰³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1358-1363; Cl. Huart, "Abaza Hasan", *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 5-6; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 319-320.

⁶⁰⁴ Evliya Çelebi, 2006b, 653.

⁶⁰⁵ Naima Mustafa Paşa, 2007, C. 4, 1681-1682.

⁶⁰⁶ Türkal, 2012, 81; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1726.

önde gelen ismi Üstüvani Mehmed Efendi'nin Kıbrıs'a sürülmesi üzerine Köprülülere karşı olan vaizler Abaza Hasan'ı desteklemişlerdir. Hatta bunlar arasında Abaza Hasan'ın Mehdi olabileceğini düşünenler bile bulunmaktaydı⁶⁰⁷.

Abaza Hasan Paşa, Köprülü Mehmed Paşa veziriazam olduğunda, paşaya karşı suikast planları yapmıştır. Abaza Hasan mahiyetindeki sipahileri İstanbul'a yollayacak ve diğer sipahileride örgütleyerek Köprülü'yü öldürmeyi deneyeceklerdi. Lakin Köprülü'nün sipahiler arasında bulunan Piri Çavuş ve Koca Halife adındaki casusları durumu veziriazama haber vererek bu plan başlamadan üstesinden gelinir. Abaza Hasan'ın gönderdiği sipahilerde defterden silinerek yakalananların öldürülmesi emredilir⁶⁰⁸.

Abaza Hasan Paşa, Halep beylerbeyi döneminde rahat durmamış ve etrafına eşkıya toplayarak tekrardan isyan etmiştir. Yanındaki 30 bin eşkıya ile Konya sahrasında toplanmıştır⁶⁰⁹. Oradan Bursa'ya kadar ilerlemiştir. Bursa muhafızı olan Kenan Paşa'nın da, Abaza Hasan Paşa'ya tabi olması üzerine paşanın gücü daha artmıştır. Eşkıyalar, Üsküdar'a kadar gelerek huzursuzluk vermeye başlamışlardır⁶¹⁰. Bu dönemde Şeyhülislam Bolevi Mustafa Efendi, Abaza Hasan Paşa'nın ve yanında olan eşkıyanın hakkından gelinmesi için fetva vermiştir⁶¹¹. Mühimme defterine yansıyan bir hükümde, Bolu sancakbeyinin ve Bartın kadısının Abaza Hasan Paşa'nın ve ona tabi olan eşkıyanın hakkından gelinmesini istediği görülmektedir⁶¹².

Abaza Hasan Paşa'nın isyanına son vermek için Murtaza Paşa Osmanlı ordusunun başına serdar tayin edilmiştir⁶¹³. Abaza Hasan Paşa ve Murtaza Paşa arasında Eskişehir-İlgın mahallinde savaş cereyan etmiştir⁶¹⁴. Bu muharebeden sonra Abaza Hasan, Antep taraflarına kaçmıştır. Bu sırada serdar Murtaza Paşa hile ile Abaza Hasan'ı ele geçirmeyi amaçlamaktaydı. Antep müftüsü de Abaza Hasan Paşa'ya affedilebileceği konusunda ümitlendirince paşa, Halep beylerbeyi olan Konakçı Ali Paşa'nın yanına gitmiştir. Ali Paşa dahi Abaza Hasan'ın

⁶⁰⁷ Finkel, 2020, 234.

⁶⁰⁸ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 391-392.

⁶⁰⁹ Türkal, 2012, 154-156.

⁶¹⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1790-1791.

⁶¹¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1806.

⁶¹² Murat Yıldız, *92 Numaralı ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005, s. 169-170; (62. Sayfa 5. Hüküm).

⁶¹³ Türkal, 2012, 173.

⁶¹⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1811.

affedileceği konusunda serdar Murtaza Paşa'ya mektup geldiğini ifade etmiştir. Ancak bir gün Abaza Hasan Paşa, Konakçı Ali Paşa ve serdar Murtaza Paşa, akşam yemeğini yedikten sonra, yatsı namazını kılmak için kalkmışlar, Abaza Hasan Paşa abdest alırken etrafı pehlivanlar tarafından çevrilmiş ve 16 Şubat 1659 günü boğazı kesilerek katledilmiştir⁶¹⁵. Lamartine ise, Abaza Hasan'nın su verilme bahanesi ile yapılan bir hareket sonucu öldürüldüğünü belirtmektedir⁶¹⁶.

3.1.2.3. Siyavuş Paşa

Siyavuş Paşa'nın hayatının erken dönemi ve şehit edilişi ile ilgili elimize etraflı bilgi bulunmamaktadır. Defterdar Ahmed Paşa'nın kölesi olup 1095/1683-1684 yılında Silahdar olduğunu bilmektedir. Aynı yıl içerisinde Mora beylerbeyi olmuştur⁶¹⁷.

1096/1684-1685 yılında Siyavuş Paşa, Mora beylerbeyi iken Viyana bozgunu sonrası Akdeniz'de Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamış olan Venedik donanması Koron Kalesi'ni muhasara etmeye başlamıştır. Bu olaylar üzerine Siyavuş Paşa bölgeye gelmiş ve 60 günlük Koron Kalesi muhasarasını kaldıran Venedik, Siyavuş Paşa komutasındaki orduya saldırmıştır. Savaş sırasında Siyavuş Paşa şehit düşmüştür⁶¹⁸. Sicill-i Osmanî'ye göre, Siyavuş Paşa şehit olduğunda kırk yaşında bile değildi⁶¹⁹.

3.1.2.4. Sarı Hüseyin Paşa

Veziriazam Siyavuş Paşa'nın kardeşidir. Sarı Hüseyin Paşa'nın devlet kademesinde yükselmesinde ağabeyi olan Siyavuş Paşa'nın etkisi büyük olmuştur. Sarı Hüseyin Paşa, IV. Murad'ın kızı Safiye Sultan ile evlenerek saltanat damadı olmuştur. 1069/1658-1659 yıllarında Kaniye beylerbeyliği yapmıştır⁶²⁰.

Sarı Hüseyin Paşa, 1070/1659-1660 yılında Budin beylerbeyi Seyid Ahmed Paşa'nın yardımına gönderilmiştir⁶²¹. 1071/1660-1661 yılında Temeşvar

⁶¹⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1816-1819; Türkal, 2012, 176-177; Huart, 1978b, 6; Rasim, 2000, C. 2, 81; Jorga, 2005, C. 4, 93-94; Show, 2006, 262; Uzunçarşılı, C. 3, 1. Kısım, 2011, 393-394.

⁶¹⁶ Lamartine, 1991, C. 2, 714.

⁶¹⁷ Süreyya, 1996, C. 5, 1518.

⁶¹⁸ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 197.

⁶¹⁹ Süreyya, 1996, C. 5, 1518.

⁶²⁰ Süreyya, 1996, C. 3, 714.

⁶²¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1854-1855.

beylerbeyi iken Kemen Yanoş'un etrafına 50 bin asker toplaması üzerine paşa Yanoş'un üzerine serdar olarak tayin edilmiştir⁶²².

Sarı Hüseyin Paşa, Zilhicce 1073/Temmuz-Ağustos 1663'te Budin beylerbeyliğine getirilmiştir⁶²³. Sicill-i Osmanî'de ise bu tarihin 1075/1664-1665 yılında olduğu bilgisi verilmiştir⁶²⁴. Sarı Hüseyin Paşa, Budin beylerbeyi iken Nitra Kalesi'nin de fethetmiştir⁶²⁵. Paşa sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte 1099/1687-1688 yılında vefat etmiştir⁶²⁶.

3.1.2.5. Sarı Hüseyin Paşa

Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde hizmette bulunmuş devlet adamıdır. 1076/1665-1666 yılında Halep beylerbeyliği görevinde bulunmuştur⁶²⁷. Paşa, Halep beylerbeyi iken Girit seferine de görevlendirilmiş ve Kandiye Kalesi kuşatmasında birkaç sancakbeyi, yirmi beş oda Yeniçeri, bin sipahi ve Mısır askeri ile birlikte lağımların ve sıçan yollarından ilerleme görevi verilmiştir⁶²⁸.

Sarı Hüseyin Paşa 3 Kasım 1671 günü Halep beylerbeyliğinden azledildikten sonra emirü'l-hac görevi ile Şam beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁶²⁹. Bir arşiv vesikasında da paşanın 1 Ocak 1672 tarihli belgede Şam muhafızlığı makamında olduğu ifade edilmiştir⁶³⁰. Sarı Hüseyin Paşa, emirü'l-hac görevinde iken Yemen'de Zeydilerin hacıları yağmalamalarını engellemiş ve Mekke-Medine'nin muhafazasını sağlamıştır. Onun döneminde Arap kabileleri de hacılara saldıracak cesareti bulamamışlardır⁶³¹.

Sarı Hüseyin Paşa, Şam beylerbeyi iken Ösek⁶³² Sahrasına geldiğinde 1094/1682-1683 yılında Peşte muhafızlığına tayin edilmiştir⁶³³. Sarı Hüseyin Paşa

⁶²² Evliya Çelebi, 2010b, 34.

⁶²³ Evliya Çelebi, 2010b, 345.

⁶²⁴ Süreyya, 1996, C. 3, 714.

⁶²⁵ Türkal, 2012, 314-316.

⁶²⁶ Süreyya, 1996, C. 3, 714.

⁶²⁷ Türkal, 2012, 511.

⁶²⁸ Türkal, 2012, 503; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, 2017, 385.

⁶²⁹ Türkal, 2012, 586.

⁶³⁰ BOA, TS, MA, d, 9349 (1/Ramazan/1082-1/Ocak/1672).

⁶³¹ Türkal, 2012, 601.

⁶³² Budin beylerbeyliğine bağlı sancak idi. *Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006, s. 397.

⁶³³ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 163.

görev mahalline varamadan vefat etmiştir⁶³⁴. Paşanın vefat ettiği haberi ulaşınca Ösek'te bıraktığı eşyaları ve hayvanları mîriye geçirilmiştir⁶³⁵.

3.1.2.6. Kör Hüseyin Paşa

Siyavuş Paşa'nın kardeşi Sarı Hüseyin Paşa'nın kethüdası olduğu tahmin edilen Kör Hüseyin Paşa devletin çeşitli kademelerinde görev yapmış önemli devlet adamlarından biridir⁶³⁶. Kör Hüseyin Paşa'nın, 1083/1672-1673 yılında Adana beylerbeyi olduğu bilinmektedir⁶³⁷. Rumeli'de seferde görevli olan Kör Hüseyin Paşa, H. 1084/M. 1673-1674 yılında Tuna yalılarını tahrip eden beş-on bin kâfir askerinin haberi alınca bu ordunun üzerine serdar tayin edilmiştir. Paşanın emrinde bulunan iki bin nefer sipahi, silahdar, serdengeçti ve Kalgay Sultan'ın emrindeki yirmi bin Tatar askeri ile kâfir birlikleri ile çarpışmış ve Yaş kasabasının ele geçirilmesinde etkili olmuştur⁶³⁸. Kör Hüseyin Paşa, 1085/1674-1675 yılında Adana beylerbeyliğinden, Şam beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁶³⁹. Şam beylerbeyi olmasına rağmen Osmanlı Devleti seferde olmasından dolayı Kör Hüseyin Paşa, Hotin Kalesi'nin fethi ile görevlendirilmiştir.

Kör Hüseyin Paşa, Hotin Kalesi'nin ele geçirilmesi için Kamanıç Kalesi'nden üç oda Yeniçeri, humbara ve lağımcıların getirilmesini emretmiştir. Hotin Kalesi kuşatılmış, birkaç humbara atılmış ve kalenin altına lağım açılmadan kale Osmanlı Devleti'ne teslim olmuştur⁶⁴⁰. Kale içindeki gayri Müslim halk haraç vermeyi kabul etmiş ve halka eman verilmiştir⁶⁴¹.

Kör Hüseyin Paşa gösterdiği yararlılıktan dolayı Sarıkçı Hasan Paşa'nın vefat etmesinden sonra Anadolu beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁶⁴². 11 Kasım 1677 günü Kör Hüseyin Paşa, vezir İbrahim Paşa'nın yerine serasker olarak görevlendirilmiştir⁶⁴³. Paşaya 1092/1681-1682 yılında Niğbolu beylerbeyliği

⁶³⁴ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 164.

⁶³⁵ Türkal, 2012, 904-905.

⁶³⁶ Süreyya, 1996, C. 3, 724.

⁶³⁷ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 25; Türkal, 2012, 601.

⁶³⁸ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 45.

⁶³⁹ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 50; Türkal, 2012, 659.

⁶⁴⁰ Türkal, 2012, 660; Sarı Mehmed Paşa, 1995, 50-51.

⁶⁴¹ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 50.

⁶⁴² Türkal, 2012, 674.

⁶⁴³ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 86.

görevi tevcih edilmiştir⁶⁴⁴. 1094/1682-1683 yılında Eğri beylerbeyliği görevinin yanı sıra tekrardan seraskerlik görevi verilmiştir⁶⁴⁵.

Kör Hüseyin Paşa serasker tayin edilince Yanık Kalesi'nin fethine memur tayin edilmiştir⁶⁴⁶. Bu kalenin fethi sürecinde Kör Hüseyin Paşa kılıç kılıca, tüfek tüfeğe savaşıarak her zaman savaş meydanında bulunmuştur. Yine bir savaş sırasında paşa bir kâfir hücumunda ilk olarak sağ ve sol tarafından daha sonra ise dizinden ve başından vurularak şehit olmuştur. Kör Hüseyin Paşa'nın emrinde olan Mağrulzade Gürcü Mehmed Paşa ise canını Morova Nehri'ni yüzerek kurtarmıştır⁶⁴⁷.

3.1.2.7. Damad-ı Şehrîyârî Ahmed Paşa

Ahmed Paşa küçük mirahurluk görevinden Zilhicce 1061/ Kasım-Aralık 1651'de Büyük Mirahurluk görevine getirilmiştir. 1064/1644-1645'te Mirahurluktan azledilmiş, lakin ardından kubbe vezirliği verilerek Ümmügülsüm Sultan ile evlendirilmiştir⁶⁴⁸. İşte bu sebepten dolayı Damad-ı Şehrîyârî lakabını almıştır. Ahmed Paşa, Bozcaada muhafızı tayin edildiğinde adayı layıkıyla muhafaza edememiş ve 1067/1656-1657 yılında ada Venediklere teslim edilmek durumunda kalınmıştır⁶⁴⁹. Sicill-i Osmanî'de, Ahmed Paşa'nın Bozcaada'yı Venediklilere teslim etmesinden sonra İstanbul'a geri çağrılıp, 13 Kasım 1656 günü idam edildiği yazmaktadır⁶⁵⁰. Zeyl-i Fezleke'de ise, Ahmed Paşa'nın katli 11 Kasım 1656 olarak belirtilmektedir⁶⁵¹.

3.1.2.8. Abaza Koca Murtaza Paşa

Koca Murtaza Paşa ile ilgili elimizdeki bilgi sadece Zeyl-i Fezleke'de yer almaktadır. Paşanın Cemaziyelahir 1101/Mart-Nisan 1690'da Gazze sancakbeyi olduğu ve Emirü'l-hac görevinin verildiği bilinmektedir⁶⁵². Koca Murtaza Paşa,

⁶⁴⁴ Süreyya, 1996, C. 3, 724.

⁶⁴⁵ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 141; Türkal, 2012, 828.

⁶⁴⁶ Türkal, 2012, 862.

⁶⁴⁷ Türkal, 2012, 866-868.

⁶⁴⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1, Esk. Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 216.

⁶⁴⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1718; Türkal, 2012, 62.

⁶⁵⁰ Süreyya, 1996, C. 1, 216.

⁶⁵¹ Türkal, 2012, 75.

⁶⁵² Türkal, 2012, 1291.

Rebiulahir 1102/Ocak 1691'de Gazze sancakbeyliğinden Şam beylerbeyliğine getirilmiştir⁶⁵³.

Koca Murtaza Paşa'nın, Muharrem 1103/Eylül-Ekim 1691'de Osmanlı ordusu savaşta iken savaş alanından firar etmiştir⁶⁵⁴. 22 Kasım 1691 günü Semendire'de savaştan firar ettiği gerekçesiyle boynu vurdurularak idam edilmiştir⁶⁵⁵.

3.1.2.9. Mustafa Paşa

Mustafa Paşa hakkında elimizde bulunan tek bilgi Sicill-i Osmanî'de yer almaktadır. Mustafa Paşa, Enderun'dan yetişerek Silahdarlık görevi yapmıştır. Köprülü Mehmed Paşa'nın veziriazamlığına muhalif olduğundan dolayı Cemaziyelahir 1066/Mart-Nisan 1656 yılında Mora beylerbeyliği görevine getirilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır⁶⁵⁶.

3.1.3. Diğer Görevliler

Bu başlık altında ele alacağımız ilk isim olan Mustafa Paşa'nın hayatı hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Yalnız Mustafa Paşa'nın, 1106/1694-1695 yılında Habeşistan beylerbeyi olmuş ve bu görevde iken vefat ettiği bilinmektedir⁶⁵⁷. Bir diğer isim ise Abaza Küçük Bey'dir. Naima Tarihi'nde, 1048/1638-1639⁶⁵⁸ yılında Beyşehir beyi iken halka zulmettiği, töhmetinden dolayı katledildiğinden bahsedilmektedir⁶⁵⁹.

İsim benzerliği olmasına rağmen tek benzerlik köken bakımından olan Küçük Abaza Bey ile ilgili elimizdeki bilgiler sadece Sicill-i Osmanî'de bulunmaktadır. Küçük Abaza Bey'in Cebecibaşı olduğu ve 1040/1630-1631 yılında bir savaşta top ile şehit olduğu bilinmektedir⁶⁶⁰.

Ömer Ağa, Hasoda'dan yetişerek 1096/1684-1685 yılında Mısır'da beylik verilerek oraya gönderilmiş ve Mısır'da vefat etmiştir⁶⁶¹. Abaza Mustafa Ağa'nın ise 1067/1656-1657 yılında Silahdar olduğu bilmektedir. Lakin ağanın daha

⁶⁵³ Türkal, 2012, 1342.

⁶⁵⁴ Türkal, 2012, 1389.

⁶⁵⁵ Türkal, 2012, 1392.

⁶⁵⁶ Süreyya, 1996, C. 4, 1183.

⁶⁵⁷ Süreyya, 1996, C. 4, 1184.

⁶⁵⁸ Süreyya, 1996, C. 3, 896.

⁶⁵⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 877.

⁶⁶⁰ Süreyya, 1996, C. 3, 896.

⁶⁶¹ Süreyya, 1996, C. 4, 1311; Türkal, 2012, 1023.

sonraki hayatı ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır⁶⁶². Deli Mustafa Bey ile elimizdeki bilgi yok denecek kadar azdır. Sadece 17 Haziran 1689 günü Mısır'dan gelen askeri birliğin onun kontrolüne verildiği bilinmektedir⁶⁶³. Bu başlık altında ele alacağımız son ise ise Mustafa Ağa'dır. Siyavuş Paşa'nın ağalarından olup 1095/1683-1684 yılında Tuna bölgesinde savaşmıştır⁶⁶⁴.

3.2. ÇERKES KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI

3.2.1. Veziriazamlar

3.2.1.1. Çerkes Mehmed Paşa

Çerkes Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli veziriazamlarından olup IV. Murad döneminin ilk veziriazamlarındandır. Harem-i Hümayun'dan yetişerek Silahdar-ı Şehriyari olmuştur⁶⁶⁵. Daha sonra Şam beylerbeyliğine getirilmiştir⁶⁶⁶. Çerkes Mehmed Paşa, Şam beylerbeyi iken Safevi Devleti üzerine düzenlenen Serav seferine katılmıştır⁶⁶⁷. 25 Ocak 1622 günü Hotin seferinden döndükten sonra toplanan Divan-ı Hümayun'a, beşinci vezir olarak katılmıştır⁶⁶⁸.

Çerkes Mehmed Paşa'nın veziriazamlık görevine getirilmesi süreci ele alınırsa; paşadan önce veziriazam olan Kemankeş Ali Paşa "Cülusa ba'is oldum" diyerek mağrur olmuş ve veziriazamlığı döneminde rüşvet yaygınlaştırmıştır. Bu sırada da Abaza Mehmed Paşa Erzurum'da isyan etmiştir⁶⁶⁹. Kemankeş Ali Paşa, Bağdat'ın ahvali, seferleri ihmali ve tembellik etmesi gibi sebeplerle idam edilmiştir. Boşalan veziriazamlığa 30 Mart 1624 günü Çerkes Mehmed Paşa getirilmiş ve Abaza Mehmed Paşa ile birlikte Bağdat üzerine serdar olarak tayin edilmiştir⁶⁷⁰. Zinkeisen, veziriazam olan Çerkes Mehmed Paşa'nın veziriazamlığı istemeyerek kabul ettiğini belirtmektedir⁶⁷¹.

⁶⁶² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1727.

⁶⁶³ Türkal, 2012, 1230.

⁶⁶⁴ Türkal, 2012, 954.

⁶⁶⁵ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 99; Cavid Baysun, "Çerkes Mehmed Paşa", *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 580; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 379.

⁶⁶⁶ Tayyâr-zâde Atâ, 2010, C. 2, 70; Nevîzâde Atâyî, *Hadâ'ikül-Hakâ'ik Fî Tekmileti's-Şakâ'ik*, Haz. Suat Donuk, Edt. Derya Örs, C. 2, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2017, s. 1877.

⁶⁶⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 680-681.

⁶⁶⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 475; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 708.

⁶⁶⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 536-537.

⁶⁷⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 792; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 538; *Anonim Bir İbrânce Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul*, Nşr. Trc. Nuh Arslantaş-Yaron Ben Naeh, TTK Yay., Ankara, 2013, s. 68-69; Aycibin, 2007, 722; Peçevi

Abaza Mehmed Paşa ve Bağdat seferine serdar tayin edilen Çerkes Mehmed Paşa, 1 Haziran 1624 günü Osmanlı ordusu ile Üsküdar'a geçmiştir. Çerkes Mehmed Paşa komutasındaki ordu Zilkade 1033/Ağustos 1624'te Kayseri bölgesindeki Karasu köprüsüne ulaşmıştır. Çerkes Mehmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa'ya yakın olan Türkmen aşiretlerine mektuplar göndererek Abaza Paşa'nın yanında savaşa katılmamalarını ister. En sonunda iki ordu arasında cereyan eden savaş sırasında Yeniçeri Ağası Hüsrev Ağa'nın, Yeniçerileri teşvik etmek için "Bre koman gaziler, devlet düşmanlarına gayret eylen" şeklinde nidalar attığı rivayet olunmuştur. Savaş sonunda ise, Osmanlı ordusu karşısında bozulan Abaza Mehmed Paşa ve etrafına topladığı askerler kaçmaya başlamışlar, Abaza Mehmed Paşa ise Sivas'a kaçmıştır⁶⁷².

Sivas şehrine kaçan Abaza Mehmed Paşa, buradan Erzurum Kalesi'ne kapanarak etrafına tekrardan asker toplamaya başlamıştır. Bu sırada Abaza Mehmed Paşa'nın karısı ve oğulları Çerkes Mehmed Paşa tarafından esir alınmıştır. En sonunda Abaza Mehmed Paşa, Küçük Abaza'yı Çerkes Mehmed Paşa'ya elçi olarak göndererek affedilmesini istemiştir. Bu olay üzerine 14 Ekim 1624 günü Çerkes Mehmed Paşa, Abaza Mehmed Paşa'yı affederek tekrardan Erzurum beylerbeyi olarak tayin etmiştir⁶⁷³.

Çerkes Mehmed Paşa yaklaşan kış ayı için kışlak olarak Tokat'a hareket etmiş, 28 Ocak 1625'te Tokat'ta vefat etmiş ve İmaret Camii'ne defnedilmiştir⁶⁷⁴. Çerkes Mehmed Paşa on ay veziriazamlık görevinde bulunmuştur⁶⁷⁵. Danişmend ise veziriazamlık süresini dokuz ay 25 gün olduğunu belirtir⁶⁷⁶.

İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 375; Cezar, 1960, C. 4, 1856; Jorga, 2005, C. 3, 372; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 79; Danişmend, 2011, C. 3, 442.

⁶⁷¹ Zinkeisen, 2011, C. 4, 27.

⁶⁷² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 553.

⁶⁷³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 799-800; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 376; Cezar, 1960, C. 4, 1858.

⁶⁷⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 805; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 989-990; Süreyya, 1996, C. 3, 1030; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 568; Tayyâr-zâde Atâ Efendi, 2010, C. 2, 70; Aycibin, 2007, 744; Nevizâde Atâyi, 2017, C. 2, 1877; Oral, 2000, 6; Baysun, 1977a, 580; Cezar, 1960, C. 4, 1859; Özcan, 2018, 38; Jorga, 2005, C. 3, 373; Zinkeisen, 2011, C. 4, 48; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 380.

⁶⁷⁵ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 99; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 377.

⁶⁷⁶ Danişmend, 2011, C. 3, 446-447.

3.2.1.2 Derviş Mehmed Paşa

Osmanlı Devleti'nin önemli veziriazamlarından biridir. II. Osman döneminde Darüssaade Ağası Mustafa Ağa'nın kölelerinden biriydi⁶⁷⁷. Evliya Çelebi, uzun bıyıklı olmasından dolayı Bıyıklı Mehmed Paşa olarak ifade etmektedir⁶⁷⁸. Daha sonra Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın kethüdası olduğunu bildiğimiz Derviş Mehmed Paşa, Cemaziyelevvel 1046/Ekim 1636'da Şam beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁶⁷⁹. Derviş Mehmed Paşa, Şam beylerbeyi iken, mühimme defterine kaydedilen bir hüküm incelendiğinde hacılar ile ilgili bir emir bulunmaktadır⁶⁸⁰. Derviş Mehmed Paşa, Şam beylerbeyi iken Musul'un muhafazasında da bulunmuştur⁶⁸¹. 1048/1638-1639 yılında ise, Şam beylerbeyi olan Derviş Mehmed Paşa, Diyarbekir beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁶⁸². Aynı yıl içerisinde Derviş Mehmed Paşa, Bağdat'ın fethi sonrasında Bağdat beylerbeyliği tevcih edilmiş ve aynı zamanda vezirlik payesi de verilmiştir⁶⁸³. Bağdat beylerbeyi iken Derviş Mehmed Paşa'nın, bölgede yaşayan ve isyan eden Urbân aşiretinin isyanını bastırdığını da bilinmektedir⁶⁸⁴. Derviş Mehmed Paşa, Diyarbekir beylerbeyi iken ekonomik durumunun iyi olmasından dolayı borç isteyen kişilere, borç para vermiştir⁶⁸⁵. Derviş Mehmed Paşa, Cemaziyelevvel 1052/ Temmuz-Ağustos 1642'de ikinci kez Diyarbekir beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁶⁸⁶. Paşa, Diyarbekir beylerbeyi iken padişaha hediye at göndermiştir⁶⁸⁷. Derviş Mehmed Paşa, ikinci kez Diyarbakır beylerbeyliği görevine getirildikten sonra tekrar azledilmiş ve 20 Mart 1643 günü İstanbul'a geri dönmüştür⁶⁸⁸.

⁶⁷⁷ Evliya Çelebi, 2008b, 238.

⁶⁷⁸ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 406.

⁶⁷⁹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1048; Hülya Yüksel, *86 Numaralı Mühimme Defteri (Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 197-198.

⁶⁸⁰ Fatma Kaytaç, *88 No'lu Mühimme Defteri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 120-121.

⁶⁸¹ Yüksel, 2010, 211-213;(219. Hüküm)

⁶⁸² Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 275; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1090; Aycibin, 2007, 888.

⁶⁸³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, Esk. Yaz. Akt. Seyit Ali Kahraman, Yay Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996, s. 416; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1114; Aycibin, 2007, 907; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 927.

⁶⁸⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 955.

⁶⁸⁵ BOA, TS. MA. E. 1069, 52 (1/Safer/1052-1/Mayıs/1642); BOA, TS. MA. E. 1069, 53 (27/Muharrem/1051-8/Mayıs/1642).

⁶⁸⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1167.

⁶⁸⁷ BOA, TS. MA. E. 794, 36 (29/Zilhicce/1052-20/Mart/1643).

⁶⁸⁸ BOA, TS. MA. E. 795, 5 (29/Zilhicce/1052-20/Mart/1643).

1054/1644-1645 yılında Derviş Mehmed Paşa, Halep beylerbeyliğine getirilmiştir⁶⁸⁹. Halep beylerbeyliğinden azledildikten sonra 1055/1645-1646 yılında Anadolu beylerbeyi olmuştur⁶⁹⁰. Derviş Mehmed Paşa ekonomik olarak çok büyük bir servete sahipti. Öyle ki devletin paşadan 20 bin kuruş para talep ettiği bilinmektedir⁶⁹¹. Anadolu beylerbeyliğinden sonra Derviş Mehmed Paşa'nın Bağdat beylerbeyliği görevinde bulunduğunu sırada, Safevi Devleti ile olan sınırların gözlendiğini ve güvenli olduğunu bildirmiştir. Dönemin padişahı Sultan İbrahim ise gönderilen belgenin üzerine hayırlı haber gönderdiğini yazmıştır⁶⁹². Aynı zamanda Bağdat eşrafından aldığı malların bedelini ödediği bir başka vesika daha bulunmaktadır⁶⁹³. Derviş Mehmed Paşa, daha sonra Silistre bölgesine serasker olarak tayin edilmiştir⁶⁹⁴.

Derviş Mehmed Paşa, İbşir Mustafa Paşa'nın Eskişehir'de otağ kurması sonrasında, Silistre'den azledilerek, 13 Aralık 1651 günü kendisine Boğaz'ın Anadolu yakasının muhafazası görevi verilmiştir⁶⁹⁵. 1061/1650-1651 yılında Anadolu beylerbeyliği verilerek, Bursa şehrinin muhafazası ile görevlendirilmiştir. Derviş Mehmed Paşa'nın, Bursa'ya gelmesi ile birlikte şehrin etrafına hendekler kazdırarak şehrin muhafazası için önlemler aldığı bilinmektedir⁶⁹⁶. Bu görevde iken IV. Mehmed'e hediyeler göndermiştir⁶⁹⁷.

3 Ekim 1652 günü Derviş Mehmed Paşa, Anadolu beylerbeyliği görevinden azledilerek, Kaptan-ı deryalığa getirilmiştir⁶⁹⁸. Tuhfetü'l-Kibâr adlı eserde ise paşanın, Kaptan-ı derya olma tarihi 4 Ekim olarak belirtilmektedir⁶⁹⁹. Devlet adamları arasında yaşanan menfaat çatışmaları, iç çekişmelerin bir örneği de Kaptan-ı derya Derviş Mehmed Paşa ile veziriazam Tarhuncu Ahmed Paşa arasında yaşanmıştır. Bu iki güçlü paşa, donanmaya para aktarılmamasından dolayı Padişahın önünde tartışma yaşamışlardır⁷⁰⁰.

⁶⁸⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1022.

⁶⁹⁰ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 114.

⁶⁹¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1100.

⁶⁹² BOA, TS. MA. E. 796, 36 (18/Recep/1058-8 Ağustos/1648).

⁶⁹³ BOA, TS. MA. E. 1069, 57 (23/Recep/1055-14/Eylül/1645).

⁶⁹⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1100-1101.

⁶⁹⁵ BOA, TS. MA. E. 751, 48 (29/Zilhicce/1061-13/Aralık/1651).

⁶⁹⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1362.

⁶⁹⁷ BOA, TS. MA. E. 780, 2 (29/Zilhicce/1061-13/Aralık/1651).

⁶⁹⁸ Kazasker Mehmed Hafid, 1952, 35; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 1394; Aycibin, 2007, 1086.

⁶⁹⁹ Kâtib Çelebi, 2018, Haz. İdris Bostan, 225.

⁷⁰⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1439-1440.

Kaptan-ı derya Derviş Mehmed Paşa, Rebiülahir 1063/Mart 1653'te veziriazam Tarhuncu Ahmed Paşa'nın idam edilmesi üzerine veziriazamlık görevine getirilmiştir⁷⁰¹. Derviş Mehmed Paşa'nın veziriazamlığı döneminde birçok sıkıntı yaşanmış ve bunların en büyüğü ekonomik alanında olmuştur. Girit seferinden kaynaklanan ekonomik sıkıntıları gidermek için Derviş Mehmed Paşa hazineye hediye, caize⁷⁰², rüşvet, müsadere⁷⁰³ ve devlet makamlarını müzayede ile satışa çıkarma gibi uygun olmayan yollardan gelir sağlamaya çalışmıştır⁷⁰⁴. Çok büyük bir servete sahip olması dolayısıyla da dikkatlerin odağında olan Derviş Mehmed Paşa'nın azledilmesi gündeme geldiğinde kurban bayramı gelmiş ve ilginçtir ki paşanın saray erkânına sunacağı hediyelerden dolayı azledilmesi ertelenmiştir⁷⁰⁵.

Derviş Mehmed Paşa veziriazamlığı sırasında IV. Mehmed'e verilen şikâyetler okunurken ayakta uzun süre beklemesi sonrasında soğuk havadan etkilenmiş ertesinde, Divan-ı Hümayun toplantısında titreme sonucunda felç geçirmiştir. Uzunçarşılı ise felcin sebebinin şeyhülislam ve kadılar arasındaki ihtilafın çözümü sırasında yorgunluktan ve uzun süreli ayakta kalmasından kaynaklandığını yazar⁷⁰⁶. IV. Mehmed, veziriazam Derviş Mehmed Paşa'ya gönderdiği bir hatt-ı şerifte "Benim lalacığım. Allah rızası için bana doğru cevap ver. Hastalığına kabil ilaç var mıdır? Zira din-ü devlet umura tatil kabul etmez. İlaçlar kabil ise mademki sen hayattasın sana azil yoktur. İlaç kabul etmez ise bana ilam eyle" diye yazmıştır. Derviş Mehmed Paşa ise, "Benim şevketlü, kerametlü hünkârım, aklımda ve fikrimde bozulma yoktur, ama bir elimde ve bir ayağımda hareket yoktur. Biraz ölüm hissi vardır. Ferman padişahımındır" diye cevap vermiştir. Hekimbaşının IV. Mehmed'in huzuruna çıkarak "Padişahım yaşlılıktan dolayı ilaç fayda göstermez" demesi üzerine Enderun ve Birun'da yeni veziriazamın kim olması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır⁷⁰⁷.

⁷⁰¹ Uşşâkizâde 2017, *Zeyl-i Şaka'ik*, 871; Aycibin, 2007, 1091-1092; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1445; Pamuk, 2012, 321; Lamartine, 1991, C. 2, 701; Cezar, 1960, C. 4, 2025; Jorga, 2005, C. 4, 71; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 266-267; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 406.

⁷⁰² Hediye, bahşiş, armağan manasına gelmektedir; Devellioğlu, 2013, 138.

⁷⁰³ Cezar, 1960, C. 4, 2025.

⁷⁰⁴ Mehmet İpşirli, "Derviş Mehmed Paşa", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994 s. 194.

⁷⁰⁵ Cavid Baysun, "Derviş Mehmed Paşa", *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 548.

⁷⁰⁶ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 272.

⁷⁰⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1548-1550.

Evliya Çelebi, Derviş Mehmed Paşa'nın altı ay boyunca felçli bir şekilde veziriazamlık mührünü elinde tuttuğunu ve devlet yönetiminin ise sadaret kaymakamı olarak Melek Ahmed Paşa tarafından idare edildiğini belirtmektedir⁷⁰⁸. 28 Ekim 1654'te Derviş Mehmed Paşa veziriazamlıktan azledilerek bu makamına İbşir Mustafa Paşa getirilmiştir⁷⁰⁹.

Veziriazamlıktan azledilen Derviş Mehmed Paşa 13 Ocak 1655 günü vefat etmiştir. Paşanın naaşı Dikili Taş yakınlarındaki Atik Ali Paşa Camii haziresine defnedilmiştir ve Derviş Mehmed Paşa'nın bin yüz keselik serveti devlet hazinesine aktarılmıştır⁷¹⁰. Derviş Mehmed Paşa, 21 ay ile XVII. yüzyılda Köprülülerden önce veziriazamlık makamında en uzun süre kalan paşadır⁷¹¹.

3.2.2. Beylerbeyleri-Sancakbeyleri-Beyler

3.2.2.1. Tırnakçı Hasan Paşa

Tırnakçı Hasan Paşa kubbe vezirliğine kadar yükselmiştir. Tırnakçı Hasan Paşa'nın, Enderun'dan yetişerek 1004/1595-1596 yılında Büyük Mirahur olduğu bilinmektedir⁷¹². Eğri seferi sırasında Osmanlı ordusunun malzemelerinin taşınması için kullanılan deve ve katırların tedarik edilmesi için Tırnakçı Hasan Ağa görevlendirilmiştir. Bu hayvanların tedarik edilmesi Konya ve Karaman bölgesinden sağlamaktaydı⁷¹³.

Büyük Mirahur Tırnakçı Hasan Ağa Rebiulevvel 1005/Ekim-Kasım 1596'da Yeniçeri Ağası Mustafa Ağa'nın Şirvan beylerbeyi olması üzerine, Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiştir⁷¹⁴. Tırnakçı Hasan Ağa, 1006/1597-1598 yılında veziriazam Hadım Hasan Paşa'nın valide sultan hakkında kötü konuştuğunu söylemesi üzerine III. Mehmed, veziriazamın Yedikule'ye hapsi ve idam edilmesi

⁷⁰⁸ Evliya Çelebi, 2008b, 238; Hüsnü Kınaylı, "Derviş Mehmed Paşa", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Yay., İstanbul, 1966, s. 4508.

⁷⁰⁹ Türkal, 2012, 7; Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 873; Baysun, 1977b, 548; Show, 2006, 256.

⁷¹⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1568; *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 115; Aycibin, 2007, 1103; Kınaylı, 1966, 4508.

⁷¹¹ Cezar, 1960, C. 4, 2028. *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 115.

⁷¹² Süreyya, 1996, C. 2, 645; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Kadri Tarih, C. 1 Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 97.

⁷¹³ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 479-480; Mustafa Naima Efendi, 2007, C. 1, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007, s. 102.

⁷¹⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 169; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. 2, Haz. Mehmet İpşirli, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 642; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 122; Lokmacı, 2015, 837; Aycibin, 2007, 328.

emrini vermiş ve paşa idam edilmiştir. Daha sonra Tırnakçı Hasan Ağa tarafından Hadım Hasan Paşa'nın sarayı mühürlenmiş ve malı devlet hazinesine aktarılmıştır⁷¹⁵.

1007/1598-1599 yılında veziriazam İbrahim Paşa'nın Üngürüs seferine memur edilmesi ile Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa da bu sefere görevlendirilmiştir. Kaynaklarda Uyvar seferi olarak da geçen bu seferde Tırnakçı Hasan Ağa, İstanbul'da kışlayarak Kaniye Kalesi'nin fethi için gerekli hazırlıkları tamamlamıştır⁷¹⁶. Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa'ya emrindeki Yeniçeriler ile 1008/1599-1600 yılında Belgrat'a gitmesi ve Satırcı Mehmed Paşa'nın idam edilmesi emri verilmiştir. Satırcı Mehmed Paşa, âdet olageldiği üzere Yeniçeri Ağası'nın gelişinden dolayı hazırlıklar yaptırmıştır. Lakin idam fermanı paşaya gösterildikten sonra hazır bulunan cellâtlar tarafından Satırcı Mehmed Paşa'nın idamı gerçekleştirilmiştir⁷¹⁷.

Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hasan Ağa'ya 19 Ağustos 1600 günü Bağdat beylerbeyliği verilmiştir⁷¹⁸. Daha sonra ise kubbe vezirliği verilerek dördüncü vezir olduğu bilinmektedir⁷¹⁹. Tırnakçı Hasan Paşa, vezirlik payesi verildikten sonra idamın eşiğinden dönmüştür. Şöyle ki: İstanbul'da 1011/1602-1603 yılında Yeniçeriler ve sipahiler Anadolu'daki Celâli isyanından Padişah III. Mehmed'in haberi olup olmadığını öğrenmek için divana gelirler. Ayak divanına çağrılan Padişahın etrafında etkili olan Gazanfer Ağa ve Darüssaade Ağası Osman Ağa Yeniçeriler ve sipahiler tarafından katledilir. Bu sırada dördüncü vezir Tırnakçı Hasan Paşa'ya da diz çöktürülür lakin Yeniçerilerin araya girmesiyle “ağamız olmuştur” deinilerek paşanın kurtulması sağlanır⁷²⁰.

Yeniçeri ve sipahiler gerçekleşen bu olay sonrasında, kendi aralarında kargaşaya düşerek birbirlerini تنها yerlerde katletmeye başlamışlardır. Bu olay üzerine veziriazam Yemişçi (Meyveî) Hasan Paşa bu zorbaları katletmeye başlamıştır. Artık veziriazam Yemişçi Hasan Paşa'nın istekleri hemen uygulanmaya başlanmıştır. Veziriazam, ilk olarak Yeniçeri Ağalığı'ndan azledilen

⁷¹⁵ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3 571-573.

⁷¹⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 239-240; Nevîzâde Atâyi, 2017, C. 2, 1271.

⁷¹⁷ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 210; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 254.

⁷¹⁸ Lokmacı, 2015, 848; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 179; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 352; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 650.

⁷¹⁹ Nevîzâde Atâyi, 2017, C. 2, 1277.

⁷²⁰ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 239-240; Lokmacı, 2015, 855; Aycibin, 2007, 418; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 691-692; Çimen, 2011, 457.

Ali Ağa'yı boğdurtmuştur. Tırnakçı Hasan Paşa ise bazı kaynaklara göre Divan'a çıkmadan önce, bazı kaynaklara göre Divan çıkışında Yemişçi Hasan Paşa'nın emri ile idam edilmiştir. Tırnakçı Hasan Paşa'nın idam sebebi olarak ise Bağdat beylerbeyi olmasına rağmen görev yerine gitmemesi gösterilmiştir. Bu olay üzerine Azmî-zade Efendi tarafından bir kıta yazılmıştır⁷²¹. Bu kıta ise;

Aceb olmaz bu ruz-ı matem için
Kerbeladan eğer dinilse şehid
Ne Ali kaldı ne Hasan ne Hüseyin
Bir Yezid itdi cümlesini şehid⁷²²

Tırnakçı Hasan Paşa idam edildikten sonra malının müsadere edildiği bilinmektedir. Topkapı Sarayı arşivinde Tırnakçı Hasan Paşa'nın müsadere edilen mallarının kaydedildiği iki defter bulunmaktadır. Bu defterler incelendiğinde paşanın Batı dilinde doksan dokuz, Farsça yüz, Türkçe altmış altı kitabı bulunmaktadır. Bunun yanında birçok kaftanı da olduğu görülmektedir⁷²³.

3.2.1.2. Tırnakçı Hüseyin Paşa

Tırnakçı Hasan Paşa'nın kardeşidir. Tırnakçı Hüseyin Paşa ilk olarak ağabeyi ile İstanbul'a geldiğinde saraya alınarak eğitilmiştir. Tırnakçı Hüseyin Ağa, ilk olarak Silahdarlık görevine getirilmiş, daha sonra 17 Aralık 1604 günü Yeniçeri Ağalığı'na yükseltilmiştir⁷²⁴.

Yeniçeri Ağası Tırnakçı Hüseyin Paşa, Ramazan 1014/Ocak-Şubat 1606'da Halep beylerbeyi olmuştur⁷²⁵ ve bölgedeki Celâlilerin üstesinden gelmesi istenmiştir⁷²⁶. Tırnakçı Hüseyin Paşa'nın Halep beylerbeyi olmasında Estergon'un fethine sağladığı yararlar sebep gösterilmiştir⁷²⁷. 19 Eylül 1606 günü Tırnakçı Hüseyin Paşa, Halep'e giderken emrinde iki bin asker bulunmakta idi ve Adana'ya girdiğinde bölgede bulunan Celâli lideri Cemşid, ilk önce Hüseyin

⁷²¹ Cezar, 1960, C. 3, 1687.

⁷²² Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 736-737; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 226; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 241; Nevîzâde Atâyi, 2017, C. 2, 1278; Aycibin, 2007, 424; Süreyya, 1996, C. 2, 645; Ahmet Rasim, 2000, C. 1, 200.

⁷²³ BOA, TSMA, d, 7940, 1-2 (1011-1602-1603); BOA, TSMA, d, 2314, 16 (29 Ramazan 1011-12 Mart 1603).

⁷²⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 429; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 287; Mustafa Sâfi, *Zübdetü't-Tevârih*, C. 2, Yay. Haz., İbrahim Hakkı Çuhadar, TTK Yay., Ankara, 2003, s. 25(Kaynak bazı bölümlerinde Tırnakçı Hüseyin Paşa ile abisi Hasan Paşa'nın isimlerini karıştırmıştır.); Aycibin, 2007, 490; Lokmacı, 2015, 884.

⁷²⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 449; Aycibin, 2007, 510.

⁷²⁶ Mustafa Sâfi, 2003, C. 2, 29.

⁷²⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 312.

Paşa'yı Adana köprüsünde selamladıktan sonra paşa adına ziyafet vermiştir. Lakin Celâli lideri Cemşid, Hüseyin Paşa'yı kandırarak bir gece ona saldırmış ve katletmiştir. Hüseyin Paşa'nın emrinde bulunan askerler de ihanet ederek Cemşid'in saflarına katılmıştır⁷²⁸.

3.2.2.3 Yek-Çeşm/Kör Hüseyin Paşa

Osmanlı Devleti'nin önemli devlet adamlarından biri olan Yek-Çeşm Hüseyin Paşa bir gözünü kaybetmesinden dolayı yek-i çeşm yani tek gözlü lakabı ile anılmıştır. Yek-Çeşm Hüseyin Paşa'nın Osmanlı hizmetine ne zaman ve nasıl girdiği konusundaki tek bilgi Sicill-i Osmanî'de yer almaktadır. Çerkes Gazi Çil Bey/Paşa'nın kölesi olup daha sonra başarılar ve yararlılıklar göstererek devlet kademesinde yükselmiştir⁷²⁹.

Yek-Çeşm Hüseyin Paşa'yı ilk olarak 1029/1619-1620 yılında İskender Paşa komutasındaki Leh seferinde görülmektedir⁷³⁰. Abaza Mehmed Paşa'nın isyanı sırasında Bağdat hâkimi Bekir Subaşı'nın şehri Safevi Devleti'ne vermesi üzerine Osmanlı Devleti şehri tekrardan geri almak için hazırlıklar yapmaya başlamıştır. İlk olarak Musul beylerbeyi olan Yek-Çeşm Hüseyin Paşa Bağdat'ı kuşatmakla görevlendirilmiştir⁷³¹. Bekir Subaşı'nın bir mektubunda “Yek-Çeşm Hüseyin Paşa'yı Bağdat'ın üzerine serdar gönderin, beni de Bağdat beylerbeyi yapın” demesi üzerine⁷³² Yek-Çeşm Hüseyin Paşa serdar tayin edilip emrine Diyarbekir askerlerinden, Kürt beylerinden ve Rakka eyalet askerlerinden bir miktar tüfekli asker, Musul beylerbeyliği askerleri ile Kerkük askeri verilmiştir⁷³³.

1032/1622-1623 yılında Yek-Çeşm Hüseyin Paşa serdarlığında başlayan Bağdat seferi sırasında Safevi Devleti de karşı bir saldırıya geçmiştir. 30 bin kişiden oluşan Safevi ordusu, Kasım Han veya Karcgay Han komutasında Musul halkının daveti üzerine Musul üzerine sefer gerçekleştirmişlerdir. Bölgede bulunan Yek-Çeşm Hüseyin Paşa, Kızılhan'ı kaleye geçirerek etrafını metrisler ile çevirmiş, lakin on gün boyunca devam eden savaş sonrasında Yek-Çeşm Hüseyin

⁷²⁸ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 465-466; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 312; Mustafa Sâfi, 2003, C. 2, 49; Çimen, 2011, 469; Ayşe Pul, *Celâli Kacgunu Celâliler ve Kuyucu Murad Paşa*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2020, s. 104-105.

⁷²⁹ Süreyya, 1996, C. 3, 723.

⁷³⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 453-454.

⁷³¹ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 368.

⁷³² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 528.

⁷³³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 787.

Paşa, Kadri Tarihi'ne göre "Kerbela Savaşı" olarak adlandırılan savaş sırasında yirmi yerinden yaralanarak şehit olmuştur⁷³⁴. Naima Tarihi, Kâtip Çelebi Fezlekesi ve Peçevi Tarihi'nde ise, Yek-Çeşm Hüseyin Paşa'nın, Safevi Devleti'nin verdiği ahitname ile kaleden çıkarak teslim olduğu belirtilmiş, ancak Safevi Devleti verdiği sözü tutmayarak paşayı şehit ettiği aktarılmıştır⁷³⁵.

3.2.2.4. Ahmed Paşa

Yek-i Çeşm Hüseyin Paşa'nın kardeşidir. Osmanlı Devleti'ne gösterdiği yararlı hizmetlerden dolayı beylerbeylik görevine kadar yükselmiştir. Yek-i Çeşm Hüseyin Paşa'nın şehit olduğu 1032/1622-1623 yılındaki Safevi Devleti ile yapılan savaşta, Ahmed Paşa da şehit olmuştur⁷³⁶.

3.2.2.5. Zor Murtaza Paşa

Zor Murtaza Paşa, önce Mirlivalık, sonra 1036/1625-1626 yılında Maraş beylerbeyliği ile görevlendirilmiştir⁷³⁷. Zor Murtaza Paşa, 1036/1627'de Maraş beylerbeyliğinden azledilip, Adana beylerbeyliğine getirilmiştir⁷³⁸. Abaza Mehmed Paşa'nın, Dişlenk Hüseyin Paşa'yı mağlup etmesi üzerine Zilhicce 1036/Ağustos-Eylül 1627'de Anadolu beylerbeyliği Zor Murtaza Paşa'ya verilmiştir⁷³⁹.

Veziriazam Hüsrev Paşa, Bağdat seferine çıktığında Anadolu beylerbeyi olan Zor Murtaza Paşa, Eskişehir'de Osmanlı ordusuna dâhil olmuş ve Bolvadin'de⁷⁴⁰ bulunan Türkmen eşkıyasının üzerine gönderilerek bazı eşkıyayı ordugâha getirerek ortadan kaldırmıştır⁷⁴¹. Bir mühimme kaydında; Zor Murtaza Paşa'dan Ezine şehrinde ortaya çıkan eşkıyalık faaliyetinin ortadan kaldırması istenir⁷⁴². Aynı mühimme defterinin 56. Hükmünde ise, Pazarcık⁷⁴³ kazasında, Zor Murtaza Paşa'ya bağlı Mehmed adındaki askerin halktan bir kişinin evini

⁷³⁴ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 787.

⁷³⁵ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 368-369; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 529; Aycibin, 2007, 718; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 159.

⁷³⁶ Süreyya, 1996, C. 1, 196.

⁷³⁷ Süreyya, 1996, C. 4, 1119; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 824; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 594; Aycibin, 2007, 760.

⁷³⁸ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 831.

⁷³⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 615; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 831; Aycibin, 2007, 775; Çimen, 2011, 526.

⁷⁴⁰ Anadolu beylerbeyliğine bağlı Karahisar-ı Sahib sancağına bağlı bir kazadır; Sezen, 2006, 88.

⁷⁴¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 642.

⁷⁴² Durmuş Kandıra, *84 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1995, s. 20-21; (26. Hüküm).

⁷⁴³ Anadolu beylerbeyliğine bağlı Hüdavendigâr sancağının bir kazasıdır; Sezen, 2006, 173.

basıp malına el koyduğu şikâyeti gelmesi üzerine, IV. Murad gönderdiği emrinde, paşayı tehdit ederek Mehmed adındaki askerinin hakkından gelmesi istenir⁷⁴⁴.

Veziriazam Hüsrev Paşa komutasındaki ordu ile çıkılan Bağdat seferine Zor Murtaza Paşa'nın da katıldığı bilinmektedir. 9 Kasım 1630 günü başlayan bu savaş sırasında iki taraf da bütün kozlarını kullanmıştır. Bu savaşta ismi marşlarda geçen Genç Osman da bulunmaktadır. Anadolu beylerbeyi Zor Murtaza Paşa'nın emrinde bulunan bir iç oğlanına emir vererek kale burcuna Osmanlı bayrağını dikmesini istemiş, iç oğlanı şehit olmuştur. Bir diğer iç oğlanına da aynı emir vermiş, ancak onun da şehit olması üzerine Zor Murtaza Paşa bizzat kendisi eline bayrağı alarak kale duvarına çıkarken göğsünden vurularak orada şehit olmuştur. Naima Tarihi'nin aktardığına göre; Zor Murtaza Paşa'nın şehid olması üzerine veziriazam Hüsrev Paşa “zârî zârî” ağlamıştır⁷⁴⁵.

3.2.2.6. Piyale Paşa

Piyale Paşa'nın adı pek duyulmamakla birlikte çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Paşa, Basra beylerbeyi olduktan sonra 1015/1606-1607 yılında bu görevinden azledildiğini bilinmektedir⁷⁴⁶. 12 Mayıs 1606 günü veziriazam Kuyucu Murad Paşa'nın desteğiyle Bağdat beylerbeyi olan Nasuh Paşa ile Piyale Paşa buluşmuştur⁷⁴⁷. Bu sırada Tavail Ahmed oğlu Mehmed için sahte bir ferman yaptırarak Bağdat beylerbeyi olduğu iddiasında bulunur ve isyan ettiğini duyulunca isyan bastırılmıştır⁷⁴⁸.

Piyale Paşa 4 Eylül 1608'de komutasında iki bin asker ile Celâli asilerinden Kara Hasan'la savaşmış ve Kara Hasan kaçmak zorunda kalmıştır⁷⁴⁹. Piyale Paşa'nın bu olaydan sonraki akıbeti hakkında elimizdeki tek bilgi Sicill-i Osmanî'de bulunmaktadır. Eserde, Piyale Paşa'nın 1017/1608-1609 yılında Celâliler ile yaşanan bir savaşta yaralandıktan sonra vefat ettiği belirtilmektedir⁷⁵⁰.

⁷⁴⁴ Kandıra, 1995, 42.

⁷⁴⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 678-679; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 951; Aycibin, 2007, 813; Süreyya, 1996, C. 4, 1119; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1.Kısım, 169; Zinkeisen, 2011, C. 4, 111.

⁷⁴⁶ Süreyya, 1996, C. 4, 1336.

⁷⁴⁷ Aycibin, 2007, 522.

⁷⁴⁸ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 103.

⁷⁴⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 348-349; Aycibin, 2007, 550; Pul, 2020, 90.

⁷⁵⁰ Süreyya, 1996, C. 4, 1336.

3.2.2.7. Koca Dilaver Paşa

Koca Dilaver Paşa'nın tarih sahnesine ilk çıkışına bakacak olursak, Hüsrev Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun Abaza Mehmed Paşa'yı, Erzurum'da muhasara etmeği ve kalenin teslim etmesiyle şehre ilk giren Sipahi Bölük ağasıdır⁷⁵¹.

Naima Tarihi'nde Koca Dilaver Paşa'nın kendi anlatımıyla 1040/1630-1631'de Vezir Mustafa Paşa'nın kendisine Trablusşam beylerbeyliğini vermek istediği, ancak kendisinin Trablusşam beylerbeyliğini istemediği belirtilmektedir. Fakat nihayetinde Trablusşam beylerbeyliği Koca Dilaver Paşa'ya verilir⁷⁵². Daha sonra Koca Dilaver Paşa, Trablusşam beylerbeyliğinden azledilip Şaban 1041/Şubat-Mart 1632'de Karaman beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁷⁵³.

1042/1632-1633'de Koca Dilaver Paşa, Karaman beylerbeyliğinden azledilip Sivas beylerbeyliğine atanmıştır⁷⁵⁴. 1044/1634-1635'te Van beylerbeyi olmuştur⁷⁵⁵. Kadri Efendi Tarihi'nde, Koca Dilaver Paşa'nın Van beylerbeyliğine getirilme tarihi 1047/1637-1638 olarak belirtilmektedir⁷⁵⁶. 3 Eylül 1636'da Van beylerbeyi Dilaver Paşa'ya gönderilmiş olan mühimme kaydında Van muhafazası için gerekli malzemelerin ulaştırılması talep edilmiştir⁷⁵⁷. Koca Dilaver Paşa, Van beylerbeyi olarak Revan seferine katılmıştır⁷⁵⁸. Van beylerbeyi Koca Dilaver Paşa, 1 Recep 1045/11 Aralık 1635'te serdara gönderdiği bir mektupta "Şah'ın Revan etrafında asker topladığı ve İsfahan'dan top getirterek Revan Kalesi'ni ele geçirmeyi kararlaştırdığını" bildirmiştir⁷⁵⁹.

Koca Dilaver Paşa, daha sonraki dönemde 1051/1641-1642 yılında Kars beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir⁷⁶⁰. Fakat bu görevinden ne zaman olduğu bilinmemekle birlikte azledilmiş, kendisine uzun bir süre herhangi bir idare görevi

⁷⁵¹ Aycibin, 2007, 791.

⁷⁵² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 683-684.

⁷⁵³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 707.

⁷⁵⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 739.

⁷⁵⁵ Süreyya, 1996, C. 2, 421.

⁷⁵⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1066.

⁷⁵⁷ Yüksel, 2010, 131-132; (51. Hüküm)

⁷⁵⁸ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 1071.

⁷⁵⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 829.

⁷⁶⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 960.

verilmemiştir. Koca Dilaver Paşa, Rebiulevvel 1069/Kasım-Aralık 1658'de vefat etmiştir⁷⁶¹.

3.2.2.8. Çerkes Ahmed Paşa

Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde görevlerde bulunmuştur. Sicill-i Osmanî'de maddi bir hata yapılarak Kara Mustafa Paşa'nın kayınbiraderi olduğu belirtilmiştir. Kara Mustafa Paşa olarak kastedilen kişinin veziriazamlardan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa olduğu görülmektedir⁷⁶². Çerkes Ahmed Paşa, Osmanlı Devleti'ndeki ilk hizmetine Musul beylerbeyliğinde başlamıştır⁷⁶³. Daha sonra ise Musul'dan azledilip, 22 Kasım 1683'de Halep beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁷⁶⁴.

Çerkes Ahmed Paşa 1095/1683-1684 yılında Halep beylerbeyliğinden azledilip Adana beylerbeyliğine atanmıştır⁷⁶⁵. 28 Nisan 1684'te Adana beylerbeyi olan Çerkes Ahmed Paşa, emrindeki eyalet askerleri ile Edirne'ye gelerek Buçuktepe'de, IV. Mehmed'i ziyaret etmiş ve kendisine hilatlar giydirilerek Budin muhafazası için görevlendirilmiştir⁷⁶⁶.

6 Mart 1687'de Adana beylerbeyliğinden azledilen Çerkes Ahmed Paşa'ya Şehrizer beylerbeyliği verilmiştir⁷⁶⁷. Şehrizer beylerbeyi Çerkes Ahmed Paşa, kaymakam paşayla buluşarak “üç yıldan beri Engürüs seferinde savaştığını, bütün malını kaybettiğini çırıl çıplak kaldığını belirterek”, veziriazam tarafından gönderilen yüz kese akçeyi kendisine tevcih etmesini istemiştir. Ancak, yapılan görüşmeler sonucunda Çerkes Ahmed Paşa'ya otuz kese akçe verilmiştir⁷⁶⁸. Cemaziyelahir 1101/Mart-Nisan 1689-1690 yılında Silistre beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁷⁶⁹. Mühimme defterine yansıyan bir hükümde, Çerkes Ahmed Paşa'ya Erdel bölgesinin Tökeli İmre'ye verildiği bildirilmektedir⁷⁷⁰. Ayrıca aynı mühimme defterinin 305. hükmünde Tökeli İmre'ye bağlı olan askerin de serdarı

⁷⁶¹ Süreyya, 1996, C. 2, 421.

⁷⁶² Süreyya, 1996, C. 2, 196; Türkal, 2012, 917; *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 122.

⁷⁶³ Süreyya, 1996, C. 1, 196.

⁷⁶⁴ Türkal, 2012, 908.

⁷⁶⁵ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 177; Türkal, 2012, 917.

⁷⁶⁶ Türkal, 2012, 923.

⁷⁶⁷ Türkal, 2012, 1063.

⁷⁶⁸ Türkal, 2012, 1064; Sarı Mehmed Paşa, 1995, 199.

⁷⁶⁹ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 357; Türkal, 2012, 1276.

⁷⁷⁰ Muzaffer Fehmi Şakar, *1101/1102 (1690-1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s.1-145)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 86-87; (139. Hüküm)

olarak Çerkes Ahmed Paşa'nın tayin edildiği bildirilmiştir⁷⁷¹. Aynı yıl içerisinde Çerkes Ahmed Paşa, Tuna muhafızlığı görevine de getirilmiş ve Erdel seferine serdar tayin edilmiştir. Emrine 40 bin asker verilmiştir⁷⁷². Çerkes Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile Erdel beyi Hayzer komutasındaki ordu arasında cereyan eden savaşta hasta bir şekilde orduyu idare eden Çerkes Ahmed Paşa, ordunun hücum ettiği sırada kendisi de orduyla hareket etmiştir. Bizzat kendisi yedi kişiyi öldürdükten sonra sekizinci düşman askeri, Çerkes Ahmed Paşa'yı sağ şakağından tabanca ile vurarak şehit etmiştir⁷⁷³.

3.2.2.9. Çerkes Osman Paşa

22 Temmuz 1646'da, Çerkes Osman Paşa'nın devlet kademesindeki ilk hizmetinin Silifke sancakbeyliği olduğu bilinmektedir. Silifke sancakbeyi olduğunu Girit seferinde yer almasından dolayı bilinmektedir⁷⁷⁴. Çerkes Osman Paşa'nın, Girit seferinde iken Osmanlı ordusunda Anadolu birliklerinin başında bulunduğunu ve Hanya Kalesi'nin muhasarasında da aktif rol oynadığı bilinmektedir⁷⁷⁵.

20 Mayıs 1648'de Çerkes Osman Paşa'nın sabık Adana beylerbeyi olduğu birçok kaynakta belirtilmektedir⁷⁷⁶. Mühimme defterine yansıyan hükümde, Adana beylerbeyi olan Çerkes Osman Paşa'nın seferden dönmesiyle hasta olan müteselliminin değiştirilmesi istenmektedir⁷⁷⁷. 1066/1655-1656 yılında Çerkes Osman Paşa'ya Rum beylerbeyliği yani Sivas beylerbeyliği verilmiştir⁷⁷⁸. Osmanlı Devleti'nin Girit seferinde Bozcaada'nın Venedik hâkimiyetine girmesi sonucunda Sivas beylerbeyi Çerkes Osman Paşa, kapudan yerine başarda ve on dokuz kalyon, on mavna ve otuz çektiri geminin emrine verilerek Bozcaada seferine görevlendirilmiştir. Venedik donanması ile Osmanlı donanması arasında

⁷⁷¹ Şakar, 2007, 149.

⁷⁷² Türkal, 2012, 1296; Sarı Mehmed Paşa, 1995, 368.

⁷⁷³ Türkal, 2012, 1318; Sarı Mehmed Paşa, 1995, 383; Süreyya, 1996, C. 1, 196.

⁷⁷⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1082; Aycibin, 2007, 978; *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, 2017, 213.

⁷⁷⁵ *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, 2017, 215.

⁷⁷⁶ *Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi*, 2017, 252; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1122, Aycibin, 2007, 1025.

⁷⁷⁷ *91 Numaralı Mühimme Defteri...*, 2015, 186;(307. Hüküm).

⁷⁷⁸ Türkal, 2012, 52.

cereyan eden deniz savaşında⁷⁷⁹ yaşanan hezimet sonrasında Çerkes Osman Paşa sorumlu tutularak idam edilmiştir⁷⁸⁰.

3.2.2.10. Çerkes Hasan Paşa

Çerkes Hasan Paşa, şark sınırlarında görev almıştır⁷⁸¹. 1034/1624-1625 yılında Karaman beylerbeyi olduğunu bilinmektedir. Aynı yıl, Çerkes Hasan Paşa Kerkük bölgesinde bulunan Safevi askerleriyle savaşmış ve birçoğunu katletmiştir⁷⁸².

Karaman beylerbeyi olan Çerkes Hasan Paşa, 1035/1625-1626 yılında Hafız Paşa komutasındaki orduda Bağdat Kalesi'nin muhasarasında rol almıştır⁷⁸³. Şevval 1035/Haziran-Temmuz 1626'da Karaman beylerbeyliğinden azledilip Musul beylerbeyliğine getirilmiştir⁷⁸⁴.

Musul beylerbeyi olan Çerkes Hasan Paşa, Kerkük Kalesi'ni ele geçirmek için Safevi ordusunun geldiği haberini duyunca emrindeki ordu ile Safevi ordusu arasında savaş cereyan etmiştir. Savaş sırasında Çerkes Hasan Paşa'nın atının vurulup ölmesi üzerine paşa yaya bir şekilde hücum etmeye devam etmiştir. Naima Tarihi'nde paşanın yaya bir şekilde de elli kadar Safevi askerini öldürdüğü belirtilmektedir. Çerkes Hasan Paşa canla başla savaşırken, Safevi ordusunun bir hücumu sonucunda şehit edilmiştir⁷⁸⁵.

3.2.2.11. Şehsüvar Bey

Şehsüvar Bey ile ilgili elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Şehsüvar Bey, Kara Devlet Giray'ın himayesinden sancağa çıkarak çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Uzun süre Kangırı/Çankırı beyi olarak hizmet etmiştir. IV. Murad (1623-1640) döneminde vefat ettiği ve Şah Gazi Paşa'nın babası olduğu bilinmektedir⁷⁸⁶.

⁷⁷⁹ Türkal, 2012, 93-65; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1740.

⁷⁸⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1745; Süreyya, 1996, C. 4, 1299.

⁷⁸¹ Süreyya, 1996, C. 2, 631.

⁷⁸² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 569; Aycibin, 2007, 739.

⁷⁸³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 580-581.

⁷⁸⁴ Aycibin, 2007, 767.

⁷⁸⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 605.

⁷⁸⁶ Süreyya, 1996, C. 5, 1573; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1566.

3.2.2.12. Şehsüvarzade Şah Gazi Paşa

Çankırı beyi Şehsüvar Bey'in oğlu olup, Osmanlı Devleti'ndeki ilk hizmet yeri Mora sancakbeyliğidir⁷⁸⁷. Daha sonra Şah Gazi Paşa'ya, 1065/1654-1655 yılında Şam beylerbeyliği tevcih olunmuştur⁷⁸⁸. Mısır beylerbeyi olan Kara Mustafa Paşa'nın katli üzerine Şah Gazi Paşa, Sivas'tan azledilerek Mısır beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁷⁸⁹. Bu bilgiden hareketle Şah Gazi Paşa'nın Mısır beylerbeyliği öncesinde Sivas beylerbeyi olduğu anlaşılmaktadır.

Şah Gazi Paşa Mısır beylerbeyi iken, Cerce beyi olan Mehmed Bey'in isyan ederek kendisine gönderdiği bir mektupta, "Kaleden inip ne tarafa giderse gitsin bir saat durmadan kaleyi teslim eyleyip gitsin. Muhalefet ederse zarar göreceği kesindir" demiştir. Lakin Şah Gazi Paşa kaleyi teslim etmemiş, Katyas Bey'in yardımıyla isyan bastırılmıştır⁷⁹⁰.

Mısır beylerbeyi iken çeşitli olaylar yaşayan Şah Gazi Paşa, Şaban 1080/Aralık-Ocak 1669-1670 yılında Cerce beyinin malı devlet hazinesine geçirilmiştir. Dönemin veziriazamı bu olayın utancını yaşamış ve ilk olarak Şah Gazi Paşa'yı Mısır beylerbeyliğinden azletmiş, sonra da idam edilmiştir⁷⁹¹.

3.2.2.13. Kansu Paşa

Mısır ümerasından Koca Kasım Bey'in azatlılarından. Elimizde paşayla ilgili oldukça kısıtlı bilgi bulunmamaktadır. Kansu Paşa'ya, Yemen ümeralığı verilmiştir. Habeş beylerbeyi olan Aydın Paşa'nın tüccarların mallarına el koyması üzerine, Osmanlı Devleti'nin gönderdiği askerler Kansu Paşa'nın kontrolüne verilmiş ve Aydın Paşa idam edilmiştir⁷⁹².

3.2.2.14. Çerkes Yusuf Paşa

Çerkes Yusuf Paşa ile ilgili elimizde sınırlı bilgi vardır. Sadece Zeyli Fezleke'de kısa bilgi bulunmaktadır. Çerkes Yusuf Paşa, Zilkade 1071/Haziran-Temmuz 1661'de Büyük Mirahurluk'tan Halep beylerbeyliğine getirilmiştir⁷⁹³. Çerkes Yusuf Paşa, 1073/1662-1663 yılında Halep beylerbeyliğinden azledilerek

⁷⁸⁷ Süreyya, 1996, C. 5, 1559.

⁷⁸⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1566; Aycibin, 2007, 1104; Türkal, 2012, 7.

⁷⁸⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1736; Türkal, 2012, 89-90.

⁷⁹⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1830-1831; Türkal, 2012, 185-186; Cezar, 1960, C. 4, 2097.

⁷⁹¹ Türkal, 2012, 207-208.

⁷⁹² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 640-641.

⁷⁹³ Türkal, 2012, 249.

Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁷⁹⁴. Ayrıca Anadolu beylerbeyi olan Çerkes Yusuf Paşa'nın, Uyvar Kalesi seferine katıldığı da bilinmektedir⁷⁹⁵. Çerkes Yusuf Paşa, Uyvar Kalesi kuşatmasında zafer yemeği günü savaşta vurulmuştur. Paşa yaralanmış ve dört gün sonra vefat etmiştir⁷⁹⁶.

3.2.2.15. Çelebi Yusuf Paşa

Çelebi Yusuf Paşa'nın devlet hizmetine ilk girişi, Muharrem 1103/Eylül-Ekim 1691'de Kapıcılar Kethüdalığı ile olmuştur⁷⁹⁷. Kapıcılar Kethüdası Çelebi Yusuf, Rebiulevvel 1104/Kasım-Aralık 1692'de II. Ahmed'in padişahlığı döneminde baş cariye Rabia kadının, Haseki Sultan olarak taç giydirilmesi sonrasında Haseki Sultan kethüdalığına getirilmiştir⁷⁹⁸. Çelebi Yusuf Paşa'nın ilk hizmet alanları Sicill-i Osmanî'de öncelikle Haseki Sultan Kethüdalığı daha sonra Kapıcılar Kethüdalığı olarak belirtilmektedir⁷⁹⁹.

Haseki Sultan kethüdası olan Çelebi Yusuf, 6 Mart 1695 günü Yeniçeri Ağası Murad Ağa'nın İznikmid sancakbeyi olması üzerine vezirlik verilerek Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiştir⁸⁰⁰. Nusretname adlı eserde ise, Çelebi Yusuf'a paşalığın tevcih tarihi 1107/1695-1696 olarak belirtilmektedir⁸⁰¹. Çelebi Yusuf Paşa'nın, Yeniçeri Ağalığı uzun sürmemiş ve 16 Mayıs 1695 günü Saruhan ve Bursa sancaklarının gelirleri arpalık olarak verilerek, Babadağ bölgesine memur edilmiştir⁸⁰². Paşanın Yeniçeri Ağalığı'ndan azledilme sebebi, eşkıya ile olan mücadelede muvaffakiyet sağlayamamasıdır⁸⁰³. Babadağ bölgesinde görevli olan Çelebi Yusuf Paşa, Rebiulevvel 1108/Eylül-Ekim 1696'da Özi bölgesindeki ordunun seraskerliğine tayin edilmiştir⁸⁰⁴.

1110/1698-1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalandıktan sonra Özi hududunun korunması için Özi Muhafızı unvanıyla Çelebi Yusuf Paşa

⁷⁹⁴ Türkal, 2012, 260.

⁷⁹⁵ Türkal, 2012, 297.

⁷⁹⁶ Türkal, 2012, 306.

⁷⁹⁷ Türkal, 2012, 1390.

⁷⁹⁸ Türkal, 2012, 1470.

⁷⁹⁹ Süreyya, 1996, C. 5, 1697.

⁸⁰⁰ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 525.

⁸⁰¹ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 89.

⁸⁰² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 543.

⁸⁰³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 100.

⁸⁰⁴ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 600; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 215.

görevlendirilmiştir⁸⁰⁵. 1 Ocak 1702⁸⁰⁶ tarihli ve 22 Ekim 1703 tarihli iki arşiv vesikasında paşaya Özi beylerbeyliğinin tekrardan tevcih edildiği bilinmektedir⁸⁰⁷. Çelebi Yusuf Paşa'nın 1118/1706-1707'de Silistre beylerbeyi olup aynı yıl içerisinde hem Kırım Hanı ile yaşadığı sıkıntılar hem de devlet adamları arasında yaşanan rekabetten dolayı görevinden azledilerek Kılburun Kalesi'ne gönderilmiştir. 1123/1711-1712 yılında Şehrizor beylerbeyliği görevi verilmiştir. Çelebi Yusuf Paşa, Şehrizor'a giderken Tosya'da vefat etmiştir⁸⁰⁸.

3.2.2.16. Çerkes/Küçük Osman Paşa

Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde hizmetlerde bulunan Küçük Osman Paşa, hakkında yeterince araştırma yapılmamıştır. Küçük Osman Paşa, Hacı Giray Han'ın kölesiydi⁸⁰⁹. Şevval 1102/Haziran-Temmuz 1691'de padişahın Tülbent ağası olduğunu bilinmektedir⁸¹⁰. Aynı yıl içerisinde Tülbent ağası Küçük Osman, Silahdarlığa yükseltilmiştir⁸¹¹.

Silahdar Küçük Osman Ağa, Rebiulahir 1105/Kasım-Aralık 1693'te vezirlik rütbesi verilerek Sadaret Kaymakamlığı görevine getirilmiştir⁸¹². Küçük Osman Paşa Sadaret Kaymakamı iken halk arasındaki bir davanın çözülmesi için davalının Edirne'ye gönderilmesi emredilir⁸¹³.

11 Nisan 1694 günü Küçük Osman Paşa, Ümmügülsüm Sultan ile evlenmiştir⁸¹⁴. Sicill-i Osmanî'de Küçük Osman Paşa'nın eşinin adı Emetullah Sultan olarak belirtmektedir⁸¹⁵. Anonim Osmanlı Tarihi adlı eserde Küçük Osman Paşa ile Ümmügülsüm Sultan'ın evlilik tarihi 24 Haziran 1691 olarak belirtilmektedir⁸¹⁶. Lakin aynı eserin başka bir sayfasında tarih konusunda

⁸⁰⁵ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 673; Süreyya, 1996, C. 5, 1697.

⁸⁰⁶ BOA, AE, SMST, II, 101, 10906 (1/Şaban/1113-1/Ocak/1702).

⁸⁰⁷ BOA, AE, SAMD, III, 32, 3019 (11/Cemaziyelahir/1115-22/Ekim/1703).

⁸⁰⁸ Süreyya, 1996, C. 5, 1697.

⁸⁰⁹ Süreyya, 1996, C. 4, 1307.

⁸¹⁰ Türkal, 2012, 1369.

⁸¹¹ Türkal, 2012, 1386.

⁸¹² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 471.

⁸¹³ Necati Gültepe, *H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s. 29.

⁸¹⁴ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 478.

⁸¹⁵ Süreyya, 1996, C. 4, 1307.

⁸¹⁶ *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)*, Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2000, s. 25.

çelişkili olan 28 Mart 1693 olduğu belirtmektedir⁸¹⁷. Ümmügülsüm Sultan ile evlenmeden Küçük Osman Paşa ikinci vezir yapılmıştır⁸¹⁸.

Vezir-i Sani Küçük Osman Paşa'nın, 19 Mayıs 1694 tarihinde vezirlik hasları elinden alınarak Diyarbekir beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁸¹⁹. Çok kısa süre bu görevde kalan Küçük Osman Paşa, Hanya muhafızı olarak görevlendirilmiştir⁸²⁰. Hanya muhafazasına getirilen Küçük Osman Paşa, Rebiulevvel 1108/Eylül-Ekim 1696'da Halep beylerbeyi olmuştur⁸²¹. Bir süre sonra, paşa Anadolu'daki kargaşayı düzeltmek için Anadolu beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁸²². Mühimme kayıtlarında, Anadolu sahillerinin bilhassa Aydın, Saruhan, Mihaliç ve Balıkesir bölgelerinin tahririnin yapılp askere gelmeyenlerin ve gemicilikle uğraşanların belirlenmesi istenmiştir⁸²³.

1109/1697-1698'de Küçük Osman Paşa'nın eşi Ümmügülsüm Sultan'ın vefat ettiği bilinmektedir. Küçük Osman Paşa hakkındaki 5 Şubat 1699 tarihli bir vesika incelendiğinde, paşanın 382.673 akçelik bir servete sahip olduğu görülmektedir⁸²⁴. Ayrıca Cemaziyelahir 1112/Kasım-Aralık 1700'de İstanbul Kaymakamı olduğunu bilinmektedir⁸²⁵. Bir süre sonra paşa Şam beylerbeyliğine getirilmiştir. Bu hususta şöyle hadise dile getirilir: Paşa, Rebiulevvel 1114/Temmuz-Ağustos 1702'de bir kalyon yaptırır, lakin kalyon suya indirildiği sırasında kazıklar üzerine oturur ve dolayısıyla suya indirme başarısız olur. Bu olay üzerine halkın dedikodularına sebep olur ve Küçük Osman Paşa'ya Şam beylerbeyliği verilir. Paşa, Şam beylerbeyi iken hacılara saldırılar olması üzerine Emirül-hac olan Adanalı Mehmed Paşa'ya Şam beylerbeyliği verilmiştir. Şam beylerbeyliğinden azledilen Küçük Osman Paşa'ya ise Rakka beylerbeyliği tevcih

⁸¹⁷ *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 48-49.

⁸¹⁸ Türkal, 2012, 1523.

⁸¹⁹ Türkal, 2012, 1531; *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 55.

⁸²⁰ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 482; Türkal, 2012, 1533; Süreyya, 1996, C. 4, 1307.

⁸²¹ *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 124.

⁸²² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 600-601.

⁸²³ Muhammet H. Demirsoy, *109 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2001, s. 69; (54. Hüküm)

⁸²⁴ BOA, İE, TZ, 7, 743 (4 Şaban 1110/5 Şubat 1699).

⁸²⁵ Süreyya, 1996, C. 4, 1307; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 104.

edilmiştir⁸²⁶. Küçük Osman Paşa, 1116/1704-1705 yılında ise Van beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁸²⁷.

Yukarıda da belirtildiği gibi Küçük Osman Paşa, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görevde bulunmakla beraber bazı beylerbeyliklerine iki kez getirildiği bile olmuştur. Paşanın, Zilhicce 1116/Mart-Nisan 1705'te kubbe veziri, 1118/1706-1707 yılında Hanya beylerbeyi, 1123/1711-1712 yılında Sayda beylerbeyi, Zilkade 1128/Ekim-Kasım 1716 yılında Rakka beylerbeyi, 1129/1716-1717 yılında Kandiye, 1130/1717-1718 yılında Hanya beylerbeyi, 1131/1718-1719 yılında Şam beylerbeyi, 1132/1719-1720 yılında Diyarbekir beylerbeyi, 1134/1721-1722 yıllarında Şam beylerbeyi, 1137/1724-1725 yılında Sayda beylerbeyi olduğu bilinmektedir. En son görev yeri olan Sayda beylerbeyi iken 8 Ocak 1727 günü vefat etmiştir⁸²⁸. Ayrıca Küçük Osman Paşa Babadağ bölgesinde bir zaviye de yaptırmıştır⁸²⁹.

3.2.2.17.Hacıkıran Hasan Paşa

Hacıkıran Hasan Paşa, Enderun'dan yetişerek 1106/1694-1695 yılında Silahdar olmuştur⁸³⁰. Hacıkıran Hasan, 21 Mart 1695 günü Şam beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁸³¹. Bu görevden azledilerek bilinmeyen bir sebeple belirli bir süre Sakız Adası'nda sürgünde kalmıştır. Bu sürgünden sonra Hanya beylerbeyi olmuş, ancak bu görevde de uzun süre kalamamıştır⁸³².

Hacıkıran Hasan Paşa, 1116/1704-1705 yılında Halep beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁸³³. Hacıkıran Hasan Paşa'nın, 1117/1705-1706 yılında Maraş beylerbeyliğine, 1118/1706-1707 yılında Konya beylerbeyliği, Cemaziyelevvel 1119/Temmuz-Ağustos 1707'de Anadolu beylerbeyliği, Zilkade 1120/Ocak-Şubat 1709'da Basra beylerbeyliği, Şevval 1121/Aralık-Ocak 1709-1710'da Silifke sancakbeyliği görevlerini ifa etmiştir. Paşa 10 Eylül 1710 günü vefat etmiştir⁸³⁴.

⁸²⁶ BOA, İE, TCT, 10, 1132 (26/Cemaziyelevvel/1114-18/Ekim/1702); Sarı Mehmed Paşa, 1995, 732-733.

⁸²⁷ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 842.

⁸²⁸ Süreyya, 1996, C. 4, 1307.

⁸²⁹ BOA, AE, SMST, II, 101, 10915 (10/Rebiulahir/1108-6/Kasım/1696).

⁸³⁰ Süreyya, 1996, C. 2, 639.

⁸³¹ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 534.

⁸³² Süreyya, 1996, C. 2, 639.

⁸³³ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 842.

⁸³⁴ Süreyya, 1996, C. 2, 639.

3.2.2.18. Çerkes Kenan Paşa

Enderun'da yetişerek Silahdar olmuştur. Rebiulevvel 1072/Ekim-Kasım 1661'de Diyarbakır beylerbeyi olduğunu bilinmektedir. Aynı sene Çerkes Kenan Paşa, Diyarbakır beylerbeyliğinden azledilerek Şehrizar beylerbeyi olarak tayin edilmiştir⁸³⁵.

Çerkes Kenan Paşa'nın, 1074/1663-1664 yılında tekrar Diyarbakır beylerbeyi yapılmıştır. 18 Şubat 1664 günü Fazıl Ahmed Paşa'nın komutanlığında gerçekleşen Alman seferinde Diyarbakır beylerbeyi olarak katılmıştır⁸³⁶. Çerkes Kenan Paşa Rebiulevvel 1075/Eylül-Ekim 1664'te Diyarbakır beylerbeyliğinden azledilerek tekrardan Şehrizar beylerbeyliğine getirilmiştir⁸³⁷. Zeyl-i Fezleke'de Şehrizar beylerbeyi Çerkes Kenan Paşa'nın kökeni Gürcü olarak ifade edilmiştir⁸³⁸. Çerkes Kenan Paşa, Şehrizar beylerbeyi iken vefat etmiştir⁸³⁹.

3.2.2.19. Damad-ı Şehriyârî/Tırnakçı İbrahim Paşa

Tırnakçı İbrahim Paşa, Enderun'da yetişerek 1107/1695-1696 yılında Adana beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁸⁴⁰. Safer 1107/Eylül-Ekim 1695'te Adana beylerbeyi olan Tırnakçı İbrahim'e vezirlik payesiyle Silistre beylerbeyliği verilmiştir⁸⁴¹. Aynı yıl içerisinde Tırnakçı İbrahim Paşa, IV. Mehmed'in kızı Fatma Sultan ile evlendirilmiş ve Eski Saray'ın yakınında bulunan Koca Yusuf Paşa Sarayı hazırlanarak ve İbrahim Paşa'ya tahsis edilmiştir⁸⁴². Bu evlilikten sonra Tırnakçı İbrahim Paşa Karaman beylerbeyi olmuş⁸⁴³, paşa beylerbeyi iken halktan şikâyetler gelmeye başlamıştır. Bu şikâyetler üzerine Anadolu'yu bir düzene sokmak için Osman Paşa görevlendirilmiştir. Osman Paşa, Konya'ya geldikten sonra Tırnakçı İbrahim Paşa idam edilmiş ve başı İstanbul'a gönderilmiştir⁸⁴⁴.

⁸³⁵ Süreyya, 1996, C. 3, 884.

⁸³⁶ Türkal, 2012, 344.

⁸³⁷ Türkal, 2012, 397.

⁸³⁸ Türkal, 2012, 422-423.

⁸³⁹ Süreyya, 1996, C. 3, 885.

⁸⁴⁰ Süreyya, 1996, C. 3, 779; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 120.

⁸⁴¹ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 568; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 189.

⁸⁴² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 576; Süreyya, 1996, C. 3, 779; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 220.

⁸⁴³ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 305.

⁸⁴⁴ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 606; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, 2018, 372.

3.2.2.20. Hacı Eyvad/Sarı Süleyman Paşa

Sarı Süleyman Paşa'nın, veziriazam Hüsrev Paşa'nın kethüdalığını da yaptığı bilinmektedir⁸⁴⁵. Zilhicce 1039/Temmuz-Ağustos 1630 yılında veziriazam kethüdalığından Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiştir⁸⁴⁶. 1040/1630-1631 yılında görevinden azledilmiştir. Uzun bir süreden sonra Sarı Süleyman Paşa, 1058/1648-1649 yılında Erzurum beylerbeyi olarak tayin edilmiştir. Lakin paşa, görevinden azledilmiş ve tekrardan 1060/1650 yılında Erzurum beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Sarı Süleyman Paşa, 1065/1654-1655 yılında Bosna beylerbeyi olmuştur. Ankara beyliği görevinde de bulunmuştur⁸⁴⁷. Cemaziyelevvel 1072/Aralık-Ocak 1660-1661'de Şam beylerbeyliğine tayin edilmiştir⁸⁴⁸. Lakin bu görevde uzun süre kalmamış ve aynı yıl içerisinde hacılara eziyet edildiği konusunda haberlerin gelmesi üzerine Sarı Süleyman Paşa'ya Gazze sancakbeyliği ve Emirül-hac görevi verilmiştir⁸⁴⁹. Sarı Süleyman Paşa'nın, Müslüman hacılara saldıran Urban aşireti ile mücadelesi sonucunda üç yüz kadar Müslüman vefat etmiş, Urban aşiretinden ise bin kadar kişi hayatını kaybetmiştir⁸⁵⁰.

Sarı Süleyman Paşa 1075/1664-1665 yılında Trabzon beylerbeyliğine getirilmiştir⁸⁵¹. Bir mühimme kaydında, Trabzon beylerbeyliği sınırları içerisinde işlenen bir cinayetin çözülmesi ve suçlunun cezasının verilmesi ya da İstanbul'a yollanması konusunda paşaya emir yollanmıştır⁸⁵². 477. hüküm ise, Trabzon'da yaşanan bir diğer cinayet ve miras meselesinde adı geçmiştir⁸⁵³. 1077/1666-1667 yılında Konya beylerbeyi olmuş ve bu görevde iken vefat etmiştir⁸⁵⁴.

⁸⁴⁵ Süreyya, 1996, C. 5, 1548.

⁸⁴⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 943; Aycibin, 2007, 811.

⁸⁴⁷ Süreyya, 1996, C. 5, 1548.

⁸⁴⁸ Türkal, 2012, 252.

⁸⁴⁹ Türkal, 2012, 255-256.

⁸⁵⁰ Türkal, 2012, 260.

⁸⁵¹ Süreyya, 1996, C. 5, 1548.

⁸⁵² Ercan Alan, 95 *Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2008, s. 149; (417. Hüküm).

⁸⁵³ Alan, 2008, 167.

⁸⁵⁴ Süreyya, 1996, C. 5, 1548.

3.2.2.21. Mehmed Paşa

Mehmed Paşa, farklı bölgelerde beylerbeyilik hizmetinde bulunmuştur. Mehmed Paşa, 1099/1687-1688 yılında Kapıcılar kethüdalığına getirilmiştir⁸⁵⁵. 11 Haziran 1688 günü Kapıcılar kethüdalığından Kapıcıbaşıliğa yükseltilmiştir⁸⁵⁶. Aynı yıl içerisinde yaşadığı psikolojik sıkıntılardan dolayı görevinden azledilmiştir⁸⁵⁷.

Mehmed Ağa, 1107/1695-1696 yılında Mirahur-ı Sani, 1109/1697-1698 yılında Mirahur-ı Kebir olmuştur⁸⁵⁸. 21 Nisan 1701 günü Mirahur-ı Kebir görevinden Halep beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁸⁵⁹. Mehmed Paşa'ya, Şaban 1114/Aralık-Ocak 1702-1703'te Kudüs-Nablus ve Gazze sancak beyliği verilmiştir⁸⁶⁰. Kudüs ve çevresinin sancakbeyi olan Mehmed Paşa, Cemaziyelevvel 1116/Eylül 1704'te Rakka beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir⁸⁶¹. Sicill-i Osmanî'de Rakka beylerbeyliği⁸⁶² isminin yerine eyalet merkezi olan Urfa beylerbeyliği zikredilmektedir⁸⁶³.

Mehmed Paşa, Recep 1116/Ekim-Kasım 1704 yılında Sivas beylerbeyi, 1118/1706-1707 yılında Anadolu beylerbeyi, Ramazan 1118/Aralık-Ocak 1706-1707 yılında Musul, 1119/1707-1708 yılında Van beylerbeyi, 1122/1710-1711 yılında Sivas beylerbeyi, 1123/1711-1712 yılında Anadolu beylerbeyi, 1124/1712-1713 yılında Halep beylerbeyi, 1125/ 1713-1714 yılında Konya beylerbeyi, 1126/1714-1715 yılında ilk olarak Rakka daha sonra ise Sayda beylerbeyi olmuştur. Rebiulevvel 1127/Mart-Nisan 1715 yılında İstanbul Kaymakamı, Rebiulahir 1127/Nisan-Mayıs 1715 yılında ilk olarak Belgrad, daha sonra da Hırşova muhafızlığına getirilmiştir. Cemaziyelevvel 1128/Nisan-Mayıs 1716 yılında Belgrad beylerbeyi, Şevval 1128/Eylül-Ekim 1716 yılında Erzurum beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Rebiulahir 1129/Mart-Nisan 1717 yılında Halep beylerbeyi, 1129/1716-1717 yılında vezirlikten azledilip Adana'da tutuklanmış ve

⁸⁵⁵ Türkal, 2012, 1142.

⁸⁵⁶ Türkal, 2012, 1158.

⁸⁵⁷ Süreyya, 1996, C. 4, 1032.

⁸⁵⁸ Süreyya, 1996, C. 4, 1032.

⁸⁵⁹ *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 160.

⁸⁶⁰ *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 191.

⁸⁶¹ *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 283; Sarı Mehmed Paşa, 1995, 842.

⁸⁶² Bu eyaletin merkezi günümüz Urfa şehridir; Sezen, 2006, 416.

⁸⁶³ Süreyya, 1996, C. 4, 1032.

İstanköy'e sürgün edilmiştir. Aynı yıl içerisinde kendisine Hanya muhafızlığı verilse de yola çıkmadan 1130/ 1717-1718 yılında vefat etmiştir⁸⁶⁴.

3.2.2.22. Pehlivan Mehmed Paşa

Pehlivan Mehmed Paşa, Saray'dan yetişerek Rakka beylerbeyi olmuştur⁸⁶⁵. Lakin Zeyl-i Fezleke'de, paşanın 1075/1664-1665 yılında Rumeli beylerbeyliğinin sağ kol alaybeyi iken Rumeli beylerbeyliği payesini aldığı belirtilmektedir⁸⁶⁶. Pehlivan Mehmed Paşa, Rumeli beylerbeyi olarak 1077/1666-1667 yılında Kandiye seferine katılmıştır. 25 Mayıs 1667 günü, vüzera arasında Kandiye Kalesi'nin nasıl muhasara edilmesi konusunda yapılan istişarede Pehlivan Mehmed Paşa da bulunmuştur⁸⁶⁷.

29 Haziran 1667 günü Kandiye muhasarası gittikçe şiddetlenmeye başlamış ve 1 Temmuz günü hem Anadolu hem de Rumeli kolundan Kandiye Kalesi'nin altına lağımlar kazılmıştı. Pehlivan Mehmed Paşa, Kandiye Kalesi'ni savunan kâfirler tarafından atılan bir kurşun ile başından vurularak şehit edilmiştir⁸⁶⁸. Sicill-i Osmanî'de paşanın hem Rumeli beylerbeyi olma tarihi hem de vefat tarihi hatalı bir şekilde belirtmektedir⁸⁶⁹.

3.2.2.23. Çerkes Ahmed Paşa

Çerkes Ahmed Paşa'ya 1032/1622-1623 yılında Musul beylerbeyliği verilmiştir. Musul beylerbeyi iken Safevi Devleti ile yapılan savaşlarda büyük başarılar göstermiştir⁸⁷⁰. Çerkes Ahmed Paşa, Şaban 1041/Şubat-Mart 1632 yılında Karaman beylerbeyi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı ay içerisinde Karaman beylerbeyliğinden azledilerek yerine Dilaver Paşa getirilmiştir⁸⁷¹. Bu sırada Bolvadin'de bulunan paşaya asi Dereli Halil'in katli emri verilmiştir⁸⁷². Seydişehir'de bulunan Dereli Halil ani bir baskına uğrayarak hayatını kaybeder. Paşa asinin başını kesip cesedini çarşıda teşhir etmiştir. Daha sonra Deli İlahi'nin de öldürülmesi ile dul kalan zengin eşi ile evlenir⁸⁷³.

⁸⁶⁴ Süreyya, 1996, C. 4, 1032.

⁸⁶⁵ Süreyya, 1996, C. 4, 1066.

⁸⁶⁶ Türkal, 2012, 388.

⁸⁶⁷ Türkal, 2012, 438-446.

⁸⁶⁸ Türkal, 2012, 464.

⁸⁶⁹ Süreyya, 1996, C. 4, 1066.

⁸⁷⁰ Süreyya, 1996, C. 1, 196.

⁸⁷¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 707.

⁸⁷² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 731.

⁸⁷³ Pul, 2020, 58.

Çerkes Ahmed Paşa, 1042/1632-1633 yılında ikinci kez Karaman beylerbeyi olmuştur⁸⁷⁴. Paşa, 1050/1640-1641 yılında Kars beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁸⁷⁵. 1052/1642-1643 yılında bu görevinden azledilmiştir⁸⁷⁶.

Paşanın ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir. Sicill-i Osmanî’de, paşanın ölüm tarihi 1051/1641-1642 olarak belirtilmektedir⁸⁷⁷. Ancak, bu bilginin tarafımızca hatalı olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu tarihte paşa 1643 yılında azledilene kadar Kars beylerbeyliği görevini ifa etmekteydi.

3.2.2.24. Mehmed Bey

Mehmed Bey ile ilgili elimizde sadece Sicill-i Osmanî’de yer alan bilgi bulunmaktadır. Mısır’ın önemli beylerinden olan Mehmed Bey, Cerce beyi olmuştur. Bu sebeple etrafında büyük bir askeri birlik toplamıştır⁸⁷⁸. Mısır’ın hâkimi olmak için Cerce beyi Mehmed Bey’in etrafına topladığı asker sayısı yaklaşık on bin kişi idi ve yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Mısır beylerbeyi olan Şah Gazi Paşa’ya karşı isyan etmişti⁸⁷⁹. Bu isyanın bastırılması için görevlendirilen Emirül-hac Kaytas Bey ve Ahmet Bey’in müdahalesi üzerine Mehmed Bey 1069/1658-1659 yılında idam edilmiştir⁸⁸⁰.

3.2.3. Diğer Görevliler

Bu başlık altındaki ilk isim Mustafa Ağa’dır. 1018/1609-1610 yılında Ulûfeciyan-ı Yemîn⁸⁸¹ olduğu bilinmektedir⁸⁸². Mustafa Ağa, Cemaziyelevvel 1020/Temmuz-Ağustos 1611’de Silahdar Ağa olarak tayin edilmiştir⁸⁸³. Bunlar dışında Çerkes Mustafa Ağa ile ilgili elimizde daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Bir diğer isim ise Çerkes Çil Ağa Bey’dir. Lakin elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Sadece Kâtip Çelebi’nin Fezleke adlı eserinde bilgi

⁸⁷⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 738.

⁸⁷⁵ Süreyya, 1996, C. 1, 196.

⁸⁷⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 960.

⁸⁷⁷ Süreyya, 1996, C. 1, 196.

⁸⁷⁸ Süreyya, 1996, C. 3, 960.

⁸⁷⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1830-1831; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 395-396.

⁸⁸⁰ Süreyya, 1996, C. 3, 960.

⁸⁸¹ Kapıkulu süvarisini teşkil eden atlı bölüğün “ulûfeciyan” denilen ikisinden ilkinin adıdır; Devellioğlu, 2013, 1304.

⁸⁸² Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 556.

⁸⁸³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 592.

bulunmaktadır. Çerkes Çil Ağa Beyin 1014/1605-1606 yılında Tırhala⁸⁸⁴ Beyi olduğu ve Uyvar Kalesi'nin muhasarasına katıldığı bilinmektedir⁸⁸⁵.

Çerkes Mehmed Bey ile ilgili Tarih-i Gilmani'de 1663 yılında Uyvar Kalesi'nin fethi için Estergon Beyi olarak köprü yaptırması için görevlendirildiği bilgisi dışında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır⁸⁸⁶. Diğer bir isim olan Ali Ağa'nın sipahi olduğu bilinmektedir. 1042/1632-1633 yılında Çerkes Ali Ağa, Naima Tarihi'ne göre zorba olarak adlandırılmış ve Arslanhanenin karşısında asılmıştır⁸⁸⁷.

Muslu Ağa 1072/1661-1662 yılında Hassa-Silahşor görevinden Büyük Mirahurluk görevine getirilmiştir⁸⁸⁸. Büyük Mirahur Çerkes Muslu Ağa, 27 Ramazan 1075/13 Nisan 1665 günü emekli olarak yerine Küçük Mirahur Canpoladzade Hüseyin Ağa tayin edilmiştir⁸⁸⁹. Çerkes Muslu Ağa, 1082/1671-1672 yılında Yemen üzerine planlanan bir sefer için Mısır-Süveyş iskelesinde otuz kalyon ve on adet çektiri yapması ile görevlendirilmiştir⁸⁹⁰.

Çerkes Muslu Ağa'nın vefatı hakkında elimizde bilgi olmamakla birlikte Sicill-i Osmanî'de 1075/1664-1665 yılında emekli olduktan sonra vefat ettiği bilgisi yer almaktadır⁸⁹¹. Ancak, verilen bu bilginin ağanın Süveyş'teki görevinin gözden kaçırılması sebebiyle hatalı olduğu düşünülmektedir.

Bir diğer isim Çerkes Bekir Paşa'nın 1076/1665-1666 yılında Estergon Kalesi'nin hâkimi olduğu bilinmektedir⁸⁹². Murtaza Bey'in ise hakkında elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Sadece 1043/1633-1634 yılında Hasankeyf beyliğini elinde bulduğu bilinmektedir⁸⁹³.

⁸⁸⁴ Tırhala/Trikkale/Yenişehir olarak adlandırılan Tırhala, XVII. yüzyılda Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir sancaktır; Sezen, 2006, 488.

⁸⁸⁵ Aycibin, 2007, 500.

⁸⁸⁶ Oral, 2000, 95.

⁸⁸⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 739.

⁸⁸⁸ Türkal, 2012, 251.

⁸⁸⁹ Türkal, 2012, 402.

⁸⁹⁰ Türkal, 2012, 586.

⁸⁹¹ Süreyya, 1996, C. 4, 1124.

⁸⁹² Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgorice-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstergon(Estergon)-Çiğerdelen-Macaristan-Özice-Taşlıca-Dobra-Venedik-Mostar-Kanije*, 6. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010e, s. 531.

⁸⁹³ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 1042.

3.3. GÜRCÜ KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI

3.3.1. Veziriazamlar

3.3.1.1. Gürcü Hadım Mehmed Paşa

Gürcü/Hadım Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı ve kriz içerisinde olduğu bir dönemde veziriazam olmuştur. Bazı kaynaklara göre, I. Süleyman'ın veziriazamlarından olan Semiz Ali Paşa tarafından saraya hediye edilmiş⁸⁹⁴, diğer bir kaynağa göre ise II. Selim'in Erzurum beylerbeyi olan Hüsrev Paşa tarafından saraya hediye edilmiştir⁸⁹⁵. 4 Ocak 1604 günü Saray Ağası görevinde iken Hasodabaşılık makamına terfi etmiştir⁸⁹⁶.

Hasodabaşı olan Hadım Gürcü Mehmed Ağa, 22 Ekim 1604 günü üçüncü vezirlik rütbesine getirilip kendisine haslar tayin edilmiştir. Bütün bunların yanında Kahire beylerbeyliği tevcih edilmiştir⁸⁹⁷. Kahire yani Mısır beylerbeyi olan Hadım Mehmed Paşa, kendinden önceki Mısır beylerbeyine ihanet edip isyan eden asileri cezalandırmıştır⁸⁹⁸. 4 Haziran 1606 günü Bosna beylerbeyliğine getirilmiştir⁸⁹⁹. Kadri Tarihi'nde ise Hadım Mehmed Paşa'nın Hezargırad muhafızlığına tayin edildiği belirtilmektedir⁹⁰⁰.

Hadım Mehmed Paşa'ya 4 Haziran 1609 günü İstanbul'dan gelen bir fermanla Belgrad muhafızlığını bırakıp İstanbul'a gelmesi emredilmiştir. Paşa, Belgrad'ta iken burada atıl kalmış bir tophaneyi tamir ettirmiş ve Kanije Kalesi'nin fethi sonrasında ele geçirilen topları Tuna'nın muhafazası için yerleştirmiştir. Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra Hadım Mehmed Paşa İstanbul'a gelmiştir⁹⁰¹. İstanbul'a gelen Gürcü Mehmed Paşa'nın, Şaban

⁸⁹⁴ Mahmut Ak, "Mehmed Paşa-Gürcü", *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 509; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, s. 377.

⁸⁹⁵ Abdurrahman Sağırlı, *Mehmed b. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı Ve Târîh-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2000, s. 40.

⁸⁹⁶ Aycibin, 2007, 457; Lokmacı, 2015, 873-874.

⁸⁹⁷ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 832; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 430; *Osmanlı Sadrazamları*, 2013, 98; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 287; Aycibin, 2007, 498-490; Lokmacı, 2015, 883; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 292; Çimen, 2011, 463-464; Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*, Gürcistan Dostluk Derneği Yay., İstanbul, 2010, s. 34.

⁸⁹⁸ Süreyya, 1996, C. 4, 1054.

⁸⁹⁹ Mustafa Sâfi, 2003, C. 2, 48; Aycibin, 1996, 523; Çimen, 2011, 471.

⁹⁰⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 456.

⁹⁰¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 551.

1018/Ekim-Kasım 1609 ayında Vezir-i Sadis⁹⁰² olduğu bilinmektedir⁹⁰³. Hadikatü'l Vüzera adlı eserde ise Vezir-i Salis⁹⁰⁴ olduğu belirtilmektedir⁹⁰⁵.

Hadım Mehmed Paşa, 1018/1609-1610 yılında Sadaret Kaymakamı olmuştur⁹⁰⁶. Kadrî Tarihi'nde ve Naima Tarihi'nde, paşanın bu göreve geliş tarihi 1019/1610-1611 olarak belirtilmiştir⁹⁰⁷. Paşa, 1021/1612-1613 yılında Erzurum beylerbeyi olmuş, fakat görev yerine gitmeden kubbe veziri olarak tayin edilmiştir⁹⁰⁸.

Hadım Mehmed Paşa'yı, 1024/1615-1616 yılında tekrar Sadaret Kaymakamı olarak görülmektedir⁹⁰⁹. Kadrî Tarihi'nde ise bu tarih 1025/1616-1617 yılı olarak belirtilmektedir⁹¹⁰. Paşa, Recep 1025/Temmuz-Ağustos 1616 yılında Revan Kalesi'nin alınamaması sebebiyle Sadaret Kaymakamlığı görevinden azledilerek, yerine Etmekçizade Ahmed Paşa tayin edilmiştir⁹¹¹. Peçevi Tarihi'nde 1026/1617 yılında Hadım Mehmed Paşa'nın Sadaret Kaymakamlığından azledildiği belirtilmektedir⁹¹². Bu azilden sonra aynı yıl içerisinde Bosna beylerbeyliğine getirilmiştir⁹¹³.

Bosna beylerbeyi olan Hadım Mehmed Paşa, 1027/1617-1618 yılında üçüncü kez Sadaret Kaymakamlığı makamına getirilir⁹¹⁴. Aynı yıl içerisinde Hadım Mehmed Paşa'nın ikinci vezir olduğu bilinmektedir⁹¹⁵. İkinci vezir Hadım Mehmed Paşa'nın ile ilgili bir mühimme kaydında, Lazkiye bölgesinde haslarının olduğu görülmektedir⁹¹⁶. Bir diğer mühimme kaydında ise, Mora bölgesinde bulunan haslarından iki yıllık gelirlerini gönderilmesini istenir lakin bölgedeki bozguncuların “biz akçe vermeziz” diyerek bu isteği reddeder ve bu olay üzerine

⁹⁰² Sayı olarak altıncı manasına gelir; Devellioğlu, 2013, 1060.

⁹⁰³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 557.

⁹⁰⁴ Sayı olarak üçüncü manasına gelir; Devellioğlu, 2013, 1072.

⁹⁰⁵ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 98.

⁹⁰⁶ Nevizâde Atâyi, 2017, C. 2, 1548.

⁹⁰⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 563; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 382.

⁹⁰⁸ Süreyya, 1996, C. 4, 1054; Çimen, 2011, 485-486; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 604.

⁹⁰⁹ Aycibin, 2007, 611.

⁹¹⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 635.

⁹¹¹ Aycibin, 2007, 619; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 649; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 889.

⁹¹² Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 321.

⁹¹³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 430; Aycibin, 2007, 622.

⁹¹⁴ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 324.

⁹¹⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 684.

⁹¹⁶ *82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618)*, Yay. Haz., Hacı Osman Yıldırım vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2000, s. 69; (262. Hüküm).

Mora müftüsüne ve Kalamata kadısına hükümler gönderilerek bozguncuların hakkında gelinmesi istenir⁹¹⁷. 25 Ocak 1622 günü Hotin seferi sonrasında Divan-Hümayun'da Hadım Mehmed Paşa ikinci vezir olarak yer almıştır⁹¹⁸. Aynı yıl içerisinde Hadım Mehmed Paşa'nın Edirne muhafızlığına getirildiği bilinmektedir⁹¹⁹.

Hadım Mehmed Paşa'nın adı veziriazamlık tevcihi hususunda da karşımıza çıkmaktadır. Şöyle ki; II. Osman'ın Yeniçeriler tarafından katledilmesinde etkisi olan Davud Paşa'nın veziriazam olduğunu bilinmektedir. Lakin II. Osman'ın katli üzerine asker içerisinde huzursuzluk baş gösterir ve Mısır beylerbeyliğinden azledilen Mere Hüseyin Paşa veziriazam yapılır. Mere Hüseyin Paşa da bu görevde uzun süre kalamaz. Yeniçeri Ağası Derviş Ağa'nın suçsuz yere katli üzerine, Mere Hüseyin Paşa veziriazamlıktan azledilir⁹²⁰. 7 Temmuz 1622 günü I. Mustafa'dan Yeniçerilere bir hatt-ı hümayun gönderilir ve Mere Hüseyin Paşa'nın yerine veziriazam olarak Davud Paşa, Lefkeli Mustafa Paşa veya Hadım Mehmed Paşalardan hangisini tercih ederlerse ona veziriazamlık makamını vereceğini belirtir. Yapılan istişareler sonucunda Lefkeli Mustafa Paşa veziriazam olarak atanır⁹²¹.

Lefkeli Mustafa Paşa'nın veziriazam olmasıyla devlet makamlarında rüşvet almış başını gitmiştir. Bu durumdan muzdarip bölük halkı Divan-ı Hümayun'u basarak veziriazamı görevinden azlettirmiştir. Veziriazamlık makamının boş kalması üzerine I. Mustafa ve Şeyhülislam'ın da katıldığı Divan-ı Hümayun'da yapılan meşveret sonrasında 19 Ağustos 1622 günü veziriazamlık makamına Hadım Mehmed Paşa getirilmiştir⁹²². Anonim İbranice kaynak, Hadım Mehmed

⁹¹⁷ 82-1 Numaralı Mühimme Defteri (H. 1027-1028/M. 1618-1619), Yay. Haz. Yılmaz Karaca vd., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 2020, s. 394-395; (556. Hüküm).

⁹¹⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 475.

⁹¹⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 477.

⁹²⁰ Hüseyin Tuği, 2010, 142-143.

⁹²¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 495-497; Hüseyin Tuği, 2010, 143-145; Ahmet Rasim, 2000, C. 1, 234.

⁹²² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 498; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 364; Aycibin, 2007, 692; Nevîzâde Atâyi, 2017, C. 2, 1683; Çimen, 2011, 507; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 768-767; Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 953; Solak Hüseyin Tuği, "İbretnüma", Tnt. Mithat Sertoğlu, *Bellekten*, C. 11, S. 43, TTK Yay., Ankara, 1947, s. 507; Hüseyin Tuği, 2010, 160-162; Feridun Emecen, "Mustafa I", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 274; Ahmet Rasim, 2000, C. 1, 235; Lamartine, 1991, C. 2, 610; Fahri Derin, "Gürcü Mehmed Paşa", *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 585-586; Jorga, 2005, C. 3, 366; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 144; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 377; Danişmend, 2011, C. 3, 424-425.

Paşa'nın 21 Eylül 1622 günü veziriazam olduğunu belirtmektedir⁹²³. Hadım Mehmed Paşa'nın veziriazam olmasıyla halk arasında bozulan asayişin düzeleceği umudu doğmuştur⁹²⁴.

Hadım Mehmed Paşa, veziriazam olduğunda devlet işleri II. Osman'ın idamından dolayı oldukça karıştı. Paşa, veziriazam olmasıyla ilk olarak asayiş düzeltmeye çalışmıştır. Bu işe de II. Osman'ın katlinde etkisi olan Davud Paşa'yı ve Kilindir Uğrusu adlı zorbayı idam ettirmekle başlamıştır⁹²⁵. Ayrıca Hadım Mehmed Paşa'nın veziriazamlığı sırasında Anadolu'da Abaza Mehmed Paşa isyanı ve Bağdat'ta da Bekir Subaşı olayı yaşanmaktaydı⁹²⁶. Abaza Mehmed Paşa'nın ve isyanını önleyeme konusundaki başarısızlıklarından dolayı Hadım Mehmed Paşa ve Halil Paşa Yedikule'ye hapsedilmiştir⁹²⁷. Lakin paşaların suçsuz olduğu ortaya çıkınca serbest bırakılmışlardır⁹²⁸.

Hadım Mehmed Paşa, II. Osman'ın katlinde etkisi olan Yeniçeriler ve sipahilerin katledilmesinden dolayı rahatsız olan bazı grupların tepkisini üzerine çekmiştir. Bu grupların paşaya “Sen bir zamanlar bazı yoldaşlarımızı katl eyledin. Biz seni veziriazam istemeyiz ve hadım kısmı veziriazamlık makamında olmasını istemeyiz. Eğer görevi bırakmazsan seni katl eyeriz” demeleri üzerine Hadım Mehmed Paşa 5 Şubat 1623 günü veziriazamlık görevini bırakmış ve yerine tekrardan Mere Hüseyin Paşa getirilmiştir⁹²⁹.

Veziriazamlıktan azledilen Hadım Mehmed Paşa, 28 Mayıs 1624 günü veziriazam Çerkes Mehmed Paşa'nın Abaza Mehmed Paşa üzerine serdar olarak Üsküdar'a geçmesi üzerine Sadaret Kaymakamı olarak tayin edilmiştir⁹³⁰. Veziriazam Çerkes Mehmed Paşa'nın vefat etmesi üzerine Gürcü Mehmed Paşa'ya veziriazamlık teklif edilir lakin paşa tarafından kabul edilmez⁹³¹. Zilkade 1035/Temmuz-Ağustos 1626 tarihinde Recep Paşa'nın etkisiyle isyan eden

⁹²³ *Anonim Bir İbranice...*, 2013, 47.

⁹²⁴ Cezar, 1960, C. 4, 1837-1838.

⁹²⁵ Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 145.

⁹²⁶ Ak, 2003, *DİA*, 509.

⁹²⁷ Lamartine, 1991, C. 2, 620; Derin, 1977, 586.

⁹²⁸ Cezar, 1960, C. 4, 1855-1856.

⁹²⁹ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 953-954; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 506-507; Aycibin, 2007, 702; *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 98; *Anonim Bir İbranice...*, 2013, 51; Hüseyin Tuği, 1947, 509; Hüseyin Tuği, 2010, 206; Ahmet Rasim, 2000, C. 1, 236; Kasap, 2010, 34-35; Cezar, 1960, C. 4, 1843; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 145; Danişmend, 2011, C. 3, 432-433.

⁹³⁰ Aycibin, 2007, 725.

⁹³¹ Danişmend, 2011, C. 3, 447.

Yeniçeri ve sipahileri, 80 yaşındaki Sadaret Kaymakamı Hadım Mehmed Paşa'yı yaşadığı konağında katletmişlerdir⁹³². Hadâ'iku'l-Hakâ'ik adlı eserde paşanın 13 Temmuz 1626 günü katledildiği belirtilmektedir⁹³³. Zinkeisen'de Hadım Mehmed Paşa'nın katledildiğinde 96 yaşında olduğu ve cesedinin sokağa atılıp sipahiler tarafından parçalandığı ifade edilmektedir⁹³⁴.

Hadım Mehmed Paşa, I. Mustafa'nın veziriazamlarından biridir ve beş ay veziriazamlık makamında bulunmuştur⁹³⁵. Lakin Murat Kasap, veziriazam Hadım Mehmed Paşa'nın bu görevdeki süresinin dört ay on dört gün olduğunu belirtmektedir⁹³⁶. Hadım Mehmed Paşa'nın cenazesi ise Ebu Eyyub El-Ensari türbesinin yakınlarına defnedilmiştir⁹³⁷.

3.3.1.2. Gürcü Mehmed Paşa

Osmanlı Devleti'nin kritik zamanında veziriazam olan Gürcü Mehmed Paşa devlet hizmetine Koca Sinan Paşa'nın azatlılarından biri olup saraya alınmasıyla girmiştir. Saray eğitimi aldıktan sonra ilk görev yeri 8 Aralık 1612 günü Matbah Eminliği'dir⁹³⁸. Matbah Emimi olan Mehmed Ağa, bu görevden sonra Cemaziyevvel 1023/Haziran-Temmuz 1614 yılında Cebecibaşılık makamına getirilmiştir⁹³⁹. Gürcü Mehmed Ağa'nın 1025/1616-1617 yılında Çavuşbaşıliğe getirildiği bilinmektedir⁹⁴⁰. Rebiulevvel 1028/Şubat-Mart 1619 yılında ise Kapıcıbaşılik görevine tayin edilmiştir⁹⁴¹.

Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'ya, Şaban 1031/Haziran-Temmuz 1622 yılında Mirahur-ı Evvel görevi verilmiştir⁹⁴². Mirahur-ı Evvel Gürcü Mehmed Ağa'ya, Recep 1032/Mayıs 1623 yılında Rumeli beylerbeyliği tevcih edilmiştir⁹⁴³. Ancak bu sırada, Gürcü Mehmed Ağa'ya vezaret verilmediği görülmektedir. Ağa, 1037/1627-1628 yılında vezirlik payesi ile Şam beylerbeyliğine getirilmiştir.

⁹³² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 603-604; Aycibin, 2007, 767-768; Ahmet Rasim, 2000, C. 2, 15-16; Lamartine, 1991, C: 2, 634-635; Derin, 1977, 586; Kasap, 2010, 35; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 378.

⁹³³ Nevîzâde Atâyi, 2017, C. 2, 1879.

⁹³⁴ Zinkeisen, 2011, C. 4, 33.

⁹³⁵ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 98.

⁹³⁶ Kasap, 2010, 35.

⁹³⁷ Tayyâr-zâde Atâ, 2010, C. 2, 69.

⁹³⁸ DİA, "Gürcü Mehmed Paşa", *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 510; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 402; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 609.

⁹³⁹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 623.

⁹⁴⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 1, 646.

⁹⁴¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 701.

⁹⁴² Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 768.

⁹⁴³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 779.

1038/1628-1629 yılında Şam beylerbeyliğinden azledilerek Diyarbekir beylerbeyi olmuştur⁹⁴⁴. Naima Tarihi'nde ise paşanın 1036/1626-1627 yılında Diyarbekir beylerbeyi olduğu belirtilmektedir⁹⁴⁵. 1041/1631-1632 yılında Erzurum beylerbeyliğine getirilmiştir⁹⁴⁶. Gürcü Mehmed Paşa'nın 1042/1632-1633 yılında Anadolu beylerbeyi olduğu bilinmektedir⁹⁴⁷.

3 Aralık 1633 tarihinde IV. Murad ve vüzerasının ki bunların arasında Gürcü Mehmed Paşa da bulunmakta idi. İstanbul'dan ayrılıp İznik'e gideceği duyurulduğunda İznik kadısı Gümüşüzade'ye şehrin yollarını hazırlaması emri verilmiş, ancak şehrin yollarının hazır olmadığı gerekçesiyle Gürcü Mehmed Paşa'ya kadının idamı emredilmiş ve bu karar paşa tarafından yerine getirilmiştir⁹⁴⁸. Gürcü Mehmed Paşa'nın 1042/1632-1633 yılında Anadolu beylerbeyliği makamında bulunduğu lakin daha sonra azledildiği ve 1044/1634-1635 yılında ikinci kez Anadolu beylerbeyliğine getirildiği bilinmektedir⁹⁴⁹. Gürcü Mehmed Paşa, Anadolu beylerbeyi olarak Revan seferinde önemli rol oynamıştır⁹⁵⁰. 20 Haziran 1636 günü Gürcü Mehmed Paşa'nın, Ahıska Kalesi'nin tamiri için görevlendirildiği bilgisini Kâtip Çelebi'nin Fezleke, Naima Efendi'nin Naima Tarihi ve bir mühimme kaydında görülmektedir⁹⁵¹.

Gürcü Mehmed Paşa 1044/1634-1635 yılında Anadolu beylerbeyliğinden azledilip, Erzurum beylerbeyliğine getirilmiştir⁹⁵². Paşa, Rebiulahir 1048/Ağustos-Eylül 1638 tarihinde Erzurum beylerbeyliğinden azledilmiştir⁹⁵³. Gürcü Mehmed Paşa, 1048/1638-1639 yılında Maraş beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁹⁵⁴. Paşaya, Ramazan 1048/Ocak-Şubat 1639 tarihinde üçüncü kez Anadolu beylerbeyliği verilmiştir⁹⁵⁵. Lakin paşa, 1049/1639-1640 yılında bu görevinden azledilmiştir⁹⁵⁶.

⁹⁴⁴ Süreyya, 1996, C. 4, 1052; Aycibin, 2007, 775.

⁹⁴⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 616.

⁹⁴⁶ Süreyya, 1996, C. 4, 1052; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 969.

⁹⁴⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 735.

⁹⁴⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 768-769; Cezar, 1960, C. 4, 1890-1891.

⁹⁴⁹ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 1050; Aycibin, 2007, 849; Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 409; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1010; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 801.

⁹⁵⁰ Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, 2004, C. 3, 1061.

⁹⁵¹ Aycibin, 2007, 871; Yüksel, 2010, 89-90 (19. Hüküm); Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 834.

⁹⁵² Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1021.

⁹⁵³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 876.

⁹⁵⁴ Aycibin, 2007, 890; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 877.

⁹⁵⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1110; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 896.

⁹⁵⁶ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1124.

Sicill-i Osmanî'de Gürcü Mehmed Paşa'nın, 1049/1639-1640'ta üçüncü kez Anadolu beylerbeyliğinden azledildikten sonra dördüncü kez Anadolu beylerbeyi olduğu belirtilmektedir⁹⁵⁷. 1053/1643-1644 yılında ikinci kez Şam beylerbeyliği makamına getirilmiştir⁹⁵⁸. Naima Tarihi'nde ve Ravzatü'l-Ebrar adlı eserlerde, Gürcü Mehmed Paşa'nın, Şam beylerbeyliği makamına getirilme tarihi olarak 1054/1644-1645 yılı verilmektedir⁹⁵⁹. Şam beylerbeyi olan Gürcü Mehmed Paşa, Rebiulahir 1055/Mayıs-Haziran 1645 yılında beylerbeyliğinden azledilip emekli edilmiştir⁹⁶⁰. Emekli edilen Gürcü Mehmed Paşa, 1056/1646-1647 yılında Erzurum beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁹⁶¹. Gürcü Mehmed Paşa bu görevde iken İstanbul Divanyolu'nda bulunan Valide Hamamı yakınındaki sarayının tamirini yaptırmıştır⁹⁶². Ayrıca aynı yıl içerisinde Gürcü Mehmed Paşa'nın Mustafa Paşa'ya borcu olduğu da bilinmektedir. Mustafa Paşa vefat ettiğinde bu paranın tahsil edilmesi gündeme gelmiş ve Gürcü Mehmed Paşa böyle bir borcun olmadığını ifade etmiştir⁹⁶³. Bu görevde uzun bir süre kalan paşa, Cemaziyelevvel 1059/Haziran-Temmuz 1646 yılında Erzurum beylerbeyliğinden alınmıştır⁹⁶⁴.

Gürcü Mehmed Paşa, Erzurum beylerbeyliğinden azledildikten sonra uzun bir süre görev almamıştır. Bir süre sonra veziriazam Siyavuş Paşa'nın baskı ve zorla veziriazamlık mührünü iade etmesi üzerine yeni veziriazamın kim olması gerektiği tartışmaları başlamıştır. Turhan Sultan ile valide kethüdası Kasım Ağa'nın yaptıkları istişareler sonucunda Kasım Ağa'nın "Eblek" olarak nitelendirdiği Gürcü Mehmed Paşa'nın veziriazam olmasına karar verilmiştir. 30 Ekim 1651 günü veziriazamlık mührünü teslim almıştır⁹⁶⁵. Kısa bir süre veziriazamlık makamında kalan Gürcü Mehmed Paşa, bu makamda kalabilmek için rakiplerini İstanbul'dan uzaklaştırmaya çalışmıştır. Tarhuncu Ahmed Paşa'yı önce hapsedirmiş daha sonra da Yanya ve Selanik sancakbeyliğine göndermiştir. Boynueğri Mehmed Paşa'yı Kanije'ye ve Köprülü Mehmed Paşa'yı ise vezirlik

⁹⁵⁷ Süreyya, 1996, C. 4, 1052.

⁹⁵⁸ Aycibin, 2007, 625.

⁹⁵⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 994; Çimen, 2011, 578.

⁹⁶⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1060.

⁹⁶¹ Süreyya, 1996, C. 4, 1052.

⁹⁶² BOA, TS, MA, E, 1257, 57 (22/Safer/1059-7/Mart/1649).

⁹⁶³ BOA, TS, MA, E, 796, 69 (18/Recep/1058-8/Ağustos/1648).

⁹⁶⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1217.

⁹⁶⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1366-1368; Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 870; Aycibin, 2007, 1083; Evliya Çelebi, 2008b, 238; Evliya Çelebi, 2006b, 448; Jorga, 2005, C. 4, 71; Ahmet Rasim, 2000, C. 2, 72; Cezar, 1960, C. 4, 2020-2021; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 259-260; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 402; Finkel, 2020, 220.

rütbesine düşürerek Köstendil sancakbeyliğine tayin etmiştir⁹⁶⁶. Gürcü Mehmed Paşa, veziriazamlığı sırasında kendisinin tecrübesini anlatmak ve eleştirenlere cevap vermek için “ben sakalımı devlet-i aliyye hizmetinde ağarttım” dediği rivayet olunmuştur⁹⁶⁷. Ayrıca bir Osmanlı arşiv vesikasında Gürcü Mehmed Paşa’ya kardeşi Cafer Paşa tarafından gönderilmiş bir tebrik metninde kendisini Erzurum, Şam veya Diyarbekir beylerbeyliği makamına getirmesini istemiştir⁹⁶⁸. Paşa veziriazamlık görevinde iken Anadolu muhafazasında bulunan Derviş Mehmed Paşa’ya gönderdiği bir vesikada, Anadolu’dan fazla asker almaması ve vergi toplamada da dikkat edilmesi gerektiği yazılmıştır⁹⁶⁹.

Gürcü Mehmed Paşa’nın bu kısa sürelik veziriazamlık görevinin sonuna bakacak olursak; Anadolu Kazaskeri Mesud Efendi, “Müdebbir⁹⁷⁰ ve kârdândır⁹⁷¹” dediği Tarhuncu Ahmed Paşa’nın veziriazam olması gerektiğini belirtmiş, Gürcü Mehmed Paşa’nın azledilmesinde etkili olmuştur⁹⁷². Bu sebepten dolayı 20 Haziran 1652 günü Gürcü Mehmed Paşa veziriazamlıktan azledilmiştir⁹⁷³. İki gün Bostancıbaşı gözetiminde hapsedilen paşa, bu iki günün sonunda Yedikule’ye hapsedilmiştir. Bir süre Yedikule’de hapis kalan Gürcü Mehmed Paşa, affedilmiş, ilk önce Ohri sancağına gönderilmiş, daha sonra ise Temeşvar beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁹⁷⁴. Zeyl-i Fezleke adlı eserde, paşanın ilk olarak Malkara’ya gönderildiği, daha sonrasında Bosna muhafızlığı verildiği belirtilmektedir⁹⁷⁵. Paşanın affedilmesinde dönemin şeyhülislamı Bahaî Efendi’nin etkisi olmuştur⁹⁷⁶. Veziriazamlıktan azledildikten sonra malı müsadere edilen Gürcü Mehmed Paşa, IV. Mehmed’e yazdığı bir arzda, kendisine bir yerin verilmesini ve vefatına kadar orada yaşamak istediğini belirtmiştir⁹⁷⁷.

⁹⁶⁶ DİA, 2003, 511.

⁹⁶⁷ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 113; Çoban, 2005, 80; Kasap, 2010, 37; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 403.

⁹⁶⁸ BOA, TS, MA, E, 696, 41 (29/Zilhicce/1061-7/Mart/1649).

⁹⁶⁹ BOA, TS, MA, E, 657, 8 (29/Zilhicce/1061-13/Aralık/1651).

⁹⁷⁰ Tedbir alan, tedbirli, düşünce ile hareket eden, düşünceli manasına gelir; Devellioğlu, 2013, 827.

⁹⁷¹ İş bilir, işten anlar manasına gelir; Devellioğlu, 2013, 563.

⁹⁷² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1398-1399; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 260.

⁹⁷³ Aycibin, 2007, 1087; Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 870; DİA, 2003, 511; *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 113; Fahri Derin, “Gürcü Mehmed Paşa”, *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 587; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 403; Show, 2006, 254.

⁹⁷⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1405; Aycibin, 2007, 1087; *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 113.

⁹⁷⁵ Uşşâkîzâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 870.

⁹⁷⁶ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 113; Çoban, 2005, 81.

⁹⁷⁷ BOA, TS, MA, E, 885, 9 (7/Rebiulevvel/1063-5/Şubat/1653).

Gürcü Mehmed Paşa, Temeşvar beylerbeyliğinden sonra 2 Mart 1656 günü Kıbrıs beylerbeyliği görevine getirilmiştir⁹⁷⁸. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa'nın Zeyl-i Fezleke adlı eserinde Gürcü Mehmed Paşa'nın Kıbrıs beylerbeyi iken Kıbrıs'ta vefat ettiği belirtilmektedir⁹⁷⁹. Lakin aynı eserde 1073/1662-1663 yılında Diyarbekir beylerbeyi olmasının yanı sıra, aynı yıl içerisinde Halep beylerbeyi olduğu da yazılmıştır⁹⁸⁰. Keza yine 1074/1663-1664 yılında Sigetvar beylerbeyi olduğu belirtilir⁹⁸¹. Sicill-i Osmanî'de ve Zeyl-i Şaka'ik adlı eserlerde 1075/1664-1665 yılında Sigetvar beylerbeyliği yerine, Budin beylerbeyliği denilmiş ve Şevval 1076/Nisan-Mayıs 1666 yılında Budin'de vefat ettiği belirtilmiştir⁹⁸².

Gürcü Mehmed Paşa'nın veziriazamlık süresi 233 gündür. Vefat ettiğinde yaşı tartışmalı olup Hadikatü'l-Vüzera adlı eserde 90'ı geçmiş olduğu kaydedilmiştir⁹⁸³. Bazı kaynaklarda paşanın veziriazamlık süresi sekiz ay yirmi üç gün olarak belirtilmektedir⁹⁸⁴. Bazı kaynaklarda ise yaşının 100'ü geçtiği hatta 110 veya 113 olduğu aktarılmaktadır⁹⁸⁵.

3.3.2. Beylerbeyleri-Sancakbeyleri-Beyler

3.3.2.1. Mağrol Han/Mağrol Mehmed Paşa

Gürcistan'ın önemli beylerinden olan Mağrol Mehmed Paşa, daha sonra Osmanlı Devleti'ne tabi olarak Osmanlı hizmetine girmiştir. Osmanlı kaynaklarında Giorgi Saakadze olarak adlandırılmıştır⁹⁸⁶. Mağrol Mehmed Paşa ve evlatları, Muharrem 1037/Eylül-Ekim 1627 yılında İstanbul'a gelerek dönemin padişahı IV. Murad ile görüşmüş ve Müslüman olup Mehmed ismini almıştır⁹⁸⁷.

⁹⁷⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1660; Türkal, 2012, 44-45; Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 878.

⁹⁷⁹ Türkal, 2012, 239-240; Kasap, 2010, 37.

⁹⁸⁰ Türkal, 2012, 258-260; Evliya Çelebi, 2010e, 421.

⁹⁸¹ Türkal, 2012, 341.

⁹⁸² Süreyya, 1996, C. 4, 1052; Uşşâkizâde İbrahim Hasib Efendi, 2017, 910; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 2. Kısım, 404.

⁹⁸³ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 113.

⁹⁸⁴ Kasap, 2010, 37.

⁹⁸⁵ DİA, 2003, 511.

⁹⁸⁶ Kasap, 2010, 110.

⁹⁸⁷ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 845; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 623; Ahmet Rasim, 2000, C. 2, 18-19.

Mağrol Mehmed Paşa'nın, 15 Ekim 1627 günü Karcgay Hanı ve askerlerini kılıçtan geçirmesi sonucu Osmanlı ordugâhına geldiği bilinmektedir⁹⁸⁸. Peçevi'ye göre, Mağrol Mehmed Paşa Osmanlı ordusu tarafından Gürcistan üzerinden Kafkasya'ya bir sefer yapılması gerektiğini ve Osmanlı ordusunun gelmesiyle Şirvan, Karadağ, Gence bölgelerinin tabi olacağını belirtir. Lakin Mağrol Mehmed Paşa ile görüşen Hafız Paşa "hedeflerinin Bağdat olduğunu ve Gürcistan'a ve Şirvan'a memur edilmediğini" söylemiştir⁹⁸⁹.

Mağrol Mehmed Paşa'ya, Rebiulevvel 1038/Ekim-Kasım 1628 yılında Karaman beylerbeyliği, evladına ise Kangırı/Çankırı sancakbeyliği verilmiştir⁹⁹⁰. Karaman beylerbeyi olan Mağrol Mehmed Paşa hakkında yönettiği eyaletin halkı tarafından şikâyetler gelmeye başlamıştır. Karaman ve Antalya mir-i miranları, Malatya'da bulunan veziriazam Hüsrev Paşa'ya Mağrol Mehmed Paşa'yı şikâyet etmişlerdir. Bu olay üzerine veziriazam Hüsrev Paşa, Anadolu beylerbeyi Zor Murtaza Paşa ve Niğde beyini, Mağrol Paşa'nın üzerine göndermiştir. Akabinde Mağrol Mehmed Paşa'dan orduya katılması istenmiştir. Paşa da cevap olarak "Emr vezir serdar hazretlerininindir" diyerek orduya katılacağını bildirmiştir. Lakin oğlunun, "baba gaflet gerekmez kendi serimüzü yok yere vermeyelüm, sonra nedamet çekeriz. Zulm ile ser vermeden, cenk ile harb edüp ölmek evladır" demesine rağmen Mağrol Mehmed Paşa, "Emr ü ahkâma muhalefet etmeyelüm" demiştir ve bir savaş cereyan etmesine mani olmuştur⁹⁹¹. Aslında Mağrol Mehmed Paşa'nın bölgesinde yaşadığı ve yaşattığı bu sıkıntının en temel sebebi, Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklini bilmemesinden kaynaklanmaktaydı⁹⁹².

6 Ekim 1629 günü Mağrol Mehmed Paşa ve oğlu ile birlikte dört askeri Osmanlı ordusuna dâhil olmuştur. Ancak veziriazam Hüsrev Paşa gazaba gelip ilk olarak Mağrol Mehmed Paşa'nın oğlunu paşanın gözü önünde idam ettirmiştir. Daha sonra ise Mağrol Mehmed Paşa ve emrindeki dört askeri katledilmiştir⁹⁹³. Orta boylu, ak sakallı olan Mağrol Mehmed Paşa cesur bir devlet adamıydı⁹⁹⁴.

⁹⁸⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 619.

⁹⁸⁹ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 378-379.

⁹⁹⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 878-879; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 647.

⁹⁹¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 896-898.

⁹⁹² Kasap, 2010, 110.

⁹⁹³ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 901; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 648.

⁹⁹⁴ Süreyya, 1996, C. 4, 1063.

3.3.2.2. Aleksandr Han/İskender Paşa

Osmanlı Devleti'nin Gürcü kökenli devlet adamlarından olan Aleksandr Han, Gürcistan'ın önemli beylerinden olup, 1578-1590 yılları arasında Osmanlı-Safevi Devletleri arasında cereyan eden savaşta Osmanlı lehinde önemli rol oynamıştır. 986/1578-1579 yılında Gürcistan'dan kalkıp Osmanlı ordugâhına gelerek Osmanlı padişahı III. Murad'a tabi olduğunu bildirmiştir. Bu olay üzerine yıllık vermesi gereken haraç belirlenmiş, daha sonra bu şartlar altında Aleksandr Han'a hâkimiyeti altındaki bölgelerin beylerbeyi şanı ile yönetmesi izni verilmiştir⁹⁹⁵. Ayrıca Aleksandr Han'a kılıç ve hilat da gönderildiği bilinmektedir⁹⁹⁶.

Osmanlı Devleti, Safevilerle olan savaş sırasında Gürcistan bölgesini ele geçirdikten sonra bölgeyi dört beylerbeyliğe taksim etmiştir. Bunlardan biri olan Gürcistan beylerbeyliği Aleksandr Han'a verilmiştir⁹⁹⁷. Aleksandr Han'ın daha sonra İslamiyet'i seçip İskender ismini aldığını biliyoruz. Bu olay ile birlikte İskender Paşa, İstanbul'a gelerek Zekem beylerbeyliği görevini almıştır. Bu beylerbeylik görevinin kendisi öldüğü takdirde oğluna kalacağı şartı da bulunmaktaydı. İskender Paşa 1574-1604 yılları arasında Zekem beylerbeyliği görevini yerine getirmiştir⁹⁹⁸.

Seyyah Breüning ve İstanbul'da bulunan Saloman Schweigger iki Gürcü beyinin İslamiyeti seçtiğini belirtmektedir. Çalışmamızda bu kişinin Aleksandr Han olduğunu tespit ettik⁹⁹⁹.

İskender Paşa'nın, Naima Tarihi'nde 1008/1599-1600 yılında¹⁰⁰⁰, Kâtip Çelebi'nin Fezleke adlı eserinde ise 1009/1600-1601 yılında idam edildiği ve oğullarının esir edildiği kaydedilmiştir¹⁰⁰¹.

⁹⁹⁵ Peçevi İbrahim Efendi, 1982, C. 2, 38.

⁹⁹⁶ Gelibolulu Mustafa Âli, 2014, 204.

⁹⁹⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, 2014, 148-149.

⁹⁹⁸ Kasap, 2010, 108; (Kasap Aleksandr Han'ın1604 yılına kadar Zekam beylerbeyi olduğunu belirtir. Lakin Aleksandr Han'ın ölüm tarihinin 1600 veya 1601 yılı olduğu kroniklerde aktarılmaktadır.)

⁹⁹⁹ Breüning, 2020, 148-149; Saloman Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkiş Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020, s. 101-102.

¹⁰⁰⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 1, 162.

¹⁰⁰¹ Aycibin, 2007, 373.

3.3.2.3. Erzurumî Hüseyin Paşa

5 Şubat 1623 tarihleri arasında veziriazamlık makamında bulunan Gürcü Hadım Mehmed Paşa'nın kardeşi, XVII. yüzyılın önemli asi lideri ve devlet adamlarından biri olan Abaza Mehmed Paşa'nın kayınpederidir. Erzurum beylerbeyliğinde uzun süre hizmetleri olduğundan dolayı Erzurumî lakabını almıştır¹⁰⁰². Zilhicce 1031/Ekim-Kasım 1622 yılında Abaza Mehmed Paşa ile Yeniçeriler arasında Erzurum'da yaşanan karışıklığı sona erdirdiği bilinmektedir¹⁰⁰³. Ancak paşanın vefatı ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır. Sicill-i Osmanî'de paşanın vefat tarihi tam net belirtilmemekle birlikte 1620'ler olduğunu zikredilmiştir¹⁰⁰⁴. Murat Kasap ise, paşanın 1630 yılında vefat ettiğini belirtmektedir¹⁰⁰⁵.

3.3.2.4. Cafer Paşa

Cafer Paşa, 30 Ekim 1651-20 Haziran 1652 tarihleri arasında veziriazamlık makamında bulunan Gürcü Mehmed Paşa'nın kardeşidir¹⁰⁰⁶. Rebiulahir 1043/Ekim-Kasım 1633 yılında Bölükağalığı'ndan Kıbrıs beylerbeyliğine getirilmiştir¹⁰⁰⁷. Kıbrıs beylerbeyi olan Cafer Paşa, daha sonra Adana beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Mühimme kayıtlarına yansıyan bir hükümde, Adana beylerbeyi olan Cafer Paşa'ya Dönük taifesinin Adana'ya iskân edilmesi emredilmiştir¹⁰⁰⁸. Daha sonra ise paşa, Adana beylerbeyi iken Safer 1048/Haziran-Temmuz 1638 yılında önce görevinden azledilip hapsedilmiş, daha sonrada serbest bırakılmıştır.¹⁰⁰⁹

Adana beylerbeyliğinden azledildikten bir sene sonra yani Safer 1049/Haziran-Temmuz 1639 yılında Şehrizor beylerbeyi olmuştur¹⁰¹⁰. Cafer Paşa bu görevde iken veziriazam tarafından IV. Murad'a yazılan bir arzda, Cafer Paşa'nın Adana beylerbeyliği makamına getirilmesi suretiyle, Bağdat'ın muhafazasını daha kolay sağlayacağını ifade edilmiştir¹⁰¹¹. Zilkade 1061/Ekim-

¹⁰⁰² Süreyya, 1996, C. 3, 721.

¹⁰⁰³ Hüseyin Tugi, 2010, 174.

¹⁰⁰⁴ Süreyya, 1996, C. 3, 721.

¹⁰⁰⁵ Kasap, 2010, 111.

¹⁰⁰⁶ Süreyya, 1996, C. 2, 381.

¹⁰⁰⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 760.

¹⁰⁰⁸ Yüksel, 2010, 136-137; (56. Hüküm).

¹⁰⁰⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 870.

¹⁰¹⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 928; Aycibin, 2007, 910.

¹⁰¹¹ BOA, TS, MA, E, 798, 1 (29/Zilhicce/1049-21/Nisan/1640).

Kasım 1651 yılında Şam beylerbeyi Siyavuş Paşa'nın azledilmesi sonucunda Gürcü Mehmed Paşa kardeşi Cafer Paşa'nın Şam beylerbeyi yapılması veya kubbe vezirliğine getirilmesi istenmiştir. Bu sırada Boynueğri Mehmed Paşa söz alarak, “senin kardeşin Cafer Paşa iki lafı bir araya getiremez. Şam münasıptır” demiştir. Bunun yanında veziriazam Gürcü Mehmed Paşa padişaha yazdığı bir arzda kardeşi Cafer Paşa'nın Şam beylerbeyi tayin edilmesini istemiştir¹⁰¹². Nihayetinde Şam beylerbeyliği Cafer Paşa'ya tevcih edilmiştir¹⁰¹³. Sicill-i Osmanî'de aynı yıl içerisinde ikinci kez Adana beylerbeyliğine getirildiği bilgisi bulunmaktadır¹⁰¹⁴. Adana beylerbeyliğinden azledildikten sonra Safer 1064/Aralık-Ocak 1653-1654 tarihinde Diyarbekir beylerbeyliğine tayin edilmiştir¹⁰¹⁵. Bu görevinden de Cafer Paşa, 1065/1654-1655 yılında azledilmiştir. Daha sonra Adana'ya yerleşen paşa, burada vefat etmiştir¹⁰¹⁶. Cafer Paşa'nın vefat ettiğinde borçlarının olduğu ve bu borçların tahsil edildiğini bildiren bir vesika bulunmaktadır¹⁰¹⁷.

3.3.2.5. Koca Kenan Paşa

Koca Kenan Paşa, 1629 yılında vezirlik rütbesi ile Budin beylerbeyliğine getirilmiştir¹⁰¹⁸. Paşa 1039/1629-1630 yılında Karadeniz'de Kazaklarla mücadele etmiştir. Şöyle ki; Kazakların akınları sebebiyle zarar gören Kili, İsmail, Varna gibi sahil şehirlerini korumak ve kurmak amacıyla Osmanlı donanmasının sefer yapması emredilmiştir. Fakat bu sırada Kapudan Hasan Paşa'nın Akdeniz'de bulunmasından dolayı Karadeniz donanmasının başına vezirlerden Koca Kenan Paşa getirilmiştir. On yedi kadırganın komutasına getirilen Koca Kenan Paşa, Kazakların şayka olarak adlandırdıkları gemiler ile arasında cereyan eden deniz savaşında üç yüz kadar esir almış, bir o kadar da Kazak kılıçtan geçirilmiştir. Donanma ile 9 Ekim 1629 günü İstanbul'a dönen paşa, şenlikler ile karşılanmıştır¹⁰¹⁹.

¹⁰¹² BOA, TS, MA, E, 778, 21 (29/Zilhicce/1061-13/Aralık/1651).

¹⁰¹³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1369-1370.

¹⁰¹⁴ Süreyya, 1996, C. 2, 382.

¹⁰¹⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1509; Aycibin, 2007, 1099.

¹⁰¹⁶ Süreyya, 1996, C. 2, 382; Kasap, 2010, 113.

¹⁰¹⁷ BOA, TS, MA, E, 780, 9 (29/Zilhicce/1065-30/Ekim/1655).

¹⁰¹⁸ Kasap, 2010, 112.

¹⁰¹⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 670-671.

Koca Kenan Paşa daha sonra Ramazan 1043/Mart 1634 yılında İstanbul Kaymakamı olmuştur¹⁰²⁰. Koca Kenan Paşa'nın Atika Sultan ile evlendiği bilinmektedir¹⁰²¹. Kenan Paşa'nın Revan seferine katıldığı ve Ahıska Kalesi'nin fethettiği de bilinmektedir¹⁰²². Recep 1045/Aralık-Ocak 1635-1636 yılında Koca Kenan Paşa Silistre beylerbeyliğine getirilmiştir¹⁰²³. Daha sonra ise 1047/1637-1638 yılında Paşa, Özi muhafızlığı memuriyeti verilmiştir¹⁰²⁴. Kadrî Tarihi'nde paşanın Özi muhafızlığına tayini 1046/1636-1637 yılı olarak belirtilmektedir¹⁰²⁵.

23 Temmuz 1638 tarihinde Koca Kenan Paşa, Erzurum beylerbeyliğine getirildiği bilinmektedir¹⁰²⁶. Bu görevde iken İstanbul'a yazdığı bir mektupta Revan bölgesinde Kızılbaş birliklerinin toplandığını bildirmiştir¹⁰²⁷. Koca Kenan Paşa, Erzurum beylerbeyliği görevinden sonra kubbe veziri olarak tayin edilmiştir. Erzurum'dan hareket eden Paşa, Merzifon'a vardığında Derviş Ali adındaki şakiyi de cezalandırmıştır¹⁰²⁸. 28 Mart 1639 tarihli bir belgeden hareketle paşanın Diyarbekir beylerbeyliği makamında da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eşi Atika Sultan'a mutfak masrafları için para gönderdiği ifade edilmektedir¹⁰²⁹. Paşanın daha sonra 8 Ocak 1640 günü toplanan Divan-ı Hümayun'da beşinci vezir olduğu bilinmektedir¹⁰³⁰. Beşinci vezir olan Koca Kenan Paşa, 14 Temmuz 1641 günü ikinci vezirliğe yükseltilmiştir¹⁰³¹. İkinci vezir Koca Kenan Paşa'nın toplam 971.200 akçe has geliri bulunmaktaydı¹⁰³².

Koca Kenan Paşa'nın ikinci vezirlikten sonra hangi görevlere getirildiği ve ne gibi işler yaptığı hakkında elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Paşa Rebiulevvel 1062/Şubat-Mart 1652 yılında vefat etmiştir. Ayrıca paşanın vefat ettiği haberi padişaha bildirilmiş ve Kenan Paşa'nın on dört kişilik

¹⁰²⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 781.

¹⁰²¹ Süreyya, 1996, C. 3, 885.

¹⁰²² Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1030-1031; Kasap, 2010, 112; Oral, 2000, 70.

¹⁰²³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 829.

¹⁰²⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 859.

¹⁰²⁵ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1049.

¹⁰²⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 871; Aycibin, 2007, 886.

¹⁰²⁷ BOA, TS, MA, E, 696, 34 (29/Zilhicce/1048-3/Mayıs/1639).

¹⁰²⁸ BOA, TS, MA, E, 640, 24 (29/Zilhicce/1048-3/Mayıs/1639).

¹⁰²⁹ BOA, TSMA, E, 759, 72 (23 Zilkade 1048/28 Mart 1639).

¹⁰³⁰ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1131.

¹⁰³¹ Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, 2003, C. 2, 1154.

¹⁰³² BOA, D, HSK, d, 25614 (1058/1648-1649). Koca Kenan Paşa'nın has gelirlerinin kayıtlı olduğu bu defterde paşanın has gelirlerinin toplamı 971.400 akçe yazılmıştır.

hizmetkârlarının saraya alınması istenmiştir¹⁰³³. Koca Kenan Paşa'nın cenazesine dönemin veziriazamı Gürcü Mehmed Paşa ve devlet erkânı da katılmıştır¹⁰³⁴.

3.3.2.6. Kenan Süleyman Paşa

Gürcü kökenli devlet adamlarından olan Kenan Paşa'nın sarayda yetişerek Silahdar olduğu bilinmektedir¹⁰³⁵. Silahdar ağa olan Kenan Ağa, 1064/1653-1654 yılında vezirlik verilerek Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiştir. Yeniçeri Ağası Kenan Paşa'nın sert mizaçlı biri olduğu, gılmanlardan birini tütün içerken yakalaması ve dayak attırması, tütün satan dükkânları bastırıldığından anlaşılmaktadır¹⁰³⁶. Kâtip Çelebi'nin Fezleke adlı eserinde Yeniçeri Ağası Gürcü Süleyman Ağa'nın, Safer 1064/Aralık-Ocak 1653-1654 yılında azledilip, Paşa'ya vezirlik verildiği belirtilmektedir¹⁰³⁷.

Yeniçeri Ağası Vezir Kenan Paşa, Şevval 1065/Ağustos-Eylül 1655 yılında Kubbe vezirliğine getirilmiştir¹⁰³⁸. Kenan Paşa, Şevval 1069/Haziran-Temmuz 1659 yılında ise Budin beylerbeyliğine tayin edilmiştir¹⁰³⁹. Ancak, Sicill-i Osmanî'de ve Zeyl-i Fezleke'de, paşanın Cemaziyelahir 1073/Ocak-Şubat 1663 yılında Budin beylerbeyliğine getirildiği belirtilmekle birlikte Zeyl-i Fezleke'de, paşanın Budin'e vardığında vefat haberinin geldiği ifade edilmektedir¹⁰⁴⁰. Kenan Paşa ayrıca Sofu lakabı ile anılmaktaydı¹⁰⁴¹.

3.3.2.7. Uzun Piyale Paşa

Piyale Paşa'nın nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemekle birlikte Uzun lakabı ile tanınmıştır¹⁰⁴². Ancak Danişmend, Piyale Paşa'nın Hırvat asıllı olabileceğini belirtmektedir¹⁰⁴³. Piyale Paşa'nın ile ilgili bir mühimme kaydından hareketle 1040/1630-1631 yılında Tersane Kethüdalığı görevinde bulunduğu

¹⁰³³ BOA, TS, MA, E, 778, 29, 1-2 (29/Zilhicce/1062-1/Aralık/1652)

¹⁰³⁴ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1382.

¹⁰³⁵ Süreyya, 1996, C. 3, 885.

¹⁰³⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1551-1552.

¹⁰³⁷ Aycibin, 2007, 1099.

¹⁰³⁸ Süreyya, 1996, C. 3, 885.

¹⁰³⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1846.

¹⁰⁴⁰ Süreyya, 1996, C. 3, 885; Türkal, 2012, 261.

¹⁰⁴¹ Kasap, 2010, 64.

¹⁰⁴² Kasap, 2010, 66.

¹⁰⁴³ Danişmend, 1971, C. 5, 191.

bilinmektedir¹⁰⁴⁴. Tersane kethüdası Piyale Paşa, IV. Murad'ın Revan seferinde iken cebhanede üretilen mühimmatı Trabzon'a nakletmekle görevlendirilmiştir. Bu görevden sonra Piyale kethüda, bölgenin Kazak akınlarından korunması göreviyle Azak Denizi'ne gönderilmiştir. Piyale kethüda zafer kazanarak bazı Kazakları da esir ederek bu görevinden muvaffakiyetle dönmüştür¹⁰⁴⁵.

IV. Murad, 1048/1638-1639 yılında Bağdat seferine çıktığında, Piyale kethüda da kırk adet gemi ile Karadeniz'e gönderilmiştir. Osmanlı donanmasının geldiğini gören Kazakların kaçmıştır. 26 Temmuz 1638 günü Azak bölgesinde Kefe beylerbeyi Yusuf Paşa'nın Kazaklar ile savaşında Piyale kethüda karaya çıkarak yardımda bulunmuş ve Kazaklara ağır bir darbe indirilmiştir. Bu olaylar sonucunda Piyale kethüda yanında çok miktarda esirle İstanbul'a dönmüştür¹⁰⁴⁶. Cemaziyevvel 1049/Ağustos-Eylül 1639'da tekrardan Karadeniz donanmasının serdarlığına getirilmiştir¹⁰⁴⁷. Piyale kethüda Rebiulahir 1052/Haziran-Temmuz 1642'de, Azak Kalesi'nin tamiri için görevlendirilmiştir¹⁰⁴⁸.

Piyale kethüda, Şevval 1052/Aralık-Ocak 1642-1643'te Siyavuş Paşa'nın yerine Kaptan-ı derya olmuştur. Lakin vezirlik rütbesinin verilmediği bilinmektedir¹⁰⁴⁹. Bazı kaynaklar da ise Kapudan-ı derya makamına getirilen Piyale kethüdadan paşa olarak bahsedilmektedir¹⁰⁵⁰. Rebiulahir 1053/Haziran-Temmuz 1643 yılında Osmanlı donanması ile Akdeniz'de seferde iken Kıbrıs'a gelmiştir. Kendisine gelen bir emirle Zülfikar Paşa'nın idamı istenmiştir. Kapudan Piyale Paşa da bu emri gerçekleştirmiş ve paşayı idam etmiştir¹⁰⁵¹. Piyale Paşa, ayrıca İspanya'ya kadar seferler düzenlemiş ve sefer sonucunda büyük ganimetler elde edilmiştir¹⁰⁵².

Piyale Paşa, Akdeniz'de donanma ile Trablusgarp'a uğramış ve Trablusgarp Dayısı Hımaroğlu Mehmed, Sultan İbrahim'e ve devlet erkânına hediyeler

¹⁰⁴⁴ 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632)), Yay. Haz., Hacı Osman Yıldırım vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 28; (640. Hüküm).

¹⁰⁴⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 826; Aycibin, 2007, 865.

¹⁰⁴⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 905-907; Kâtib Çelebi, 2018, Haz. İdris Bostan, 193-194; Aycibin, 2007, 902-903.

¹⁰⁴⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 921-922.

¹⁰⁴⁸ Aycibin, 2007, 919.

¹⁰⁴⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 961; Aycibin, 2007, 920.

¹⁰⁵⁰ Kâtib Çelebi, 2018, Haz. İdris Bostan, 195.

¹⁰⁵¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 971.

¹⁰⁵² Ahmet Rasim, 2000, C. 2, 46.

göndermiştir. Trablusgarp Dayısı Hımaroğlu Mehmed, Kapudan Piyale Paşa'nın bu hediyeleri sakladığını iddia etmiştir. Bu olay üzerine paşa, 13 Mart 1644 günü Sultan İbrahim'in emri ile bostancılar tarafından boğdurulmuştur¹⁰⁵³. Sefinetü'l-Vüzerâ ve Tuhfetü'l-Kibar adlı eserlerde 26 Mart 1643 günü boğdurulduğu belirtilmektedir¹⁰⁵⁴. Piyale Paşa idam edildikten sonra malları müsadere edilmiştir¹⁰⁵⁵. Piyale Paşa'nın Kaptan-ı deryalığı bir sene iki ay yirmi bir gün sürmüştür¹⁰⁵⁶.

3.3.2.8. Gürcü Abdünnebi Ağa

Gürcü Abdünnebi iki önemli devlet adamı, veziriazam Gürcü Mehmed Paşa ve Cafer Paşa'nın kardeşi olup IV. Murad'ın musahibi Silahdar Mustafa Paşa'nın ağalarından biridir¹⁰⁵⁷. Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde Harem-i Has'ta yetiştiğini belirtir¹⁰⁵⁸. IV. Murad döneminde sipahi zorbalarından iken padişah tarafından affedilmiştir¹⁰⁵⁹. Daha sonra da Mustafa Paşa'nın vefat etmesi üzerine Niğde ve civarından aldığı mülklere yerleşmiştir¹⁰⁶⁰. Sultan İbrahim döneminde Suriye bölgesinin miri gelirlerini toplamak ile görevlendirilmiştir. Lakin Sultan İbrahim'in tahtan indirilmesi sonrası ödemesi gereken vergileri ödememeye başlamıştır¹⁰⁶¹. Bunun yanında Safed voyvodalığını satın alır. Bu sırada İstanbul'da yaşanan taht değişimi sonrası gönderdiği paralar yeniden istenir lakin istenilen yeni paralar Abdünnebi tarafından gönderilmez ve bu olayla birlikte Gürcü Abdünnebi'nin yerine voyvodalık başka birine verilir ve Abdünnebi'nin isyanı bu şekilde başlar¹⁰⁶².

1059/1649-1650 yılında etrafına topladığı asiller ile Niğde'den kalkıp Konya'ya hareket eden Gürcü Abdünnebi'ye ilk önce Sofu Mehmed Paşa'dan daha sonra da yeni vezir olan Murad Paşa'dan nasihatnameler gönderilerek isyanı sona erdirmesi istenmiştir¹⁰⁶³. Konya-Akşehir'e gelen Gürcü Abdünnebi,

¹⁰⁵³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 994-995.

¹⁰⁵⁴ Kazasker Mehmed Hafid, 1952, 32; Kâtip Çelebi, 1980, C. 1, 175; Kâtip Çelebi, 1980, C. 2, 221; Kâtip Çelebi, 2018, Haz. İdris Bostan, 224.

¹⁰⁵⁵ BOA, TS, MA, E, 795, 16 (29/Zilhicce/1054-26/Şubat/1645).

¹⁰⁵⁶ Kasap, 2010, 66.

¹⁰⁵⁷ Aycibin, 2007, 1053; Kasap, 2010, 323.

¹⁰⁵⁸ Evliya Çelebi, 2006a, 101.

¹⁰⁵⁹ İnalçık, 2015, 155.

¹⁰⁶⁰ Aycibin, 2007, 1053.

¹⁰⁶¹ Kasap, 2010, 323.

¹⁰⁶² Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 315; Mücteba İlgürel, "Celâli İsyânları", *DİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 254.

¹⁰⁶³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1221.

kendisiyle aynı dönemde isyan eden Katırcıoğlu'nu da yanına davet etmiş ve daha da güçlenmiştir¹⁰⁶⁴. 28 Haziran 1649 günü Anadolu beylerbeyi olan Boynueğri Mehmed Paşa'nın kethüdası İstanbul'a gelerek, Gürcü Abdünnebi'nin etrafında on beş bin eşkıyanın toplandığını belirtmektedir¹⁰⁶⁵.

29 Haziran 1649 günü Mısır'dan azledilen Haydar Ağazade, Gürcü Abdünnebi'nin üzerine serdar tayin edilmiştir¹⁰⁶⁶. İlk başta Yeniçeriler tüfek atışına başladıktan sonra Katırcıoğlu'nun ileri çıkararak "Atman yoldaşlar, bizim sizinle cengimiz yoktur" demesi üzerine Yeniçeriler siperden çıkmış ve muhalifler ile meclisler kurarak kahve içmişlerdir. Bu olay sonucunda Gürcü Nebi etrafına topladığı eşkıya ile Maltepe ve Tuzla'ya kadar gelmiştir¹⁰⁶⁷. Evliya Çelebi, Gürcü Abdünnebi'nin İstanbul'a gelene kadar Anadolu'daki birçok yeri yağma ettiğini belirtir¹⁰⁶⁸.

Gürcü Abdünnebi, İstanbul-Maltepe'ye geldiğinde eski dostu olan veziriazam Murad Paşa ile anlaşma yapmak istemiştir¹⁰⁶⁹. Bu olaylar sonucunda Gürcü Abdünnebi, Üsküdar'dan geri dönmüştür. Katırcıoğlu "Niçin varmış iken cenk etmedin geri döndün" diyerek bu geri çekilmenin sebebini sormuştur. Gürcü Abdünnebi, Karapınar yakınlarından geçerken, Kırşehir beyi İshak Bey tarafından gafil avlanıp katledildikten sonra, kesilen başı İstanbul'a gönderilmiştir¹⁰⁷⁰. Gürcü Abdünnebi'nin kesik başı 11 Ağustos 1649 günü İstanbul'a ulaşmıştır¹⁰⁷¹.

3.3.2.9. Maryolzade Mehmed Paşa

Maryolzade Mehmed Paşa'nın ne zaman ve nerede doğduğu bilinmemektedir. Paşaya 1081/1670-1671 yılında İspir sancakbeyliği verilmiştir¹⁰⁷². Daha sonra Maryolzade Mehmed Paşa, 1092/1681-1682 yılında Varat beylerbeyi Hasan Paşa'nın yerine getirilmiştir¹⁰⁷³. 1094/1683 yılında Osmanlı Devleti'nin, Çehrin seferinde Maryolzade Mehmed Paşa da aktif bir rol almıştır. Ancak Osmanlı ordusunun üç tarafı düşman ile sarılmış, diğer tarafı ise

¹⁰⁶⁴ Aycibin, 2007, 1055; Finkel, 2020, 213.

¹⁰⁶⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1222; Barkey, 2011, 233.

¹⁰⁶⁶ Aycibin, 2007, 1056; Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1225.

¹⁰⁶⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1226.

¹⁰⁶⁸ Evliya Çelebi, 2008b, 246.

¹⁰⁶⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1229; Kasap, 2010, 323.

¹⁰⁷⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3,1235; Aycibin, 2007, 1059; Oral, 2000, 31; Kasap, 2010, 323; Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 317; Finkel, 2020, 214.

¹⁰⁷¹ Aycibin, 2007, 1059.

¹⁰⁷² Süreyya, 1996, C. 4, 1064; Kasap, 2010, 117.

¹⁰⁷³ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 126.

su ile çevrilmişken Maryolzade Mehmed Paşa canını nehre atlayarak kurtarmıştır¹⁰⁷⁴.

1096/1684-1685 yılında Maryolzade Mehmed Paşa, Bosna-Hersek mutasarrıflığı görevine getirilmiştir¹⁰⁷⁵. 1098/1686-1687 yılında Anadolu beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir¹⁰⁷⁶. Daha sonra Eğriboz muhafızlığı memuriyeti verilmiştir¹⁰⁷⁷. Bu görevinden sonra İstanbul'a davet edilen Maryolzade Mehmed Paşa'ya, 1101/1689-1690 yılında Adana beylerbeyliği¹⁰⁷⁸ ve daha sonra Tire beyliğine getirilmiştir¹⁰⁷⁹.

Maryolzade Mehmed Paşa, 1103/1691-1692 yılında Şam beylerbeyi görevine olmuştur¹⁰⁸⁰. Daha sonra 22 Ocak 1693 yılında Karaman beylerbeyliği makamına getirilmiştir¹⁰⁸¹. 1105/1693-1694 yılında Karaman beylerbeyliğinden azledilip Erzurum beylerbeyi olmuş ve aynı zamanda IV. Murad'ın kızı Rukiye Sultan ile evlendirilmiştir¹⁰⁸². Sicill-i Osmanî'de ise Maryolzade Mehmed Paşa'nın IV. Murad'ın kızı Safiye Sultan ile evlendiği belirtilmektedir¹⁰⁸³. Maryolzade Mehmed Paşa'ya, Erzurum beylerbeyliği görevinden sonra 1106/1694-1695 yılında Van beylerbeyliği, bir yıl sonra da Canik sancakbeyliği verilmiştir¹⁰⁸⁴.

Maryolzade Mehmed Paşa, 1107/M. 1695-1696 yılında Seddülbahir Kalesi'ne memur edilmiştir. Lakin paşa, Seddülbahir'e gitmemiştir. Bu olay üzerine paşanın malları müsadere edilmiş ve 18 Aralık 1696 günü Zağra-i Atik¹⁰⁸⁵ yakınlarındaki Lağımcıbaşı Mehmed Ağa'nın evinde yakalandıktan sonra idam edilmiştir¹⁰⁸⁶.

¹⁰⁷⁴ Türkal, 2012, 866-868.

¹⁰⁷⁵ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 208; Türkal, 2012, 978.

¹⁰⁷⁶ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 230.

¹⁰⁷⁷ Kasap, 2010, 117.

¹⁰⁷⁸ Türkal, 2012, 1301.

¹⁰⁷⁹ Süreyya, 1996, C. 4, 1064.

¹⁰⁸⁰ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 410; Türkal, 2012, 1393.

¹⁰⁸¹ Türkal, 2012, 1476.

¹⁰⁸² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 473; Türkal, 2012, 1524.

¹⁰⁸³ Süreyya, 1996, C. 4, 1064.

¹⁰⁸⁴ Süreyya, 1996, C. 4, 1064.

¹⁰⁸⁵ Eskizağra, Zağra-i Atik veya Stara-Zagora adıyla anılan Edirne beylerbeyliğine bağlı bir bölgedir; Sezen, 2006, 176.

¹⁰⁸⁶ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 605-606; Süreyya, 1996, C. 4, 1064.

3.3.2.10. Gürcü Kör Hüseyin Paşa

Kör Hüseyin Paşa, sabık veziriazamlardan Kara İbrahim Paşa'nın kethüdalığı görevinden 20 Aralık 1685 günü vezirlik rütbesi ile Şam beylerbeyliğine atanmıştır¹⁰⁸⁷. Bu görevde uzun bir süre kalmamış ve aynı yıl içerisinde 30 Ekim 1686 günü Temeşvar muhafızlığına memur edilmiştir¹⁰⁸⁸.

Temeşvar muhafızlığı görevinde bulunan Kör Hüseyin Paşa, 1099/1687-1688 yılında muhafazasını sağladığı kaledeki halka eziyet etmeye başlamıştır. Bunun üzerine Temeşvar halkı ayaklanarak Kör Hüseyin Paşa'yı katletmişlerdir¹⁰⁸⁹.

3.3.2.11. Çelebi/Kör İbrahim Paşa

Çelebi İbrahim Paşa'nın doğum yeri ve zamanı bilinmemekle birlikte, babasının Piri Ağa olduğu bilinmektedir. Çelebi veya Kör lakabı ile anılmaktadır¹⁰⁹⁰. İlk dönemlerinde Şam ve Sofya beylerbeyliği makamında bulunan paşa, 26 Mayıs 1689 günü Eğriboz muhafızlığına getirilmiştir¹⁰⁹¹. Paşa bu görevde iken İstanbul'dan kılıç ihvan olunmuştur¹⁰⁹². Aynı yıl içerisinde Çelebi İbrahim Paşa, Eğriboz muhafızlığından azledilip, Sofya muhafızlığına tayin edilmiştir¹⁰⁹³.

Sofya muhafızlığında iken 23 Kasım 1689 günü tekrar Eğriboz muhafızlığına memur edilmiştir¹⁰⁹⁴. Eğriboz muhafızı Çelebi İbrahim Paşa'dan, 101 numaralı mühime defterinin 61. hükmünde Eğriboz Kalesi'nden sökülen top ve humbara parçalarının İstanbul'a yollaması istenmiştir¹⁰⁹⁵. Çelebi İbrahim Paşa'nın İstanbul'a gönderdiği bir arzda, Ohri'de bulunan Koca Halil Paşa'nın Eğriboz'a imdada gelmesi ve Mora tarafına serasker olarak gönderilmesini istemiştir¹⁰⁹⁶. Bir mühimme kaydında, Osmanlı askerinin Mora bölgesinde bulunmasından dolayı Eğriboz bölgesinde eşkıyalık faaliyetlerinin başladığı ve

¹⁰⁸⁷ Türkal, 2012, 1023.

¹⁰⁸⁸ Türkal, 2012, 1045.

¹⁰⁸⁹ Türkal, 2012, 1113.

¹⁰⁹⁰ Kasap, 2010, 65.

¹⁰⁹¹ Türkal, 2012, 1227.

¹⁰⁹² BOA, TS, MA, E, 779, 10, 2 (5/Zilhicce/1100-20/Eylül/1689).

¹⁰⁹³ Türkal, 2012, 1271; *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 12

¹⁰⁹⁴ Türkal, 2012, 1276.

¹⁰⁹⁵ Tuba Meryem Karacan, *101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2010, s. 148.

¹⁰⁹⁶ Türkal, 2012, 1422.

önlemler alınması istenmiştir¹⁰⁹⁷. 1106/1694-1695 yılında Eğriboz muhafızı Çelebi İbrahim Paşa, Mora üzerine serasker olarak tayin edilmiştir¹⁰⁹⁸. Aynı mühimme defterinin 245. hükmünde paşayı Mora seraskeri olarak görülmektedir¹⁰⁹⁹.

Çelebi İbrahim Paşa'nın Mora seraskerliği sonrasında 1107/1695-1696 yılında Belgrad muhafızlığına, Rebiulevvel 1108/Eylül-Ekim 1696 yılında İstanbul kaymakamlığına, 1109/1697-1698 yılında Yeniçeri Ağalığı'na aynı yıl içerisinde ise Boğaz muhafızlığına getirilmiştir. 1110/1698-1699 yılında Konya, Şaban 1110/Şubat-Mart 1699 yılında Erzurum beylerbeyliğine tayin edilmiştir. 1112/1700-1701 yılında Van beylerbeyi olmuştur. Bütün bu görevler sonrasında Çelebi İbrahim Paşa Cemaziyelevvel 1113/Ekim-Kasım 1701 yılında vefat etmiştir¹¹⁰⁰.

3.3.2.12. Gürcü Mustafa Paşa

Gürcü Mustafa Paşa, Enderun'da yetişerek Tülbent Ağalığı makamına getirilmiştir¹¹⁰¹. Daha sonra Ramazan 1062/Ağustos-Eylül 1652 yılında Yeniçeri Ağalığı'na yükseltilmiştir¹¹⁰². Bu görev sonrasında 1064/1653-1654 yılında Kaniye beylerbeyi olmuştur¹¹⁰³. Gürcü Mustafa Paşa, Kaniye beylerbeyliği görevinden sonra 31 Ocak 1657 tarihinde Maraş beylerbeyliğine getirilmiştir¹¹⁰⁴. 1067/1656-1657 yılında Erzurum beylerbeyliğine memur edilmiştir¹¹⁰⁵.

Erzurum beylerbeyi Gürcü Mustafa Paşa, 1070/1659-1660 yılında önce Şam beylerbeyliği, aynı yıl içerisinde Mısır beylerbeyi olmuştur¹¹⁰⁶. Mısır beylerbeyi iken Gürcü Mustafa Paşa ile halk arasında gerginlik yaşanmış ve 26 Nisan 1661 günü paşa azledilmiş ve yerine Şeytan İbrahim Paşa getirilmiştir. Daha sonra

¹⁰⁹⁷ Bekir Gökbunar, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 1996, s. 97-98; (51. Hüküm).

¹⁰⁹⁸ Türkal, 2012, 1585; Sarı Mehmed Paşa, 1995, 505; *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 93.

¹⁰⁹⁹ Gökbunar, 1996, 172-173.

¹¹⁰⁰ Süreyya, 1996, C. 3, 777.

¹¹⁰¹ Süreyya, 1996, C. 4, 1195.

¹¹⁰² Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1426.

¹¹⁰³ Süreyya, 1996, C. 4, 1195.

¹¹⁰⁴ Türkal, 2012, 81.

¹¹⁰⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1725-1726; Evliya Çelebi, 2008b, 251.

¹¹⁰⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1852-1853; Türkal, 2012, 208.

Ramazan 1071/Nisan-Mayıs 1661'de Gürcü Mustafa Paşa tekrardan Şam beylerbeyliğine tayin edilmiştir¹¹⁰⁷.

Gürcü Mustafa Paşa, Şam beylerbeyliği görevinden sonra 11 Ekim 1664 günü Kefe beylerbeyliği görevinden Erzurum beylerbeyliğine tekrardan getirilirse de paşanın yola çıktığı gün vefat haberi ulaşmıştır¹¹⁰⁸. Diğer bir kaynakta ise Gürcü Mustafa Paşa'nın, 1664 yılında Azak muhafızlığı görevinde iken yapılan bir savaşta bir Kalmuk askeri tarafından şehit edildiği yazmaktadır. Ayrıca, Gürcü Mustafa Paşa'nın, Kuyucu Murad Paşa'nın damadı olduğu da bilinmektedir¹¹⁰⁹.

3.3.2.13. Murtaza Paşa

Murtaza Paşa, Gürcistan'ın Bağdatçık şehrinde doğmuştur. Gürcistan'ın önemli beylerinden olan Mavrol Han tarafından, Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın hizmetine verilmiştir. Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın veziriazamlık döneminde Halep ve Revan seferine katılmıştır. Daha sonra Tabanıyassı Mehmed Paşa'nın vefat etmesi üzerine saraya alınmıştır¹¹¹⁰. Sarayda çeşitli hizmetleri sonrasında Silahdarlık makamından Şevval 1058/Ekim-Kasım 1648 yılında Şam beylerbeyliğine getirilmiştir¹¹¹¹. Girit savaşı sırasında IV. Mehmed tarafından, Şam beylerbeyi Murtaza Paşa'dan, Şam'da Venedik malı satışını engellemesi istenmiştir¹¹¹². 1 Temmuz 1649 günü tekrardan Şam beylerbeyliğine getirildiği bilinmektedir¹¹¹³. Murtaza Paşa bu görevde iken bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan Urban aşireti üzerine sefer yapılması emredilmiştir¹¹¹⁴. Murtaza Paşa, Şam beylerbeyliğinden sonra 1652 yılında Bağdat beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir¹¹¹⁵. 26 Mayıs 1655 tarihinde Bağdat muhafızlığı görevinde bulunan Murtaza Paşa'ya Bağdat'ta kalıcı hale geldiğine dair bir vesika bulunmaktadır¹¹¹⁶.

Ne zaman getirildiğini bilmediğimiz Halep beylerbeyliğinden 1067/1656-1657 yılında azledilip Şam beylerbeyliğine getirilmek istenmiş, ancak Murtaza Paşa bu görevi kabul etmemiş, bunun üzerine Diyarbakır beylerbeyliği tevcih

¹¹⁰⁷ Türkal, 2012, 246-247.

¹¹⁰⁸ Süreyya, 1996, C. 4, s. 1195; Türkal, 2012, 399.

¹¹⁰⁹ Kasap, 2010, 64.

¹¹¹⁰ Kasap, 2010, 114.

¹¹¹¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1179.

¹¹¹² BOA, TS, MA, E, 723, 2 (20/Rebiulahir/1059-3/Mayıs/1649).

¹¹¹³ BOA, TS, MA, E, 723, 3 (20/Cemaziyelahir/1059-1/Temmuz/1649).

¹¹¹⁴ BOA, TS, MA, E, 887, 49 (20/Rebiulevvel/1059-3/Nisan/1649).

¹¹¹⁵ Kasap, 2010, 114.

¹¹¹⁶ BOA, TS, MA, E, 887, 47 (20/Recep/1065-26/Mayıs/1655).

edilmiştir¹¹¹⁷. Diyarbakır beylerbeyi Murtaza Paşa'nın, Celâli Abaza Hasan Paşa isyanının bastırılmasında etkisi olduğu bilinmektedir¹¹¹⁸. 22 Temmuz 1659 günü Diyarbakır beylerbeyliğinden Bağdat beylerbeyliğine getirilmiştir¹¹¹⁹. Murtaza Paşa'nın Bağdat beylerbeyi görevi sonrasındaki hayatı ile ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

3.3.2.14. Gürcü Sefer Paşa

Sefer Paşa, 1624 yılında İstanbul'a gelerek Müslüman olmuştur. IV. Murad döneminde ilk olarak Kars beylerbeyliğine atanmıştır¹¹²⁰. Kars beylerbeyi iken 1039/1629-1630 yılında Revan sınırında Safevi Devleti hâkimiyeti altında bulunan ve Osmanlı Devleti'ne saldıracak olan bir grup Kızılbaş birliğini bozguna uğratmıştır¹¹²¹. Sefer Paşa'nın 1629 yılında Ahıska ve Çıldır beylerbeyliği makamına getirildiği bilinmektedir¹¹²².

1043/1633-1634 yılında Çıldır beylerbeyliği Safer Paşa'nın Dadyan ve Güril beylerinin Trabzon sınırına kadar olan bölgelere zarar verdiklerini ve bunların üzerine ordunun ve donanmanın gönderilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine Erzurum hududunun korunması için Karaman, Saruhan ve Kastamonu sancak beyleri görevlendirilmiştir¹¹²³. Bir mühimme kaydında paşaya Ahıska ve çevresinin korunması ve kalenin tamirinin yapılması emredilmiştir¹¹²⁴. Aynı mühimme defterinin 120. hükmünde, Çıldır beylerbeyi Sefer Paşa'dan Ahıska Kalesi'nin ve çevresinin korunmasını sağladığı gibi Ahıska ve çevresinin de korunmasını sağlaması istenmiştir¹¹²⁵.

1048/1638-1639 yılında Sefer Paşa'nın Ahıska beylerbeyi makamında iken Erzurum beylerbeyi Kenan Paşa ile Revan Kalesi'ne seferine çıktığı ve Safevi Devleti'nin Revan hâkimi Kelb Ali Han ile aralarında bir savaş cereyan ettiği bilinmektedir. Bu savaş Osmanlı ordusunun zaferi ile sonuçlanmıştır¹¹²⁶. Sefer

¹¹¹⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1726.

¹¹¹⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1811.

¹¹¹⁹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1836; Kasap, 2010, 114.

¹¹²⁰ Kasap, 2010, 113.

¹¹²¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 656.

¹¹²² Kasap, 2010, 113.

¹¹²³ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 787.

¹¹²⁴ Yüksel, 2010, 217-218; (119. Hüküm).

¹¹²⁵ Yüksel, 2010, 218-219.

¹¹²⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 883.

Paşa uzun süre Ahıska beylerbeyliği görevinde bulunmuştur. Rebiulevvel 1062/Şubat-Mart 1652 yılında vefat etmiş ve görevini çocuklarına verilmiştir¹¹²⁷.

3.3.2.15. Arslan Mehmed Paşa

Gürcü Sefer Paşa'nın oğludur. Babası Sefer Paşa'nın ölmesi üzerine Rebiulevvel 1062/Şubat-Mart 1652 yılında Kars beylerbeyliğine getirilmiştir¹¹²⁸. Lakin bilinmeyen bir sebepten dolayı Kars beylerbeyliğinden azledilip yerine ağabeyi Rüstem Paşa tayin edilmiştir. Bu olay üzerine Arslan Mehmed Paşa, Gürcü beylerinin desteğini alarak Kars beylerbeyliğini zorla geri almış, lakin Topal Paşa üzerine serdar tayin edilmesiyle beylerbeyliğini kaybetmiştir. Rüstem Paşa tekrar göreve getirilmiş ancak onun 1663 yılında vefat etmesi üzerine Kars beylerbeyliğine tekrar Arslan Mehmed Paşa tayin edilmiştir. Belirli bir süre sonra Ahıska beylerbeyliği olmuş, fakat mal ve para sevdasına düştüğünden dolayı Gürcistan'da karışıklık ortaya çıkmış ve 1680 yılında idam edilmiştir¹¹²⁹.

3.3.2.16. Rüstem Paşa

Gürcü Sefer Paşa'nın oğludur. Mehmed Süreyya, yeğeni olabileceğini belirtir¹¹³⁰. Arslan Mehmed Paşa'nın ağabeyidir¹¹³¹. 1648 yılında Gürcü Abdünnebi'nin yanında yer almıştır. Ahıska beylerbeyi görevinde bulunmuştur¹¹³². 1073/1662-1663 yılında vefat etmiş ve çocuğu olmadığı bilinmektedir¹¹³³.

3.3.2.17. İbrahim Paşa

İbrahim Paşa, Enderun'da eğitim alarak Tülbent Ağalığı makamına getirilmiştir. Daha sonra Cemaziyelahir 1067/Mart-Nisan 1657 yılında Kapıcıbaşılık makamına tayin edilmiştir¹¹³⁴. Kapıcıbaşı İbrahim Ağa'ya 3 Ağustos 1664 günü Kapıcılar kethüdalığı verilir¹¹³⁵. Kapıcılar kethüdalığı görevinden sonra İbrahim Ağa, Şevval 1076/Nisan-Mayıs 1666 yılında Musul

¹¹²⁷ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1381; Süreyya, 1996, C. 5, 1485; Kasap, 2010, 113.

¹¹²⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1381-1382.

¹¹²⁹ Kasap, 2010, 116.

¹¹³⁰ Süreyya, 1996, C. 5, 1402.

¹¹³¹ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1229.

¹¹³² Kasap, 2010, 115.

¹¹³³ Süreyya, 1996, C. 5, 1402.

¹¹³⁴ Türkal, 2012, 88.

¹¹³⁵ Türkal, 2012, 398.

beylerbeyliğine memur edilmiştir¹¹³⁶. Musul beylerbeyi görevine getirilmesinin hemen ardından Erzurum beylerbeyi olmuştur. Fakat İbrahim Paşa, Erzurum beylerbeyliğine getirilmesinin hemen ardından vefat etmiştir¹¹³⁷.

3.3.2.18. Kethüda Mehmed Paşa

Kethüda lakabı ile tanınmıştır. Valide Sultan kahvecibaşılığı görevinden Zilhicce 1061/Kasım-Aralık 1651 yılında Turhan Sultan'ın kethüdalığı makamına getirilmiştir. Kethüda Mehmed, 1062/1651-1652 yılında vezirlik payesi ile Diyarbakır beylerbeyliğine tayin olunmuştur. Daha sonra 1073/1662-1663 yılında Kefe muhafızlığına getirilmiştir. 1075/1664-1665 yılında Erzurum beylerbeyliği tevcih edilmiştir. Fakat Erzurum'a giderken yolda vefat etmiştir¹¹³⁸.

3.3.2.19. Abdullah Paşa

Abdullah Paşa, Rebiulahir 1099/Şubat-Mart 1688 yılında Yeniçeri Ocağı'nın ortalarından biri olan Saksoncu ağalığından Zağarcılığa getirilmiştir¹¹³⁹. Zağarcı Abdullah Ağa, Kul kethüdalığına getirilmiş, lakin aynı yıl içerisinde görevinden azledilip Sakız Adası'na sürgüne gönderilmiştir¹¹⁴⁰. Zeyl-i Fezleke adlı eserde Abdullah Ağa'nın 1101/1689-1690 yılında Sekbanbaşı olduğu¹¹⁴¹ belirtilirken, Zübde-i Vekayiat'ta 1102/1690-1691 yılı zikredilmektedir¹¹⁴². Ağaya, Sekbanbaşılıktan sonra Cemaziyelahir 1103/Şubat-Mart 1692 yılında Bursa sancakbeyliği görevi verilmiştir¹¹⁴³.

Bursa sancakbeyi Abdullah Ağa, 10 Mart 1693 günü ikinci kez Sekbanbaşılığına getirilmiştir¹¹⁴⁴. Sekbanbaşı Abdullah Ağa, 18 Nisan 1693 günü Yeniçeri Ağası İsmail Paşa'nın Şam beylerbeyi olması üzerine Yeniçeri Ağalığı'na terfi ettirilmiştir¹¹⁴⁵. Anonim Osmanlı Tarihi'nde ise Yeniçeri Ağası olma tarihinin 28 Mart 1693 olduğu belirtilir¹¹⁴⁶. Abdullah Ağa, Yeniçeri Ağası

¹¹³⁶ Türkal, 2012, 423; Süreyya, 1996, C. 3, 769-770; Kasap, 2010, 115.

¹¹³⁷ Türkal, 2012, 433. Dipnot olarak kullanılan bu sayfada İbrahim Paşa'nın Erzurum beylerbeyi olarak görevlendirilmesinin ardından "kuvveti haberi gelüp" şeklinde bir hata yapılmıştır. Doğrusu "fevti" olmalıdır.

¹¹³⁸ Süreyya, 1996, C. 4, 1060; Kasap, 2010, 116.

¹¹³⁹ Türkal, 2012, 1115.

¹¹⁴⁰ Türkal, 2012, 1144.

¹¹⁴¹ Türkal, 2012, 1299.

¹¹⁴² Sarı Mehmed Paşa, 1995, 394; *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 24.

¹¹⁴³ Türkal, 2012, 1412.

¹¹⁴⁴ Türkal, 2012, 1477.

¹¹⁴⁵ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 445; Türkal, 2012, 1482.

¹¹⁴⁶ *Anonim Osmanlı Tarihi...*, 2000, 48.

yapılırken vezirlik payesi de verilmiştir¹¹⁴⁷. Yeniçeri Ağası Abdullah Paşa, 4 Haziran 1694 günü Bursa sancakbeyliğine getirilmiştir. Lakin yeni yola çıkmış iken kendisine Belgrad muhafızlığı görevi tevdi edilmiştir¹¹⁴⁸. Abdullah Paşa, 1108/1696-1697 yılında vefat etmiştir¹¹⁴⁹.

3.3.2.20. Konakçı Osman Paşa

Konakçı Osman Paşa, Recep 1066/Nisan-Mayıs 1656'da Silistre beylerbeyliği makamına getirilmiştir¹¹⁵⁰. Sicill-i Osmanî'de paşanın 1073/1662-1663 yılında Çirmen beylerbeyliği görevinin verildiği belirtilmektedir¹¹⁵¹. Bu dönemde paşanın devletten aldığı borcun ödenmesi istendiğine dair bir borç senedi bulunmaktadır¹¹⁵². 1076/1665-1666 yılında da Çirmen beylerbeyliği yaptığı bilinmektedir¹¹⁵³. Uzun süre Çirmen beylerbeyliği görevinde bulunan Osman Paşa 1083/1672-1673 yılında vefat etmiştir¹¹⁵⁴.

3.3.2.21. Çetrefilzade Hüseyin Paşa

Hüseyin Paşa, “Çetrefilzade” lakabı ile tanınmıştır. Enderun'dan yetiştiği bilinmektedir¹¹⁵⁵. 5 Haziran 1656 günü Çukadarlık makamından vezirlik payesi ile Yeniçeri Ağalığı'na getirilmiştir¹¹⁵⁶. Yeniçeri Ağalığı'ndan daha sonra Diyarbakır beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Ancak, hem Sicill-i Osmanî'de hem de Murat Kasap'ın eserinde paşanın 1651 yılında vezirlik payesi ile Yeniçeri Ağası olduğu, daha sonra da Diyarbakır beylerbeyliği makamına getirildiğini belirtilmektedir¹¹⁵⁷. Hüseyin Paşa, Muharrem 1075/Temmuz-Ağustos 1664 yılında katıldığı bir savaşta şehit düşmüştür¹¹⁵⁸.

3.3.2.22. Çetrefilzade Yusuf Paşa

Çetrefilzade Hüseyin Paşa'nın oğludur¹¹⁵⁹. Çetrefilzade Yusuf Paşa, 1102/1690-1691 yılında Vidin Kalesi'nin fethedilmesi üzerine kale muhafızlığına

¹¹⁴⁷ Süreyya, 1996, C. 1, 78.

¹¹⁴⁸ Türkal, 2012, 1531.

¹¹⁴⁹ Süreyya, 1996, C. 1, 78.

¹¹⁵⁰ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1671.

¹¹⁵¹ Süreyya, 1996, C. 4, 1307.

¹¹⁵² BOA, AE, SMMD, IV, 71, 8323 (11/Zilhicce/1074-5/Temmuz/1664).

¹¹⁵³ Türkal, 2012, 410.

¹¹⁵⁴ Süreyya, 1996, C. 4, 1307.

¹¹⁵⁵ Kasap, 2010, 64; Süreyya, 1996, C. 3, 720.

¹¹⁵⁶ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 4, 1671.

¹¹⁵⁷ Süreyya, 1996, C. 3,720; Kasap, 2010, 64.

¹¹⁵⁸ Süreyya, 1996, C. 3, 720.

¹¹⁵⁹ Süreyya, 1996, C. 5, 1697; Kasap, 2010, 120.

tayin edilmiştir¹¹⁶⁰. Sicill-i Osmanî’de paşanın Niğbolu beylerbeyliğine tayin edildiği belirtilir¹¹⁶¹. Yusuf Paşa’ya, Vidin beylerbeyliği sonrasında Ramazan 1104/Mayıs-Haziran 1693’te Özi beylerbeyliği verilmiştir¹¹⁶².

Çetrefilzade Yusuf Paşa, 1106/1694-1695 yılında önce Van beylerbeyliğine daha sonra da Adana beylerbeyliğine getirilmiştir. 1108/1696-1697 yılında Sivas beylerbeyliğine, 1109/1697-1698 yılında Temeşvar beylerbeyliğine atanmıştır. 1111/1699-1700 yılında önce Musul beylerbeyliği, daha sonra ise Trablusşam beylerbeyliği verilmiştir. Paşa, 1113/1701-1702 yılında vezirlik payesi ile Halep beylerbeyliğine, daha sonra ise 1115/1703-1704 yılında ikinci kez Musul beylerbeyliğine getirilmiştir. 1118/1706-1707 yılında Şehrizor beylerbeyliği. 1121/1709-1710 yılında üçüncü kez Musul beylerbeyliği, 1123/1711-1712 yılında ikinci kez Şehrizor beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Aynı yıl içerisinde Rakka beylerbeyi olmuştur. Paşa, 1125/1713-1714 yılında Erzurum beylerbeyi, sonra 1128/1715-1716 yılında İstanbul Kaymakamı olmuştur. Zilkade 1128/Ekim-Kasım 1716’da önce Van beylerbeyliğine, daha sonra da Maraş beylerbeyliğine getirilmiştir. 1132/1719-1720 yılında ikinci kez Erzurum beylerbeyi olmuştur. Yusuf Paşa en son olarak 1133/1720-1721 yılında Ahıska’da emekli olmuştur. 1137/1724-1725 yılında vefat etmiştir¹¹⁶³.

3.3.2.23. Yusuf Paşa

XVIII. yüzyıl veziriazamlarından biridir. Bu sebepten dolayı, XVII. yüzyıl veziriazamları ile ilgili bölümüne dâhil edilmemiştir. Çorbacılık ve hasekilik görevlerinden sonra 1694 yılında Urfa sancağına gönderilmiştir. 1696’da Samsoncubaşılık görevine getirilmiştir. Samsoncubaşılık görevinden sonra 1710 yılında Yeniçeri Ağası olmuştur¹¹⁶⁴.

Yusuf Ağa’ya Cemaziyelevvel 1123/Haziran-Temmuz 1711 yılında vezirlik payesi verilmiştir. 20 Kasım 1711 günü veziriazamlık makamına getirilmiştir¹¹⁶⁵. 12 Kasım 1712 tarihinde veziriazamlıktan azledilmiş, Rodos Adası’na sürgüne gönderilmiştir. İstanbul’dan gelen bir emir ile Zilkade 1125/Kasım-Aralık 1713

¹¹⁶⁰ Türkal, 2012, 1330.

¹¹⁶¹ Süreyya, 1996, C. 5, 1697.

¹¹⁶² Türkal, 2012, 1483.

¹¹⁶³ Süreyya, 1996, C. 5, 1697; Kasap, 2010, 120.

¹¹⁶⁴ Kasap, 2010, 38; Süreyya, 1996, C. 5, 1695.

¹¹⁶⁵ Süreyya, 1996, C. 5, 1695.

yılında burada idam edilmiştir¹¹⁶⁶. Yusuf Paşa'nın başı İstanbul'da yaptırdığı çeşmenin yanına defnedilmiştir¹¹⁶⁷. Veziriazam Yusuf Paşa'nın görev süresi on bir ay yirmi iki gündür¹¹⁶⁸.

3.3.2.24. Küçük İsmail Paşa

Gürcü asıllı devlet adamlarından biridir. Zenta bozgununda (1697) pek çok vezirin hayatını kaybetmesinden dolayı bazı beylere vezirlik payesi verilmiştir. Bunlardan biri de Küçük İsmail Paşa'dır. İsmail Paşa'ya Sivas beylerbeyliği verilmiştir¹¹⁶⁹. Bir süre sonra İsmail Paşa, Ilıca'da¹¹⁷⁰ bulunan orduya dâhil olmuştur. Ancak bu dönemde paşa hakkında İstanbul'a pek çok şikâyetler gelmekteydi. Bu olay üzerine II. Mustafa tarafından gelen bir emir ile 3 Ağustos 1698 günü İsmail Paşa idam edilmiş ve naaşı İstanbul'a gönderilmiştir¹¹⁷¹.

3.3.2.25. Ahmed Paşa

Koca Ferhad Paşa'nın kölesi olan Ahmed Paşa daha sonra Tırnakçı Hüseyin Paşa'nın kethüdalığı görevinde bulunmuştur¹¹⁷². Sicill-i Osmanî'de Habeş beylerbeyliği görevinden bahsedilmemektedir¹¹⁷³. Lakin Murat Kasap eserinde Habeş beylerbeyliği sonrasında Yemen beylerbeyliği görevine getirildiğini belirtmektedir. Daha sonra Ahmed Paşa, Yemen'e gitmek için Mısır'a geldiğinde halkın önde gelenleri paşanın Mısır beylerbeyi yapılmasını istemişlerdir. Bu olay üzerine Mısır beylerbeyi Bayram Paşa, Ahmed Paşa'yı hemen göndermeye çalışmış ve Mekke şerifine yazdığı bir mektupta paşanın öldürülmesini istemiştir. Bütün bu olaylardan haberdar olan Ahmed Paşa, padişaha haber göndermiş ve Mekke şerifi görevden alınmış, yerine Zeyd bin Muhassin getirilmiştir. Lakin yeni Mekke şerifi, Ahmed Paşa gibi güçlü ve dirayetli bir kişiyi bölgede istememiş ve 1628 yılında verdiği bir ziyafette zehirlettirilmiştir¹¹⁷⁴.

¹¹⁶⁶ *Osmanlı Sadrazamları...*, 2013, 166.

¹¹⁶⁷ Süreyya, 1996, C. 5, 1695.

¹¹⁶⁸ Kasap, 2010, 38.

¹¹⁶⁹ Süreyya, 1996, C. 3, 835.

¹¹⁷⁰ Ilıca-Köstendil-Kyustendil olarak bilir ve Sofya beylerbeyliğine bağlı bir bölgedir; Sezen, 2006, 244.

¹¹⁷¹ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 643.

¹¹⁷² Süreyya, 1996, C. 1, 203.

¹¹⁷³ Süreyya, 1996, C. 1, 203.

¹¹⁷⁴ Kasap, 2010, 109.

3.3.2.26. Süleyman Paşa

Padişah silahşorlarının gedikli çavuşluğuna getirilmiştir¹¹⁷⁵. Daha sonra Cemaziyelevvel 1099/Mart-Nisan 1688 yılında gedikli çavuşluktan Rakka beylerbeyliğine tayin edilmiştir¹¹⁷⁶. Beylerbeyliği göreviyle Rakka'ya giden Süleyman Paşa, Yeğen Osman Paşa'nın üzerine seraskerlik rütbesi ve vezirlik payesi verilmiştir¹¹⁷⁷. Lakin daha sonraki dönem ile ilgili elimizde paşanın hayatı hakkında yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Süleyman Paşa'nın vefat tarihi ise 1100/1688-1689 yılı olarak bilinmektedir¹¹⁷⁸.

3.3.2.27. Süleyman Paşa

Süleyman Paşa pişker gulamı iken 1107/1695-1696 yılında Kapıcıbaşılık makamına getirilmiştir. Daha sonra 1108/1696-1697 yılında Sığıla¹¹⁷⁹ sancakbeyliğine tayin edilmiştir. 1109/1697-1698 yılında Adana beylerbeyliğine, daha sonra 1111/1699-1700 yılında Karahisar-ı Şarkî sancakbeyliğine getirilmiştir. Süleyman Paşa, söz konusu sancakbeyliğinden sonra 1126/1714-1715 yılında Saruhan sancakbeyi olmuştur. Paşa, bu görevde iken bir veya iki yıl sonra vefat etmiştir¹¹⁸⁰.

3.3.2.28. Menücehr Mustafa Paşa

Gürcistan'ın önemli beylerinden Keyhüsrev ile önemli melikelerinden Dedisimedi'nin oğludur. Babasının ölmesi üzerine annesi hükümdarlık yapmış ve Osmanlı kaynaklarında "Altunkale Padişahı" olarak zikredilmiştir. Paşa ise "Karioğlu" olarak anılmaktadır. 1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevi Savaşı'nda Osmanlı otoritesini kabul etmiş ve Mustafa ismini aldıktan sonra Azgur Kalesi'nin kontrolü görevi verilmiştir. Daha sonra Çıldır beylerbeyliği görevine getirilmiştir. Bu görevdeyken düşman ile iş birliği yaptığı gerekçesiyle tutuklanması istenmişse de bu gerçekleşmemiş ve Hadım Mehmed Paşa ile Bosnalı Mehmed Paşa'yı yaralayarak kaçmıştır¹¹⁸¹. Mustafa Paşa 1588 yılında Gence seferi öncesinde Osmanlı ordugâhına elçiler göndererek tekrar itaat etmiş

¹¹⁷⁵ Süreyya, 1996, C. 5, 1542.

¹¹⁷⁶ Türkal, 2012, 1146.

¹¹⁷⁷ Türkal, 2012, 1151.

¹¹⁷⁸ Süreyya, 1996, C. 5, 1542; Kasap, 2010, 117.

¹¹⁷⁹ Kaptan Paşa beylerbeyliğine bağlı bir bölge olup, günümüz Balat, Söke, İzmir bölgesini kapsamaktadır; Sezen, 2006, 445.

¹¹⁸⁰ Süreyya, 1996, C. 5, 1542; Kasap, 2010, 118.

¹¹⁸¹ Kasap, 2010, 108; Süreyya, 1996, C. 4, 1203.

ve ıldır beylerbeyliği verilmiştir. Paşa 1614 yılında vefat edene kadar bu görevde kalmıřtır¹¹⁸².

3.3.2.29. II. Menücehr Paşa

Menücehr Mustafa Paşa'nın oğludur. Hakkında pek bilgi bulunmamaktadır. Babasının vefat etmesinin üzerine 1614-1625 yılları arasında Ahıska beylerbeyliği yapmış ve 1625 yılında vefat etmiřtir¹¹⁸³.

3.3.2.30. Gürcü Hüseyin Paşa

Paşa ile ilgili yeteri kadar bilgi yoktur. Sadece 1093/1682 yılında Kanije muhafızlığından Niğbolu sancakbeyliğine getirildiği bilinmektedir¹¹⁸⁴.

3.3.2.31. Davut Paşa

Davut Paşa, Safevi Devleti'nin şirvan Han'ı iken 1633 yılında Osmanlı hizmetine girmiştir. İlk olarak Kangırı/Çankırı sancakbeyliğine, daha sonra da Alaiye sancakbeyliğine getirilmiřtir¹¹⁸⁵. Paşanın sonraki hayatıyla ilgili elimizde bilgi bulunmamaktadır.

3.3.2.32. Dilaver Paşa

IV. Murad döneminde Yeniçerilerin taliminde görevlendirilmiş ve Deli Dilaver Paşa olarak tanınmıştır. Daha sonra Tortum sancakbeyliğine getirilmiştir. Bölgedeki birçok savaşta kahramanca savaştığı bilinmektedir¹¹⁸⁶.

3.3.2.33. Ömer Paşa

Evliya Çelebi'ye göre, Mısır'ın önde gelen kişilerinden ve Gürcü asıllı devlet adamlarından biridir. Bir gözünün kör olması hasebiyle "Kör Ömer Bey" olarak anılmıştır. Daha sonra Mısır beylerbeyi Osman Paşa tarafından Gazze sancakbeyliği görevine getirilmiştir. 1681 yılında Rakid adında biri tarafından şehit edilmiřtir¹¹⁸⁷.

¹¹⁸² Kasap, 2010, 109.

¹¹⁸³ Kasap, 2010, 109.

¹¹⁸⁴ Sarı Mehmed Paşa, 1995, 135.

¹¹⁸⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 2, 760; Kasap, 2010, 111.

¹¹⁸⁶ Kasap, 2010, 111-112.

¹¹⁸⁷ Kasap, 2010, 116.

3.3.2.34. Hasan Paşa

IV. Murad dönemi sipahilerinden Gürcü asıllı Matlı Mustafa Bey'in oğludur ve 1657 yılında doğmuştur. Enderundan çıkararak Çakırcıbaşılığa getirilmiştir. Daha sonra 1695 yılında Kapıcılar Kethüdası olmuş ve akabinde Rumeli beylerbeyliğine getirilmiştir. Zenta bozgunu sonrasında vezirlik payesi verilmiştir. Niğde sancakbeyi ve Karaman beylerbeyi olmuştur. 1699 yılında Karlofça Antlaşması görüşmeleri sırasında Kili Kalesi'nin tamiri ve Lehistan sınır muhafızlığı görevinde bulunmuştur. Halep ve Rakka beylerbeyliği sonrasında 1702 yılında Diyarbakir, 1704 yılında Bağdat beylerbeyliği görevine getirilmiştir. 1704-1724 yılları arasında Bağdat beylerbeyliği görevinde bulunan paşa bölgedeki karışıklığı sona erdirmiştir. 1724 yılında Hasan Paşa, Bağdat beylerbeyliği görevinde iken Kirmanşah şehrinde vefat etmiştir¹¹⁸⁸.

3.3.2.35. Elçi İbrahim Paşa

Elçi İbrahim Paşa, lakabını Avusturya Devleti'ne gönderildiğinden dolayı almıştır ve İstanbul'a döndüğünde sefaretnamesini yazmıştır. İbrahim Paşa kalemiye mensubudur ve iki kez Nişancılık ve şikk-ı sani defterdarlığı görevinde bulunmuştur. Yukarıda da belirtildiği üzere bu tez çerçevesinde sefariyeye mensup devlet adamları ele alınacaktı. Bizim İbrahim Paşa'yı ele almamızın sebebi, 1714 yılında Rumeli beylerbeyliği görevine getirilmesinden dolayıdır. İbrahim Paşa, 1720 yılında İstanbul'da vefat etmiştir¹¹⁸⁹.

3.3.2.36. İbrahim Bey

Gürcü asıllı Ali Bey'in oğludur. Kuyucu Murad Paşa'nın Kapıcılar Kethüdasıdır. "Gürcü Hazinedar" lakabı ile tanınmıştır. 1620 yılında Mirliya olarak Amasya beyi olmuştur. 1621 yılındaki Hotin seferine Amasya askerleri ile katılmış, yerine Arap Hüseyin Ağa mütesellim tayin edilmiştir¹¹⁹⁰. İbrahim Bey'in vefat tarihi bilinmemektedir.

3.3.2.37. Heftadi Ahmed Bey

Gürcü Mağrol Mehmed Paşa'nın oğludur. Babası ile birlikte İslamiyet'i kabul etmiş ve 1628 yılında Amasya beyliğine tayin edilmiştir. İslam dinini iyi

¹¹⁸⁸ Kasap, 2010, 119.

¹¹⁸⁹ Süreyya, 1996, C. 3, 780; Kasap, 2010, 118.

¹¹⁹⁰ Kasap, 2010, 109.

bilmemesinden dolayı yardımcı olarak Kethüda Mehmed Ağa, Gürcüce'yi ve Türkçe'yi iyi bilmesinden dolayı tercüme işini ise Gürcü Ali Bey yapmıştır. Amasya halkı ile Gürcü askerler arasında sıkıntılar yaşanmaya başlamış ve olaylar üzerine Amasya halkı baş kaldırarak Ahmed Bey ve Gürcü askerleri öldürülmüştür¹¹⁹¹.

3.3.2.38. Zaim Mustafa Bey

Mağrolzade Gürcü Mehmed Paşa'nın oğludur. 30 Ağustos 1683'te Kör Hüseyin Paşa'nın serdar olduğu Yanık Kalesi muhasarasında pazuşundan vurulmuş ve 11 Ramazan/3 Eylül günü vefat etmiştir¹¹⁹².

3.3.3. Diğer Görevliler

Bu başlık altında ele alacağımız isim Habeşli Mehmed Bey'dir. Yeniçeri kethüdalığı görevinde iken Yeniçerilerin istememesi üzerine görevden alınmış ve sancakbeyliği görevi verilmiştir. Lakin nerede görev yaptığı ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir¹¹⁹³. Bir diğer isim ise Mısır'ın önde gelen emirlerinden Emir Hacı İvaz Bey'in oğlu Mustafa Bey'dir 1659 yılında Azap ağalığına daha sonra ise 1668 yılında Çavuş kethüdalığı, 1670 yılında sancakbeyliği görevine getirilmiştir. Vefatına kadar Mısır emirliği görevinde bulunmuştur¹¹⁹⁴.

Bir diğer isim ise veziriazam Gürcü Mehmed Paşa'nın yeğenidir. Lakin hakkında elimizde yok denecek kadar az bilgi bulunmaktadır. Aydınli Yeğen Bey olarak tanınmış bir sipahidir¹¹⁹⁵. 1061/1650-1651 yılında vefat ettiği bilinmektedir¹¹⁹⁶.

Gürcüzade Mustafa Bey'in hayatı hakkında elimizde pek bilgi bulunmamaktadır. Lakabından da anlaşılacağı gibi Gürcü asıllıdır. 1044/1634-1635 yılında Hamit beyi olduğu bilinmektedir. Mustafa Bey'in vefat tarihi bilinmemektedir¹¹⁹⁷. Diğer isim ise Rıdvan Bey'dir. Mısır'ın önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Yirmi sene Emirü'l-hac görevinde bulunmuştur¹¹⁹⁸. Bir diğer isim olan Ali Bey hakkında elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır

¹¹⁹¹ Kasap, 2010, 111.

¹¹⁹² Türkal, 2012, 872.

¹¹⁹³ Kasap, 2010, 116.

¹¹⁹⁴ Kasap, 2010, 115.

¹¹⁹⁵ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1316.

¹¹⁹⁶ Kasap, 2010, 113.

¹¹⁹⁷ Süreyya, 1996, C. 4, 1146.

¹¹⁹⁸ Naima Mustafa Efendi, 2007, C. 3, 1446; Süreyya, 1996, C. 5, 1387.

XVII. yüzyılda Amasya şehrinin ileri gelenlerinden biridir. “Büyük Gürcü” olarak tanınmıştır. 1647 yılında Alaybeyi olmuş ve Girit seferine katılmıştır. Ali Bey’in ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir¹¹⁹⁹.

İbrahim Bey, Yeni Camii hatibi Abdullah Efendi’nin hazinedarındır. XVII. yüzyılda yaşamış önemli bir okçudur ve ok atışında 985,5 gezlik¹²⁰⁰ bir rekor kırmış olduğu rivayet olunmuştur¹²⁰¹. Bir diğer isim ise Mütercim Bey’dir. Şerif Bey lakabı ile tanınmıştır. Gürcü Mustafa Bey’in oğludur. Babasının vefat etmesiyle Reyhan Ağa adında biri tarafından büyütülmüştür. Daha sonra müteferrika ocağına yazılmış ve müteferrika serdarı olmuştur. 1697 yılında sancakbeyliği makamına getirilmiştir. Daha sonra Mısır emirliği görevine tayin olmuş ve 1721 yılında vefat etmiştir¹²⁰².

Mehmed Bey’in hayatı ile ilgili elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Sadece 1690 ve 1697 yıllarında Amasya alaybeyliği görevinde bulunduğu bilinmektedir¹²⁰³. Diğer isim ise Süleyman Ağa’dır. Yeniçeri Ocağı’na mensubu idi. Ocakta yükselerek Samsoncubaşılığa kadar gelmiştir. 1094/1682-1683 yılında vefat etmiştir¹²⁰⁴. Süleyman Ağa tarihimizde önemli bir devlet adamı olan Yirmisekiz Çelebi Mehmed’in babasıdır¹²⁰⁵.

Diğer bir isim olan Süleyman Ağa, Kalyoncular nazırı Kemankeş Mustafa Efendi’nin hazinedarındır. XVII. yüzyılın önemli okçularından biridir ve 902,5 gez ok atmış olduğu söylenmektedir¹²⁰⁶. Bir diğer ise Ali Bey’dir ve Yeniçeri olduğu bilinmektedir¹²⁰⁷. Yeniçeri Ocağı’na mensup okçulardan olan Şahin Ağa XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olduğu bilgisi dışında hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır¹²⁰⁸. Osman Ağa ise 1673 senesinde Tokat voyvodalığına getirilmiş olması dışında hakkında bilgi bulunmamaktadır¹²⁰⁹.

¹¹⁹⁹ Kasap, 2010, 322.

¹²⁰⁰ Arşın-Endâze-Kısa talim oku-Okun çentiği-Nişâne-İlgın ağacı manasına gelir; Devellioğlu, 2013, 331.

¹²⁰¹ Kasap, 2010, 322.

¹²⁰² Kasap, 2010, 118.

¹²⁰³ Kasap, 2010, 325.

¹²⁰⁴ Süreyya, 1996, C. 5, 1525.

¹²⁰⁵ Kasap, 2010, 325.

¹²⁰⁶ Kasap, 2010, 323.

¹²⁰⁷ Kaytaz, 2006, 50-51.

¹²⁰⁸ Kasap, 2010, 323.

¹²⁰⁹ Kasap, 2010, 324.

Bir diğerk isim olan Hasan Ağa ile ilgili elimizde yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Küçük Hasan Ağa lakabı ile tanınmış ve Mabeyn Kethüdalığı görevine, daha sonra Mirahur Kethüdalığı görevine getirilmiştir. Daha sonra 1688 yılında Mirahur olmuştur. Bu görevden de Kapıcıbaşıliğa terfi ettirilmiştir. Dönemin önemli isimlerinden olan İbşir Hasan Paşa hakkında gelen şikâyetler üzerine paşanın idam edilmesi için Hasan Ağa görevlendirilmiştir. Ancak görevi yavaştan aldığı için azledilmiştir¹²¹⁰. Ağanın daha sonraki hayatı hakkında bilgimiz yoktur.

Mehmed Ağa, Gürcü beylerinden Ali Bey'in oğludur. 1625 yılında Amasya sancakbeyliğı görevine getirilmiş olduğu dışında hakkında bilgi bulunmamaktadır¹²¹¹. Bir diğerk isim ise Koca Gürcü Osman'dır. IV. Murad'ın Revan seferinde sipahi görevinde bulunmaktaydı. Lakin bu sefer sırasında Konya'ya gelindiğinde II. Osman'ın katline iştirak ettiği gerekçesi ile katledilir¹²¹².

¹²¹⁰ Kasap, 2010, 325.

¹²¹¹ Kasap, 2010, 109.

¹²¹² Uzunçarşılı, 2011, C. 3, 1. Kısım, 196.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar etnik menşei itibarıyla farklı kişilerin devletin her kademesinde devlet hizmetinde görev aldığı bilinmektedir. XVI. yüzyıldan itibaren de devletin her kademesinde Kafkas kökenli devlet adamlarının bulunduğunu görülmektedir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti hizmetinde bulunan Abaza, Çerkes ve Gürcü kökenli devlet adamları yaptığı hizmetlerle öne çıkmaktadır. Bu devlet adamlarının sayıca çokluğu ve her sınıfa mensubiyetleri nedeniyle hepsini ele almayı zorlaştırmış olup seyfiye sınıfına mensup olanlar özelinde sınırlamak durumunda kalınmasına yol açmıştır.

Osmanlı Devleti'nde bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren Kafkas kökenli devlet adamlarının sayısı artış göstermiştir. Bu durumun birçok sebebi bulunmaktadır. En önemli sebebi, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesinin birçok yerine hâkim olmasıdır. Tabii bunun yanında bazı devlet görevlilerinde de olduğu gibi kendi rızaları ile Kafkasya bölgesinden geldikleri bilinmektedir. Bu artışın bir diğer sebebi ise, Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında Kafkasya bölgesinde yaşanan çekişmeler sonucunda, Osmanlı hâkimiyeti altına giren bölgenin birçok etnik unsurunun önemli beylerinin Osmanlı Devleti'ne itaat etmesidir.

“XVII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kafkas Kökenli Devlet Adamları” adlı çalışma, Osmanlı tarihi merkezli yapılan biyografik çalışmaların bir yüzü ve üç etnik unsuru kapsayan tipik bir örneğidir. Çalışmada, tespit edilen devlet adamlarının kökenleri, doğum tarihleri, evlilikleri, hizmetleri, siyasi mücadeleleri, isyanları ve vefatları gibi hayatlarına dair ulaşılabilen bilgilere yer verilmiştir. Bu kişiler içerisinde XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti hizmetinde dördü Abaza, ikisi Çerkes, ikisi de Gürcü asıllı olmak üzere toplam sekiz Kafkasya kökenli veziriazam bulunmaktadır. Bunun yanında on altı Abaza, otuz biri Çerkes, elli beş Gürcü asıllı olmak üzere toplam yüz iki Kafkas kökenli paşa, bey ve ağa hizmette bulunmuştur. Toplam yüz on Kafkasya kökenli devlet adamı XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en kritik zamanlarında ve en kritik görevlerinde hizmette bulunmuşlardır.

Bilhassa Kafkasya kökenli veziriazamlar; Osmanlı Devleti'nin en kritik dönemlerinde bu makamına getirilmişlerdir. İşte bu sebepten dolayı makamdaki

görev süreleri kısa olmuştur. Bununla birlikte görev süreleri sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılı süreci bir nebze de olsa sona erdirdikleri görülmektedir. Bu durumun en iyi örneği Hadım Mehmed Paşa'dır ki Osmanlı tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden biri olan II. Osman'ın katli sonrasında veziriazamlık makamına getirilmiştir. Bu katlin gerçekleşmesinde dahli olanların idamını sağlayarak huzuru ve sükûneti geri getirdiği bilinmektedir. Tabi bu önemli hizmetlerine rağmen paşanın kendisi de idam edilmekten kurtulamamıştır.

Çalışmanın önemli bölümlerinden birini teşkil eden Kafkasya kökenli veziriazamlardan Çerkes Mehmed Paşa ve Siyavuş Paşa veziriazamlık görevlerinde iken vefat etmiş, İbşir Mustafa Paşa ise bu görevde iken katledilmiştir. Bunun yanında Melek Ahmed Paşa, Derviş Mehmed Paşa ve Gürcü Mehmed Paşa da eceli ile vefat etmiştir. Hadım Mehmed Paşa ve Köprülü Damadı Siyavuş Paşa veziriazamlık görevinden azledildikten sonra çıkan isyanlar sonucu katledilmiştir.

Değnilmesi gereken bir diğer husus da Kafkasya kökenli paşa, bey ve ağalardır. Çalışmada ortaya çıkarılan bu isimlerin bazıları hakkında henüz yeterince araştırma yapılmamıştır. Hatta bazı devlet adamlarının isimleri dahi duyulmamıştır. Ancak Kafkasya kökenli devlet adamlarının bazıları da tarih sahnesinde yer almalarıyla XVII. yüzyıl Osmanlı siyasi tarihi denildiğinde doğrudan akla gelmektedir. Bunların en bilindikleri Abaza Mehmed Paşa ve Abaza Hasan Paşa'dır. Bu iki ismin de isyanları Osmanlı Devleti'ni yıllarca uğraştırmıştır.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde etkileri görülmeye başlanan ve XVII. yüzyılda da katlanarak devam eden Kafkasya kökenli devlet adamlarının hizmetleri hem sarayda ve hem de sosyal hayatta bilinmektedir. XVII. yüzyıldan sonra da veziriazamların arasında Kafkasya kökenlilerin sayıları, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yedişer kişidir ki bu sayı azımsanmayacak kadar önemlidir. Tabi bunun yanında veziriazamlık seviyesine varamamış paşa, bey ve ağalar da unutulmamalıdır. Kafkasya kökenli devlet adamlarının Osmanlı Devleti'ne bir diğer etkisini sarayda ve bilhassa Harem'de görülmektedir. Kafkasya'dan esir olarak İstanbul'a gelen veya Kırım Hanlığı tarafından gönderilen cariyelerin Osmanlı padişahlarının haremlerine alındığı ve cariyelerin haremın çoğunluğunu oluşturduğunu bilinmektedir. Bu Kafkasya kökenli cariyelerin XVIII. yüzyıl ve

bilhassa XIX. yüzyıldan itibaren bazı padişahların eşleri ve anneleri olduklarını bilinmektedir.

Kafkasyalı devlet görevlileri ile sarayda nüfuz sahibi olan valideler ve hasekiler arasında kuvvetli bir bağ olduğu bilinmektedir. Bunun en iyi örneği olan Melek Ahmed Paşa'nın damat olması ve bu gücü kullanmaya çalışırken Kösem Sultanın hamayesi altında olan Siyavuş Paşa da görülmektedir. Bunun yanında Kösem'in öldürülmesi sonrası saraydaki otoriteyi eline alan Turhan Sultan, Gürcü Mehmed Paşa'nın veziriazam olmasının yolunu açmıştır.

Kafkasya kökenli devlet adamlarının Osmanlı Devleti'ndeki bir diğer etkisini sosyal yaşamda da görülmektedir. XVII. yüzyılda Kafkasya kökenli devlet adamlarının etrafında halkın toplandığı ve bu kitlenin isyanlarda önemli rol oynamakla birlikte aralarından Osmanlı tarihi için önemli isimlerin ortaya çıktığı bilinmektedir.

Arşiv belgeleri, kaynak ve tetkik eserler ışığında yapılan bu çalışmada pek çok husus aydınlatılmaya çalışılmış olmakla beraber, pek çok husus halen araştırılmayı beklemektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: 1. Kafkasya kökenli devlet adamları ile bilhassa Rumeli bölgesinden devşirilen devlet adamları arasında bir çekişme olup olmadığı, 2. Diğer yüzyıllardaki Kafkasya kökenli devlet adamlarının kimler olduğunu ve Osmanlı Devleti'ni nasıl etkilediği, 3. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'dan gelen devlet adamlarından nasıl etkilendiği ve bölgeyi nasıl etkilediği, 4. Osmanlı haremindeki Kafkas kökenli hanımların etkisi, daha da çoğaltılabilecek bu hususların araştırılması ve çalışılması elzemdir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi;

Ali Emiri III. Ahmed Tasnifi (AE, SAMD, III), 32.

Ali Emiri Sultan İbrahim Tasnifi (AE, SİBR); 3.

Ali Emiri Mehmed IV Tasnifi (AE, SMMD, IV); 71.

Ali Emiri Mustafa II Tasnifi (AE, SMST, II); 101.

Bab-1 Asafi Mühimme Defteri Tasnifi (A, DVNSMHM, d); 12, 23, 25, 28, 32, 38, 43, 46, 48, 60, 61, 62, 73, 74.

Bab-1 Defteri Haslar Mukataası Kalemî Defteri Tasnifi (D, HSK, d); 25614.

İbnülemin Dâhiliye Tasnifi (İE, DH); 11.

İbnülemin Tevcihat Tasnifi (İE, TCT); 10.

İbnülemin Tımar ve Zeamet Tasnifi (İE, TZ); 7.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri Tasnifi (TSMA, d); 2314, 7940, 9349.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı Tasnifi (TSMA, E); 272, 284, 301, 434, 530, 640, 657, 696, 701, 704, 723, 751, 778, 779, 780, 793, 794, 795, 796, 798, 813, 877, 885, 887, 900, 1069, 1257.

82 *Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618)*, Yay. Haz. Hacı Osman Yıldırım vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2000.

82-1 *Numaralı Mühimme Defteri (H. 1027-1028/M. 1618-1619)*, Yay. Haz., Yılmaz Karaca vd., Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Yay., İstanbul, 2020.

85 *Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632))*, Yay. Haz., Hacı Osman Yıldırım vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2002.

91 *Numaralı Mühimme Defteri (H.1056/M. 1646-1647)*, Yay. Haz., Murat Cebecioğlu vd., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 2015.

Alan, Ercan, *95 Numaralı Mühimme Defteri'nin (Tahlil, Transkripsiyon ve Özet)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Anonim Bir İbranice Kroniğe Göre 1622-1624 Yıllarında Osmanlı Devleti ve İstanbul, Nşr. Trc. Nuh Arslantaş-Yaron Ben Naeh, TTK Yay., Ankara, 2013.

Anonim Bir Osmanlı Kaynağına Göre Girit'in Fethi, Yay. Haz. Ayşe Pul, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2017.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704), Yay. Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara, 2000.

- Aycibin, Zeynep, *Kâtib Çelebi Fezleke Tahlil ve Metin*, (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Bayramoğlu, Ömer, *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (277-433)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis, 2018.
- Breüning, Hans Jacob, *Breüning Seyahatnamesi Doğu Ülkelerine Yolculuk: İstanbul 1579*, Çev. Selma Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020.
- Busbecq, Ogier Ghiselin de, *Türk Mektupları Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560)*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2019.
- Çimen, Nurdan, *Abdülaziz Karaçelebi-zade'nin Tarih-i Ravzatü'l-Ebrar'ı Metin-Tahlili*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011.
- Çoban, Ahmet, *Hadikatü'l-Vüzerâ Adlı Eserin Tenkitli Transkripsiyonu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2005.
- Demirsoy, Muhammet, *109 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Akkirman-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, 5. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010d.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, C. 2, 1. Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008a.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Kitap, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010a.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van*, 4. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010c.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Eğri-Hatvan-Yanık-Viyana-Çanad-Eflak-Boğdan-Bükreş-Ukrayna-Kırım-Bahçesaray-Çerkezistan-Dağıstan-Ejderhan-Kalmukistan-Saray-Moskova*, 7. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2011a.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Gümölcine-Kavala-Selanik-Tırhala-Atina-Mora-Navarin-Girit Adası-Hanya-Kandiye-Elbasan-Ohri-Tekirdağı*, 8. Kitap, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011b.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, 1. Kitap, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2008b.

- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, C. 3, 1. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006a.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Konya-Kayseri-Antakya-Şam-Urfa-Maraş-Sivas-Gazze-Sofya-Edirne*, C. 3, 2. Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2006b.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgorice-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürğon (Ciğerdelen), Macaristan-Öziçe-Taşlıca*, 6. Kitap, C. 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010d.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Podgorice-İştib-Vidin-Peçoy-Budin-Üstürğon (Ciğerdelen), Macaristan-Öziçe-Taşlıca*, 6. Kitap, C. 2, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2010e.
- Gelibolulu Mustafa Âli, *Nusret-nâme*, Haz. Mustafa Eravcı, TTK Yay., Ankara, 2014.
- Gerlach, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, C. 2, Çev. Türki Noyan, Edt. Kemal Beydilli, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- Gökbunar, Bekir, *105 Numaralı Mühimme Defteri (Özet-Transkripsiyon)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1996.
- Gültepe, Necati, *H. 1106-1107 Tarihli Mühimme Defterine Göre Devlet Kararları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1992.
- Hasan Beyzâde Ahmed Paşa, *Hasan Beyzâde Târîhi*, C. 2-3, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yay., Ankara, 2004.
- Hüseyiklioğlu, Ayşegül, *Mühimme Defterlerine Göre Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Olayları (1594-1607)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2001.
- Hüseyin Tugi, *Musîbetnâme Tahlil-Metin Ve İndeks*, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yay., Ankara, 2010.
- Kandıra, Durmuş, *84 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.
- Karacan, Tuba Meryem, *101 No'lu Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2010.
- Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar Fî Esfari'l Bihar (Deniz Savaşları Hakkında Büyüklere Armağan)*, C.1-2, Yay. Haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1980.
- Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibar fî Esfâri'l-Bihâr*, Haz. İdris Bostan, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2018.

- Kaytaç, Fatma, *88 No'lu Mühimme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*, Nşr. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul Şirketi Mürettibiye Basımevi, İstanbul, 1952.
- Kitâbü'l- Menâmât Sultan III. Murad'ın Rûya Mektupları*, Haz. Özgen Felek, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2014.
- Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, Çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2018.
- Lokmacı, Süleyman, *Solak-zâde Tarihi'nin Tahlili ve Metin Tenkidi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2015.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 1-5, Eski Yaz. Akt. Seyit Ali Karaman, Yay. Haz. Nuri Akbayır, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- Mustafa Sâfi, *Zübdetü't Tevârih*, C. 2, Yay. Haz. İbrahim Hakkı Çuhadar, TTK Yay., Ankara, 2003.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, C. 2, Haz. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1970.
- Naima Mustafa Efendi, *Târih-i Naima*, C. 1-4, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 2007.
- Nevîzâde Atâyi, *Hadâ'ikul-Hakâ'ik Fî Tekmileti'ş-Şakâ'ik*, C. 2, Haz. Suat Donuk, Edt. Derya Örs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2017.
- Oral, Ertuğrul, *Mehmed Halife Tarihi-i Gilmanî*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Osmanlı Sadrazamları Hadikatü'l-Vüzerâ ve Zeylleri*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 1, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981.
- Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, C. 2, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1982.
- Rus Elçi Raporlarında Astarhan Seferi*, Haz. İlyas Kamalov, TTK Yay., Ankara, 2011.
- Sağırlı, Abdurrahman, *Mehmed B. Mehmed Er-Rûmî (Edirneli)'nin Nuhbetü't-Tevârih Ve'l-Ahbâr'ı Ve Târih-i Âl-i Osman'ı (Metinleri, Tahlilleri)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2000.
- Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara, 1995.
- Schweigger, Saloman, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2020.

- Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, C. 1-2, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara, 1999.
- Seyyahların Gözüyle Gürcistan ve Çevresi*, Haz. İsmail H. Demircioğlu vd., Yeditepe Yay., İstanbul, 2020.
- Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, Haz. Mehmet Topal, Türkiye Bilimler Akademisi Yay., Ankara, 2018.
- Solak Hüseyin Tuğî, “İbretnüma”, Tnt. Mithat Sertoğlu, *Belleten*, C. 11, S. 43, TTK Yay., Ankara, 1947, s. 489-514.
- Şakar, Muzaffer Fehmi, *1101/1102 (1690/1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri Transkripsiyonu Ve Değerlendirilmesi (s. 1-145)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Şeyh Vefâyî Mehmed, *Tevârih-i Gazavât-ı Sultan Murâd-ı Sâlis*, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2019.
- Tavernier, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Tayyâr-zâde Atâ, *Târîh-i Enderûn Osmanlı Saray Tarihi*, C. 2, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul, 2010.
- Thevenot, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul, 1978.
- Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Kadrî Tarihi*, C. 1-2, Haz. Ziya Yılmaz, TTK Yay., Ankara, 2003.
- Türkal, Nazire Karaçay, *Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca 1106/1654-7 Şubat 1695)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Uğurlu, Muhammed, *73 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (121-276)*, C. 1, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bitlis, 2018.
- Uşşâkîzâde İbrâhim Hasib Efendi, *Zeyl-i Şaka'ik*, Haz. Ramazan Ekinci, Edt. Derya Örs, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., İstanbul, 2017.
- Yayvan, Alper, *96 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (H.1089-1090/1678-1679) (s. 100-199)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2014.
- Yıldız, Murat, *92 Numaralı Ve 1657-1658 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme-Transkripsiyon-Dizin)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005.
- Yüksel, Hülya, *86 Numaralı Mühimme Defteri (Transkripsiyon, Özet ve Değerlendirme)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

Araştırma Eserler

- Afyoncu, Erhan, “Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 1, S. 2, 2003, s. 101-172.
- Afyoncu, Erhan, “Otlukbeli Savaşı”, *DİA*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 4-6.
- Afyoncu, Erhan, “Sokullu Mehmed Paşa”, *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 354-357.
- Afyoncu, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay., İstanbul, 2014.
- Ahmet Cevdet Paşa, *Kırım ve Kafkasya Tarihçesi*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1305.
- Ak, Mahmut, “Mehmed Paşa-Gürcü”, *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 509-510.
- Ak, Mahmut, “Siyavuş Paşa”, *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 310-311
- Ak, Mahmut, “Siyavuş Paşa-Kanijeli”, *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 311-313.
- Aktepe, Münir, “İpşir Mustafa Paşa ve Kendisiyle İlgili Bâzı Belgeler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 24, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1970, s. 45-58.
- Aktepe, Münir, “İpşir Mustafa Paşa”, *DİA*, C. 22, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 375-376.
- Allahverdi, Reyhan Şahin, “Evliya Çelebi ve Âşık Mehmed’in Gözünden 16 ve 17. Yüzyıllarda Dağistan’ın Siyasi ve Sosyo-Kültürel Yapısı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 79, Kafkasya Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Temmuz-Aralık, 2015, s. 151-164.
- Allahverdi, Reyhan Şahin, *Kafkas Fatihî Özdemiroğlu Osman Paşa*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2016.
- Alpargu, Mehmet, “Nogaylar”, *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 202-204.
- Altundağ, Şinasi, “Selim I”, *İA*, C. 10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 423-434.
- Andreaasyan, Hrand, “Abaza Mehmed Paşa”, *Tarih Dergisi*, C. 17, S. 22, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1968, s. 131-142.
- Arat, Reşit Rahmeti, “Astarhan”, *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 680-682.
- Ayan, Ergin, “Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi”, *ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, Aralık, 2010, s. 19-50.
- Ayan, Ergin, “Sultan Alp Arslan’ın Ermeni-Gürcü Siyaseti”, *Karadeniz Uluslararası Bilim Dergisi*, S. 2, 2009, s. 9-28.
- Aydın, Mustafa, “Abazalar”, *DİA*, C. Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 1-3.
- Aydın, Mustafa, “Lekler”, *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 131-133.

- Aydoğmuşoğlu, Cihat, “Azerbaycan Şehirlerine Yapılan Gürcü Taarruzları (XI ve XII. Yüzyılları)”, *Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. EŞref Buharalı'ya armağan.. Türk Tarihine Dair Yazılar*, C. 2, Edt. Alparslan Demir vd., Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2017, s. 47-56.
- Bala, Mirza, “Çerkesler”, *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 375-386.
- Bala, Mirza, “Gürcistan”, *İA*, C. 4, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 837-845.
- Bala, Mirza, “Karaçay ve Balkarlar”, *İA*, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 217-221.
- Barkey, Karen, *EŞkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2011.
- Barthold, Wilhelm, “Abazalar”, *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 6-8.
- Baysun, Cavid, “Çerkes Mehmed Paşa”, *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1977a, s. 580-581.
- Baysun, Cavid, “Derviş Mehmed Paşa”, *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977b, s. 547-548.
- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.
- Bıjikyán, Minas, *Karadeniz Kıyıları Tarihi ve Çoğrafyası 1817-1819*, Trc. Notlar. Hrand D. Andreasyan, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1969.
- Bilge, Sadık Müfit, “15.-18. Yüzyıllarda İstanbul ve Kafkasya İskeleleri Arasında Deniz Ticareti: Tâcir, Gemiciler, Köylüler”, *Osmanlı İstanbulu III. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyum Bildirileri 25-26 Mayıs 2015 İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, Edt. Feridun Emecen vd., İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yay., İstanbul, 2015, s.. 53-90.
- Bilge, Sadık Müfit, “16 ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Nahçivan Sancağı”, *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya zel Sayısı, Kasım, 2017, s. 60-72.
- Bilge, Sadık Müfit, “Çerkezler”, *DİA*, C. Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 289-292.
- Bilge, Sadık Müfit, “Gürcüler”, *DİA*, C. Ek-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 490-493.
- Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015.
- Blaramberg, Yohann F., *Kafkasya Tarihi, Topografik, İstatistik, Etnografik Ve Askeri Tasviri*, Rusça Çev. Habibe Eren, Kafdav Yay., Ankara, 2017.
- Boyar, Ebru, “Doğu'da Osmanlı GeniŐemesi”, *Türkiye Tarihi 1453-1603 Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, C. 2, Edt. Suraiya Faroğki-Kate Fleet, Çev. Bülent çpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 113-188.
- Budak, Mustafa, “Kafkasya ve Osmanlı Devleti (XVI-XX. Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 594-612.
- Buniyatov, Ziya Musa, “Azerbaycan”, *DİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 317-322

- Cezar, Mustafa vd., *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. 3, Tan Matbaası, İstanbul, 1959.
- Cezar, Mustafa vd., *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. 4, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.
- Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2011.
- Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan, *Osmanlı Devleti'nde Lezgilerle İlişkiler (1700-1732)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- Çiçek, Kemal, "Osman Paşa-Özdemiroğlu", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 471-473.
- Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi*, C. 1-3, Doğu Kütüphanesi Yay., İstanbul, 2011.
- Dankoff, Robert, *The Intimate Life of an Ottoman Statesman Melek Ahmed Pasha (1588-1662)*, States University Of New York Press, United State America, 1991.
- Derin, Fahri, "Gürcü Mehmed Paşa", *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 585-587.
- Derin, Fahri, "Gürcü Mehmed Paşa", *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 587-588.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2013.
- Devlet, Nadir, "Avarlar", *DİA*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 110-111.
- DİA, "Gürcü Mehmed Paşa", *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 510-511.
- Dursun, Davut, "Gürcistan Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 310-311.
- Dursun, Davut, "Kabardaylar", *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 12-13.
- Dursun, Davut, "Kafkasya Fiziki ve Beşeri Coğrafya", *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 157-158.
- Dursun, Davut, "Lezgiler", *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2003, s. 169-170.
- Ekinci, Mustafa, "Yavuz Sultan Selim Döneminde Osmanlı-Safevi İlişkileri", *Türkler*, C. 9, Edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2014, s. 446-458.
- Emecen, Feridun, "Mustafa I", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, s. 272-275.
- Emecen, Feridun, "Osman II", *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 453-456.

- Emecen, Feridun, “Selim I”, *DİA*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 407-414.
- Emecen, Feridun, “Süleyman I”, *DİA*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2010, s. 62-74.
- Emecen, Feridun, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Ercan Ertürk, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012.
- Fedakar, Cengiz, “Kafkasya’da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)”, *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 163-194.
- Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Çev. Zülal Kılıç, Timaş Yay., İstanbul, 2020.
- Fleet, Kate, “Osmanlılar 1451-1603: Siyasi Tarihe Bir Giriş”, *Türkiye Tarihi 1453-1603 Bir Dünya Gücü Olarak Osmanlı İmparatorluğu*, C. 2, Edt. Suraiya Faroqhi-Kate Fleet, Çev. Bülent Üçpınar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 47-76.
- Goodwin, Godfrey, *Yeniçeriler*, Çev. Derin Türkömer, Doğan Kitap Yay., İstanbul, 2008.
- Gökbilgin, Tayyib, “Çaldıran Savaşı”, *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 329-331.
- Gökbilgin, Tayyib, “Süleyman I”, *İA*, C. 11, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 99-155.
- Gökçe, Cemal, *Kafkasya Ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, Şamil Eğitim Ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul, 1979.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara, 2015.
- Grigoriantz, Alexandre, *Kafkas Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez*, Çev. Doğan Yurdakul, Sabah Kitapları Yay., İstanbul, 1999.
- Gümüş, Nebi, “Osmanlıların Gürcistan’ı Fethi ve İslamlaşma Hareketi (XVI. Yüzyıl)”, *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 326-335.
- Hasanova, Hoşkadem, “Fetihten Osmanlı Yönetim Sistemine Entegrasyonuna Kadar Revan Eyaleti(1583-1590)”, *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 509-515.
- Huart, Clement, “Abaza Hasan”, *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978b, s. 5-6.
- Huart, Clement, “Abaza Paşa”, *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978a, s. 5.
- Ilgaz, Selçuk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Revan (Çukur-u Saad)(XVI. XVIII. Yüzyıllar Arasında Sosyo-Ekonomik Tarihi)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2010.
- İlgürel, Mücteba, “Abaza Hasan”, *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s. 10-11.
- İlgürel, Mücteba, “Abaza Paşa”, *DİA*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1988, s. 11-12.

- İlgürel, Mücteba, “Celâlî İsyânları”, *DİA*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 252-257.
- İlgürel, Mücteba, “Zirveden Dönüş II. Selim’den III. Mehmed’e”, *Türkler*, C. 9, Edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2014, s. 643-666.
- İnalcık, Halil, “II. Mehmed”, *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 395-407.
- İnalcık, Halil, “Mehmed II”, *İA*, C. 7, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 506-535.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 25-36.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, C. 12, S. 46, TTK Yay., Ankara, 1948, s. 349-409.
- İnalcık, Halil, “Yeni Vesikalara Göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Meselesi”, *Belleten*, C. 8, S. 30, TTK Yay., Ankara, 1944, s. 185-229.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye*, C. 1, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye*, C. 2, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2016.
- İnalcık, Halil, *Fatih Devri Üzerine Tetkik Ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1954.
- İnalcık, Halil, *Fâtiḥ Sultan Mehmed Han*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2020.
- İnalcık, Halil, *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 2017.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, Çev. Ruşen Sezer, Kronik Yay., İstanbul, 2020.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı Tarihinde Efsaneler ve Gerçekler*, NTV Yay., İstanbul, 2015.
- İnalcık, Halil, Quatert, Donalt, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Çev. Halil Berktaş, Eren Yay., İstanbul, 2004.
- İnbaşı, Mehmet-Gülsoy, Ersin-Yağcı, Zübeyde Güneş, “Güçlü Sultanlar Dönemi”, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Edt. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., İstanbul, 2012, s. 61-278.
- İnci, Abidin, “16. Yüzyıl’da Osmanlı Devleti’nin Çerkesya İle İlişkileri ve Osmanlı-Çerkes Sınırı”, *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, Kasım, 2019, s. 1-16.
- İpşirli Mehmet, “Ferhad Paşa”, *DİA*, C. 12, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1995, s. 383-384.
- İpşirli, Mehmet, “Derviş Mehmed Paşa”, *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s. 193-194.
- İpşirli, Mehmet, “Koca Sinan Paşa”, *DİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 137-139.

- İpşirli, Mehmet, “Mirza Mustafa Efendi”, *DİA*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2005, s. 167-168.
- İpşirli, Mehmet, “Sarıgörez Nüreddin Efendi”, *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 151-152.
- İstanbul Ansiklopedisi, “Melek Ahmet Paşa”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyatı Kolektif Şirketi Yay., İstanbul, 1958, s. 419-425.
- Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2-4, Çev. Nilüfer Epçeli, Yay. Haz. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Alparslan”, *DİA*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 526-530.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, C. 10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 353-416.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2014.
- Kahriman, Halil, “Celali İsyanları Sürecinde Antalya ve Çevresi”, *Ulusal Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı Işığın Şiiri Antalya 25-27 Ekim 2018*, Antalya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2019, s. 211-218.
- Karademir, Zafer, *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtık (1560-1660)*, Kitapevi Yay., İstanbul, 2014.
- Karagöz, Rıza, “Rusya’nın Kafkasya’ya İnişi ve Yaptığı Faaliyetleri (16-18. Yüzyıllar Arası)”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 74, Kafkasya Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Temmuz-Aralık, 2015, s. 55-62.
- Karagöz, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1993.
- Karamanlı, Hüsamettin M., “Gürcistan-Osmanlı Hakimiyeti Dönemi”, *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 314-316.
- Karamanlı, Hüsamettin M., “Gürcistan-Tarihi”, *DİA*, C. 14, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, s. 311-313.
- Kasap, Murat, *Osmanlı Gürcüleri*, Gürcistan Dostluk Derneği Yay., İstanbul, 2010.
- Kaya, Ayhan, *Türkiye’de Çerkesler Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.
- Kayhan, Hüseyin, “Azerbaycan Atabeyleri İldenizlerin Kafkasya Politikası Ve Gürcü Krallığı”, *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 195-217.
- Kınaylı, Hüsnü, “Derviş Mehmed Paşa”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 8, Haz. Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kolektif Şirketi Yay., İstanbul, 1966, s. 4508.
- Kırzioğlu, Fahrettin, *Osmanlılar’ın Kafkas-Elleri’ni Fethi (1451-1590)*, TTK Yay., Ankara, 1998.

- Korkmaz, Yusuf, *Evliya Çelebi'ye Göre Melek Ahmet Paşa'nın Biyografisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, 2019.
- Köse, Bayram Ali, "İlk Müslüman Hakimiyetiinden Abbasilere Müslümanların Güney Kafkasya Politikalarına Etki Eden İç ve Dış Gelişmeler", *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Sakarya, 2017, s. 297-342.
- Kunt, Metin, "Siyasi Tarihi (1300-1600)", *Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi*, C. 1, Edt. Sina Akşin, Milliyet Yay., İstanbul, Tarihsiz, s. 20-144.
- Kurat, Akdes Nimet, "Bulgar", *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 781-796.
- Kurat, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, TTK Yay., Ankara, 1987.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye Ve İdil Boyu (1596 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı Ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*, TTK Yay, Ankara, 2011.
- Kurtuluş, Rıza, "Darginlar", *DİA*, C. 8 Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 492.
- Kurtuluş, Rıza, "Kumuklar", *DİA*, C. 26, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2002, s. 372-373.
- Küçükdağ, Yusuf, "Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in Anadolu'yu Şiileştirme Çalışmalarını Engellemeye Yönelik Önlemleri", *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 269-281.
- Küpelı, Özer, "Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi", *Cihannüma Dergisi*, C. 1, S. 1, Temmuz, 2015, s. 95-113.
- Kütükoğlu, Bekir, "Lala Mustafa Paşa", *DİA*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 73-74.
- Kütükoğlu, Bekir, "Murad III", *DİA*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, İstanbul, 2006, s. 172-176.
- Kütükoğlu, Bekir, "Murad III", *İA*, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 615-625.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Defterdar", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s. 94-96.
- Lamartine, Alphonse De, *Osmanlı İmparatorluğu*, C. 1-2, Çev. Serhat Bayram, Sabah Gazetesi Yay, İstanbul, 1991.
- Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi*, C. 1, Türkçeleştiren. Fahri Huvaj, Adıge Yay., Ankara, 2002.
- Minorsky, Vladimir, "Nahçıvan", *İA*, C. 9, MEB Yay., İstanbul, 1964, s. 34-35.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih, "Kafkasya-Tarih", *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 158-160.
- Murphey, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, Çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Neumann, Christoph K., "Siyasi Ve Diplomatik Gelişmeler", *Türkiye Tarihi 1603-1838 Geç Osmanlı İmparatorluğu*, C. 3, Edt. Suraiya Faroqki, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 65-85.

- Oreshkova, Svetlana, “Rus-Osmanlı Savaşları: Sebepler ve Bazı Tarihi Sonuçlar”, *Osmanlı*, C. 1, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 556-560.
- Öz, Mehmet, “II. Viyana Seferine Kadar XVII. Yüzyıl”, *Türkler*, C. 9, Edt. Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2014, s. 711-729.
- Özaydın, Abdülkerim, “Arran”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 394-395.
- Özcan, Abdülkadir, “Devirme”, *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1994, s. 254-257.
- Özcan, Abdülkadir, “Mehmed IV”, *DİA*, C. 28, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2003, s. 414-418.
- Özcan, Abdülkadir, “Süleyman II”, *DİA*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2010, s. 75-80.
- Özcan, Abdülkadir, *IV. Murad Şarkın Sultanı*, Kronik Yay., İstanbul, 2018.
- Özcan, Abdülkadir, *Osmanlı’da Tarih Yazımı ve Kaynak Türleri*, Kronik Yay., İstanbul, 2020.
- Özdeş, Emre, *Rusların Kafkasya’daki Yayılma Politikası ve Ahıska Türkleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2018.
- Pamuk, Bilgehan, “Zor Yılların Başlaması”, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Edt. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., İstanbul, 2012, s. 279-354.
- Paydaş, Kâzım, “Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu Türkmenlerinin Gürcistan’a Yaptıkları Seferler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 21, S. 2, Aralık, 2006, s.177-196.
- Peirce, Leslie P., *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık ve Kadınları*, Çev. Ayşe Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2012.
- Polat, Nur Kartalıcı, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Kafkasya*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2018.
- Pul, Ayşe, “Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)”, *Belleten*, C. 84, S. 301, TTK Yay., Ankara, 2020, s.983-1044.
- Pul, Ayşe, *Celâli Kacgunu Celâliler ve Kuyucu Murad Paşa*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020.
- Pul, Ayşe, *Yeniçeri Ocağı’nın 68 Ortası Turnacıbaşılık*, Gece Kitaplığı Yay., Ankara, 2016.
- Rasim, Ahmet, *Osmanlı Tarihi*, C. 1-2, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2000.
- Roux, Jean-Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazançlıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001.
- Saray, Mehmed, “Astarhan Hanlığı”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 505.
- Sarıcaoğlu, Fikret, “Melek Ahmed Paşa”, *DİA*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2004, s. 42-44.

- Sarıcaoğlu, Fikret, “Siyavuş Paşa-Köprülü Damadı”, *DİA*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 313-315.
- Saydam, Abdullah, “Osetler”, *DİA*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, s. 437-438.
- Saydam, Abdullah, “Rusya’nın Kafkasya İşgali”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 5, S. 1, Samsun, 1990, s. 243-261.
- Saydam, Abdullah, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2015.
- Sevim, Ali, *Anadolu’nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086’ya Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1988.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.
- Show, Stanford, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 1, Çev. Mehmet Harmancı, E. Yay., İstanbul, 2006.
- Soenu Mehmed Fetgherey, *Çerkezler*, Necm İstanbul Matbaası, İstanbul, 1338.
- Sultanıvıç, Jamuhanov Suleyman, “Çeçenistan-Etnik Durum”, *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 244-247.
- Sümer, Faruk, “Akkoyunlular”, *DİA*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1989, s. 270-274.
- Sümer, Faruk, “Karakoyunlular” *İA*, C. 6, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 292-305.
- Sümer, Faruk, “Karakoyunlular”, *DİA*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2001, s. 434-438.
- Sümer, Faruk, “Selçuklular-Anadolu Selçukluları”, *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 380-384.
- Sümer, Faruk, “Selçuklular-Büyük Selçuklular-Tarihi”, *DİA*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2009, s. 365-371.
- Sümer, Faruk, *Safevî Devleti’nin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK Yay., Ankara, 2018.
- Şahin, İlhan-Emecen, Feridun, “Amasya Antlaşması”, *DİA*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, s. 4-5.
- Şimşirgil, Ahmet, *Kayı Osmanlı Tarihi Haremeyn Hizmetinde*, C. 3, Timaş Yay., İstanbul, 2015.
- Şimşirgil, Ahmet, *Kayı Osmanlı Tarihi Kudret Ve Azamet Yılları*, C. 5, Timaş Yay., İstanbul, 2017.
- Taneri, Aydın, “Harimşahlar”, *DİA*, C. 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1997, s. 228-231.
- Tansel, Selâhattin, *Yavuz Sultan Selim*, TTK Yay., Ankara, 2016.
- Taşağıl, Ahmet, “Hazarlar”, *DİA*, C. 17, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, s. 116-120.
- Taşağıl, Ahmet, “İdil Bulgar Devleti”, *DİA*, C. 21, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2000, s. 472-474.

- Tellioğlu, İbrahim, “Lazlar”, *DİA*, C. Ek-2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2016, s. 149-150.
- Tellioğlu, İbrahim, *Fethedilenlerin Gözüyle Anadolu'nun Fethi*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2020.
- Togan, Zeki Velidi, “Azerbaycan”, *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 91-118.
- Togan, Zeki Velidi, “Hazarlar”, *İA*, C. 5, 1. Kısım, MEB Yay., İstanbul, 1987, s. 397-408.
- Tok, Özen, “Osmanlı Askeri Teşkilatı”, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Edt. Tufan Gündüz, Grafiker Yay., Ankara, 2014, s. 121-218.
- Toksoy, Ahmet, “Revan'dan Erivan'a”, *Vakanüvis Dergisi*, C. 2, Kafkasya Özel Sayısı, Kasım, 2017, s. 576-586.
- Turan, Şerafettin, “Bayezid II”, *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, s. 234-238.
- Turan, Şerafettin, “Kemalpaşazade”, *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 238-240.
- Turan, Şerafettin, “Selim II”, *İA*, C. 10, MEB Yay., İstanbul, 1993, s. 434-441.
- Türkoğlu, İsmail, “Kazan Hakanlığı”, *DİA*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, s. 136-138.
- Usta, Onur, “Celâlılığın Türkmen Cephesi: 17. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Türkmen Voyvodası ve Türkmenler”, *Kebikeç Dergisi*, S. 33, Ankara, 2012, s. 49-85.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Bayezid II”, *İA*, C. 2, MEB Yay., İstanbul, 1979, s. 392-398.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Devşirme”, *İA*, C. 3, MEB Yay., İstanbul, 1977, s. 563-565.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 1. Kısım, TTK Yay., Ankara, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 3, 2. Kısım, TTK Yay., Ankara, 2011.
- Ürekli, Muzaffer, “Rus Yayılması Karşısında Kırım Hanlığı Ve Kafkasya”, *Kafkasya Araştırmaları I*, Edt. Mehmet Saray vd., Acar Yay., İstanbul 1988, s. 12-24.
- Üstünyer, İlyas, *Kaf Dağı'nın Güney Yüzü Gürcistan Kültür, Gelenek, Mekân, Kimlik*, Kaknüs Yay., İstanbul, 2010.
- Varlık, Mustafa Çetin, “Çaldıran Savaşı”, *DİA*, C. 8, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1993, s. 193-195.
- Yağcı, Reyhan Güneş, “Köle Kaynağı Bakımından Kafkasya'nın Önemi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 71, Kafkasya Özel Sayısı, Yeni Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi Yay., Temmuz-Aralık, 2015, s. 467-482.
- Yaşa, Fırat, “Kırım Hanlığı'nda Köleliğin Sosyal ve Mali Boyutları”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, C. 13, S. 3, Aralık, 2014, s. 657-669.

- Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2014.
- Yıldız, Yusuf, “17. Ve 18. Yüzyıl Batılı Seyyahların Eserlerinde Çerkez Kültürüne Dair Notlar”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 18, S. 1, Bolu, 2018, s. 219-240.
- Yinanç, Mükremin Halil, “Akkoyunlular”, *İA*, C. 1, MEB Yay., İstanbul, 1978, s. 251-270.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. 2-4, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, Yeditepe Yay., İstanbul, 2011.

EK

KAFKAS KÖKENLİ DEVLET ADAMLARI		
ABAZA		
İsim	Doğum	Ölüm
Melek Ahmed Paşa (Veziriazam)	1013/1604-1605	1 Eylül 1662
Siyavuş Paşa (Veziriazam)	?	25 Nisan 1656
İbşir Mustafa Paşa(Veziriazam)	?	1655
Köprülü Damadı/Hacı Siyavuş Paşa (Veziriazam)	?	1688
Abaza Mehmed Paşa	?	22-23 Ağustos 1634
Abaza Hasan Paşa	?	16 Şubat 1659
Siyavuş Paşa	?	1096/1684-1685
Sarı Hüseyin Paşa	?	1099/1687-1688
Sarı Hüseyin Paşa	?	1094/1682-1683
Kör Hüseyin Paşa	?	1094/1682-1683
Damad-ı Şehriyârî Ahmed Paşa	?	11/13 Kasım 1656
Abaza Koca Murtaza Paşa	?	22 Kasım 1691
Mustafa Paşa	?	?
Mustafa Paşa	?	1106/1694-1695
Abazalı Küçük Bey	?	1048/1638-1639
Küçük Abaza	?	1040/1630-1631
Ömer Ağa	?	1096/1684-1685
Abaza Mustafa Ağa	?	1067/1656-1657
Deli Abaza Mustafa Bey	?	?
Abaza Mustafa Bey	?	?
ÇERKES		
İsim	Doğum	Ölüm
Çerkes Mehmed Paşa (Veziriazam)	?	28 Ocak 1625
Derviş Mehmed Paşa (Veziriazam)	?	13 Ocak 1655
Tırnakçı Hasan Paşa	?	?
Tırnakçı Hüseyin Paşa	?	?
Yek-Çeşm/Kör Hüseyin Paşa	?	1032/1622-1623
Ahmed Paşa	?	1032/1622-1623
Zor Murtaza Paşa	?	9 Kasım 1630
Piyale Paşa	?	1017/1608-1609
Koca Dilaver Paşa	?	Rebiulevvel 1064/Kasım- Aralık 1658
Çerkes Ahmed Paşa	?	?
Çerkes Osman Paşa	?	?
Çerkes Hasan Paşa	?	?

Şehsüvar Bey	?	?
Şehsüvarzade Şah Gazi Paşa	?	?
Kansu Paşa	?	?
Çerkes Yusuf Paşa	?	?
Çelebi Yusuf Paşa	?	1123/1711-1712
Çerkes/Küçük Osman Paşa	?	8 Ocak 1727
Hacıkıran Hasan Paşa	?	10 Eylül 1710
Çerkes Kenan Paşa	?	?
Damat-ı Şehriyârî/Tırnakçı İbrahim Paşa	?	?
Hacı Eyvad/Sarı Süleyman Paşa	?	1077/1666-1667
Mehmed Paşa	?	1130/1717-1718
Pehlivan Mehmed Paşa	?	?
Çerkes Ahmed Paşa	?	?
Mehmed Bey	?	1069/1658-1659
Çerkes Mustafa Ağa	?	?
Çerkes Çil Ağa Bey	?	?
Çerkes Mehmed Bey	?	?
Çerkes Ali Ağa	?	?
Çerkes/Koca Muslu Ağa	?	?
Çerkes Bekir Paşa	?	?
Çerkes Murtaza Bey	?	?
GÜRCÜ		
İsim	Doğum	Ölüm
Gürcü Hadım Mehmed Paşa (Veziriazam)	?	13 Temmuz 1626
Gürcü Mehmed Paşa (Veziriazam)	?	Şevval 1076/Nisan-Mayıs 1666
Mağrol Han/Mağrol Mehmed Paşa	?	6 Ekim 1629
Aleksandr Han/İskender Paşa	?	?
Erzurumî Hüseyin Paşa	?	?
Cafer Paşa	?	?
Koca Kenan Paşa	?	Rebiulevvel 1062/Şubat-Mart 1652
Kenan Süleyman Paşa	?	?
Uzun Piyale Paşa	?	?
Gürcü Abdünnedi Ağa	?	?
Maryolzade Mehmed Paşa	?	18 Aralık 1696
Gürcü Kör Hüseyin Paşa	?	?
Çelebi/Kör İbrahim Paşa	?	Cemaziyelevvel 1113/Ekim-Kasım 1701
Gürcü Mustafa Paşa	?	1664
Murtaza Paşa	?	?
Gürcü Safer Paşa	?	Rebiulevvel 1062/Şubat Mart 1652
Arslan Mehmed Paşa	?	1680
Rüstem Paşa	?	1073/1662-1663
İbrahim Paşa	?	?
Kethüda Mehmed Paşa	?	1075/1664-1665

Abdullah Paşa	?	1108/1696-1697
Konakçı Osman Paşa	?	1083/1672-1673
Çetrefilzade Hüseyin Paşa	?	Muharrem 1075/ Temmuz- Ağustos 1664
Çetrefilzade Yusuf Paşa	?	1137/1724-1725
Yusuf Paşa	?	Zilkade 1125/ Kasım-Aralık 1713
Küçük İsmail Paşa	?	25 Ağustos 1698
Ahmed Paşa	?	1628
Süleyman Paşa	?	1100/1688-1689
Süleyman Paşa	?	?
Menücehr Mustafa Paşa	?	1614
II. Menücehr Paşa	?	1625
Davut Paşa	?	?
Dilaver Paşa	?	?
Ömer Paşa	?	1681
Hasan Paşa	?	1724
Elçi İbrahim Paşa	?	1720
İbrahim Bey	?	?
Heftadi Ahmed Paşa	?	?
Zaim Mustafa Bey	?	3 Eylül 1683
Mehmed Bey	?	?
Mustafa Bey	?	?
Yeğen Bey	?	1061/1650-1651
Gürcüzade Yusuf Bey	?	?
Rıdvan Bey	?	?
Ali Bey	?	?
İbrahim Bey	?	?
Mütercim Bey	?	?
Mehmed Bey	?	?
Süleyman Ağa	?	1094/1682-1683
Süleyman Ağa	?	?
Trabzonlu Pabuccu İbrahimioğlu Ali Ağa	?	?
Şahin Ağa	?	?
Osman Ağa	?	?
Hasan Ağa	?	?
Mehmed Ağa	?	?
Koca Gürcü Osman	?	1635

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Halil KAHRİMAN
Doğum Yeri-Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi-Tarih Bölümü
Yüksek Lisans	Ordu Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	<ol style="list-style-type: none">1. Kahrıman, Halil, “Celali İsyancıları Sürecinde Antalya Ve Çevresi”, <i>Ulusal Sosyal Bilimler Öğrenci Sempozyumu Bildiri Kitabı Işığın Şiiri Antalya 25-27 Ekim 2018</i>, Antalya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2019, s. 211-218.2. Fatih Kanunnamesi Osmanlı Hukuk Sistemi’nde Hayvanlar adlı makele (Yayın aşamasında)3. Yeniçeri Ocağındaki Hayvan Motifli Flamalar adlı makale (Yayın aşamasında)
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	31.08.2021